

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
(TEFSİR)

KUR'AN'DA "FAZL" KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. GIYASETTİN ARSLAN

HAZIRLAYAN

HALİME KARABULUT

Elazığ-2006

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
(TEFSİR)

KUR'AN'DA "FAZL" KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez .../.../ 2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

DANIŞMAN

ÜYE

ÜYE

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu .../ .../ ... tarih ve .....sayılı kararıyla onaylanmıştır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Kur'an'da Fazl Kavramı

Halime Karabulut

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

2006; Sayfa:XII+162

Bu çalışmamızda “fazl” kavramının semantik analizi yapılacaktır. “Fazl” kavramının lügavî anlamları araştırılacak, Kur'an'da “fazl” kökünden türeyen kelimelerin geçtiği ayetler tespit edilecek ve ayet içerisinde kazandığı anlamlar belirtilecektir. “Fazl” kavramının eş ve zıt anlamları ayetler ışığında açıklanacaktır. Ayrıca “fazl” kavramının hadislerdeki kullanımı araştırılacak ve Türkçe Kur'an meallerinde “fazl” sözcüğüne verilen anlamlar tespit edilecektir.

Allah'ın yarattığı mahluklar aynı olmayıp çeşitli yönlerden birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu farklılığın bir sonucu olarak varlıklar arasında üstünlük sıralaması yapılmıştır. Kur'an'da varlıkların hiyerarşik sıralaması incelendiğinde bu hiyerarşinin zirvesinde Tanrının bulunduğu görülecektir. O'ndan sonra melekler, peygamberler, Allah'a inanan insanlar ve cinler, hayvanlar, bitkiler, cansızlar ve en son olarak da Allah'ı inkar eden insanlar ve cinler yer almaktadır. Bu çalışmamızda varlıkların üstünlük sıralaması ve bunun sebepleri ele alınacaktır.

Allah'ın birçok varlıktan üstün kıldığı insanoğlu da çeşitli yönlerden birbirinden ayrılmaktadır. Kur'an'da insanların birbirlerinden üstün olan yönleri belirtilirken çoğu zaman “fazl” kavramı kullanılmıştır. Bu çalışmamızda “fazl” kavramının geçtiği ayetler ele alınarak, üstünlük konusu sosyolojik açıdan ve Kur'an bütünlüğü içinde değerlendirilecektir. Böylece gerek tarihte ve gerekse günümüzde ırk, cins, din, ekonomik ve sosyal statü bakımından birbirinden farklı olan insanların, bu farklılıkları nedeniyle birbirlerinden üstün olduklarını iddia etmeleri ve bunun topluma yansımalarını Kur'an'da işlendiği kadarıyla ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler:

Kur'an, Semantik Analiz, Allah, Melek, Peygamber, İnsan, Din, Ekonomi, Irk, Üstünlük

ABSTRACT
Masters Thesis
Fazl Concept in The Qur'an
Halime Karabulut
Firat University
Social Sciences Institute
Department of Main Sciences of Basic Islamic Sciences
2006; page: XII+162

In this study, a semantics analyze of fazl concept is going to be done. Glossary meanings of fazl concept are scrutinized, moreover, verses in the Qur'an which include words deriving root of fazl are determined and meanings of these words in verses are made clear. Synonym and antonym of fazl concept will be explained in the light of verses. Besides, Usage of fazl concept in hadiths is researched. Furthermore meanings attributed fazl concept in Turkish Qur'an Translations will be determined.

Creatures which God created are not the same. They are different from each other in many ways. As a result of this difference, among created things, an arranging of superiority have been done. If hierarchy arranging of created thing in the Qur'an is being studied, It will be seen that God is in the top of this hierarchy. After He (God) angels, prophets, humans and jinns who believe God, animals, plants, lifelesses and lastly humans and jinns who don't believe God are involved in this hierarchy. In this study superiority arranging of created things and reasons of this is will be discussed.

Human being who God regarded as superior from many created things are different from each other in various ways too. In the Qur'an, while man's superiority views are clarified, usually fazl concept are used. In this study, by taking up verses which include fazl concepts ,superioity will be evaluated in terms of sociological and in the completeness of the Qur'an. Thus we bring to light people's claims that they are different from each other in terms of race, type, religion, economics and social status either in the past or now and they are superior each other owing to these differences and we are going to try to explain reflections of these claims to the society according to the Qur'an.

Key Words:

Qur'an, Semantics Analyze, God, Angel, Prophet, Human, Religion, Economi, Race, Superiority

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK	I
ONAY FORMU.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR.....	XII

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
III. ARAŞTIRMANIN METODU.....	2
IV. VARLIK HİYERARŞİLERİ, TÜRLER VE SINIFLAR.....	4
1. Batılı ve Müslüman Filozofların Varlıkların Hiyerarşisi İle İlgili Görüşleri.....	4
2. Kur'an'da Varlık Hiyerarşisi.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

FAZL KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

I. “FAZL / فضل KAVRAMININ LÜGAVÎ ANLAMI	13
II. ANLAMLARINA GÖRE HADİSLERDE “FAZL” KAVRAMI.....	17
1. Bir Şeyden Arta Kalan, Fazla	17
2. Üstünlük, Kemal	18
3. Fazilet, Erdem, En Efdal	18
4. Üstünlük İddiasında Bulunmak, Üstünlük Yarışına Girmek.....	18
5. En Hayırlı, En İyi	19
6. Seçilmiş Kişi.....	20
7. Ayrıcalık, Kişiye Özel Bir Nitelik.....	20

8. Nimet, İhsan, Lütuf.....	20
9. En Sevimli.....	20
III. KUR'AN'DA “FAZL” KÖKÜNDE MÜŞTAK KELİMELELER.....	21
IV. ARAPÇA DİVANLARDA “FAZL” KAVRAMI.....	30
V . TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE “FAZL” KAVRAMI.....	31
VI. TÜRKÇE KUR'AN MEALLERİNDE “FAZL” KAVRAMI.....	33
1. Cennet	34
2. Kitab ve Nübüvvet	34
3. İslam.....	35
4. Rızık.....	35
5. Cennetteki Rızık.....	36
6. Geriye Kalan, Fazlalık.....	37
7. Lütuf, İhsan, Nimet (menn).....	38
8. Üstünlük	39
9. Değerlendirme.....	40
VII. “FAZL” İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR.....	41
A) “Fazl” Kelimesinin Eş Anlamlıları.....	42
1. Kereme (كرم)	42
2. Hayr / İhtiyar (خير).....	44
3. Istifa (اصطفى).....	46
4. Derece (درج).....	47
5. Rafea ( ).....	49
6. İstekbere (إستكبر)	50
7. Nimet (نعم).....	51
B) Fazl Kelimesinin Zıt Anlamlıları.....	52
1.Sefe / Esfele (سفلى)	52
2. Zillet (ذلّة)	52
3. Behs (بخس)	54
4. Naks (نقص).....	54
5.Değerlendirme.....	55

II. BÖLÜM

KUR'AN'DA ÜSTÜNLÜK

I. ALLAH'IN ÜSTÜNLÜĞÜ	56
1. Allah'ın İsimleri Arasında Üstünlük	57
2. Allah'ın Kelamı Olan Kur'an'ın Üstünlüğü.....	57
II. MELEKLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ.....	59
1. Meleklerin Mahiyeti.....	59
2. İnsan-Melek Üstünlüğü Problemi.....	60
III. CİNLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ.....	62
IV. PEYGAMBERLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ.....	64
A) Peygamberlerin Birbirlerine Olan Üstünlüğü.....	64
B) Hz. Muhammed (sav)'in Diğer Peygamberlerden Üstünlüğü.....	66
C) Peygamberlere Verilen Fazlı Kiskanmak.....	68
D) Kur'an'da ve Hadislerde Üstünlüğü Anlatılan Bazı Peygamberler.....	70
1. Hz. İbrahim	70
2. Hz. Yusuf	70
3. Hz.Musa	71
4. Hz.Davud ve Süleyman	71
5. Hz. İsmail, Yunus, Lut ve Elyesa	72
6. Hz. İsa.....	72
7.Değerlendirme.....	73
V. İNSAN TÜRÜNÜN ÜSTÜNLÜĞÜ	75
A) İnsanların Diğer Varlıklara Olan Üstünlüğü.....	76
B) İnsanların Birbirine Olan Üstünlüğü	78
1. Irk ve Soy Bakımından Üstünlük.....	78
a) Irk Soy Asabiyet Millet ve Kavm Kelimelerinin Tanımı	78

b) Cahiliye Arablarının Kan Bağına Dayanan Üstünlük Anlayışına Karşın Kur'an'ın İnanç Bağına Dayanan Üstünlük Anlayışı.....	80
c) Kur'an'da Irk ve Kavmiyyet Anlayışı.....	87
d) İsrailoğulları ve Fazl.....	91
e) Şeytanın Adem'den Ontolojik Açıdan Üstün Olduğunu İddia Etmesi.....	95
2. Nesil, Topluluk ve Grupların Üstünlüğü	96
a) Dört Halife.....	96
b) Ehli Beyt.....	99
c) Bedir Ehli	100
d) Uhut Ehli	100
e) Rıdvan Biatı Ehli	101
f) Ensar, Muhacir ve Kureyş, ...	101
g) Sahabe'nin Üstünlüğü.....	102
3. Cinsiyet Bakımından Üstünlük.....	103
a) Erkeğin Kadın Üzerinde Kavvam Olması Nedeniyle Üstün Olduğu İddiası	104
b) Erkeğin Biyolojik ve Ekonomik Yönden Kadından Üstün Olduğu İddiası.....	108
c) İki Kadının Şahitliğinin Bir Erkeğin Şahitliğine Denk Olması Nedeniyle Erkeğin Kadından Üstün Olduğu İddiası	110
d) Mirasta Erkeğe İki Misli Hisse Verilmesinin Erkeğin Kadından Üstün Olduğuna Dayanak Kılınması	115
e) Kadının Kamu Görevinde Bulunma Yasağının Olduğu İddiası	119
f) Kadının Siyasi Haktan Mahrum Olduğu iddiası.....	123
g) Boşanma Hakkının Erkeğe Verildiği İddiası.....	125
4. Sosyal Ve Ekonomik Statü Bakımından Üstünlük.....	128
a) Allah'ın Rızık Dengesi.....	128
b) İnsanların Rızık, Mal-Makam Yönünden Birbirinden Üstünlüğü ve Ahiretteki Dereceler.....	133
c) Sosyal Bir Realite Olarak Sınıf Vakıası.....	135

5. İlim Bakımından Üstünlük.....	136
a) İlim Sahiplerinin Üstünlüğü.....	136
b) İlim Yönünden İnsanların Diğer Varlıklar İçindeki Yeri.....	138
6. Cihad Edenlerin Oturanlara Üstünlüğü.....	139
7. Dini Üstünlük.....	143
SONUÇ.....	147
BİBLİYOGRAFYA.....	151
ÖZGEÇMİŞ.....	162

ÖNSÖZ

Her şeyi yoktan var eden Yüce Allah, çeşitli alemler yaratmış, her birine en uygun nizamı koymuştur. Bu alemlerin kendi kuralları içerisinde varlıklarını devam ettirmeleri için bazı sistemler kurmuştur. Her şeyin varlığa çıkış sebebi olan Allah, bütün yönleriyle, kurmuş olduğu alemlerin ve bu alemler içindeki varlıkların zirvesinde bulunmaktadır.

Yüce Allah, seçtiği ve alemlere üstün kıldığı elçileri vasıtasıyla, kullarına mesajlar göndermekte, onların bozgunculuk yapmadan, yeryüzünde belli bir süreye kadar yaşamaları için ortam ve imkan yaratmaktadır.

Allah, kurmuş olduğu bu sistemin, devam etmesi için çeşitli varlıklar, türler, cinsler yaratmış ve bunlar için kurallar koymuştur. Dolayısıyla yeryüzündeki varlıklar arasında farklılıklar, fazlalıklar ve eksiklikler olacaktır. Bu nedenle, yeryüzündeki varlıklar arasında mutlak bir eşitliğin olmadığını, aksine birçok farklılığın olduğunu görüyoruz. İnsanlar arasında da farklılıkların olduğu, çeşitli yönleriyle birbirlerinden ayrıldıklarını görüyoruz.

Yöneten-yönetilen, zengin-fakir, işveren-işçi, amir-memur, alim-cahil, kadın-erkek kategorileri yeryüzünde süregelmiştir. Durumun böyle olması bir zulüm müdür acaba? Herkes yöneten, zengin, amir, işveren, alim olsaydı olmaz mıydı? Ya da bir kişi için aynı anda bunların hepsi olmak mümkün olmaz mıydı? soruları sorulabilir. Yeryüzünde eşitliğin olmadığı doğru, fakat her eşitlik adildir demek yanlıştır. Bir insana kaldıramayacağı yükü yüklemek zulümdür. Dolayısıyla eşitlik, adalet ve üstünlük farklı şeyler olup, Kur'an'ın bunları nasıl değerlendirdiği bizim için çok önemlidir. Yani Kur'an'ın varlıkları nasıl tasnif ettiği ve bunlara atfettiği değer ve üstünlük ile; bu değer ve üstünlüğün kriterlerinin neler olduğunu tespit etmek önem arz etmektedir.

Varlıklar içerisinde meleklerin, peygamberlerin, insan ve cinlerin, hayvan ve bitkilerin hatta cansız varlıkların konum ve mertebesi nedir? Bunlardan hangileri Allah katında ve insanların yanında üstün bir konuma sahiptir? Bir varlığı üstün kılan ve aşağılık bir varlık haline getiren öncüller ve ölçüler nelerdir?

Bu konuda bilgi sahibi olabilmek için Kur'an'da "fazl" kavramını incelemek ve bu kelimenin geçtiği ayetleri birlikte düşünüp değerlendirmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bu yüzden bu çalışmamızda, "Kur'an'da Fazl Kavramı"nı ele aldık. Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu ve önemi, amacı, metodu ve daha sonraki bölümlere alt yapı oluşturması için, çeşitli din ve ideoloji sahipleri tarafından oluşturulmuş varlık hiyerarşileri ile Kur'an'ın varlık hiyerarşisi yer almıştır. Birinci bölümde "fazl" kavramının semantik analizi yapılmış, "fazl" kökünün, sözlüklerdeki,

hadislerdeki ve Kur'an'daki kullanımları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, çoğu zaman “fazl” kavramıyla ifade edilen ve varlıkların birbirlerine olan üstünlüğünü bildiren ayetler incelenmiş, Kur'an'ın, varlıkların birbirine olan üstünlüğü hakkındaki yaklaşımı ve özellikle insan türünün varlıklar içerisindeki konumu hakkındaki yaklaşımı incelenmiştir. Ayrıca insanların birbirlerine olan üstün yönleri ve Kur'an'ın bu duruma bakışı tespit edilerek, sosyal bir realite olan “üstünlük” tartışmaları ve bu tartışmalara getirilen farklı yorumlar aktarılmıştır.

Bu çalışmam boyunca maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen ağabeyim Bülent Karabulut' a, arkadaşlarım Rıdvan Yaşar, Murat Aydoğdu, Songül Karabulut, Aysel Öztürk ve Hidayet Geze, ayrıca değerli fikirleri ve kaynak eserleriyle yardımcı olan hocalarıma, özellikle bu konuyu tavsiye eden ve danışmanlığımı üstlenen muhterem hocam Sayın Doç. Dr. Gıyasettin ARSLAN'a teşekkür ederim.

Halime KARABULUT

Elazığ-2006

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
as.	: aleyhisselam
A.Ü.H.F.	:Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
by.	: basım yeri yok
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Nşr.	: Neşreden
H.no:	: Hadis nosu
s.	: sayfa
S.	: Sayı
Thk.	: Tahkik eden
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trs.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Araştırmamızın konusu “fazl” kavramını semantik açıdan incelemek ve Kur’anda geçtiği ayetleri tespit ederek Kur’an bütünlüğü içinde kazandığı anlamları ortaya koymak, toplum pratiğinde bir realite olan üstünlük tartışmalarını Kur’an perspektifinden irdelemek olacaktır.

Kur’an’ı doğru anlamak için her devirde kıymetli çalışmalar olmuştur. Son yıllarda bu çalışmalara bir yenisi eklenmiştir ki o da semantik analiz dediğimiz Kur’an kelimelerinin derinlemesine tahlil edilmesidir. Bu metodla, Kur’an’da geçen kelimelere, o kelimenin üzerinde ittifak edilen manayı vererek, ayetin manasının doğruluğunu ifade etmek amaçlanır. Semantik analizde kelimenin anlamını oluşturan kök manaya inmek ve bu kök mananın tarih boyunca kazandığı anlamların bir analizini yapmak esastır. Bir kelimenin semantik analizini yaparken, o kelimenin Kur’an bütünlüğü içerisinde ele alınması ve kelimenin geçtiği bölümün siyakına müracaat edilmesi büyük önem arz etmektedir. Ayrıca analizi yapılacak kelimenin doğru tanımını ortaya koymak için o kelimeyi eş ve zıt anlamlarıyla beraber inceleyerek bulunduğu konumda aydınlığa kavuşturmadır. Dolayısıyla tezimizin konusu olan “fazl” sözcüğünü bu metodla incelemek ve Kur’an bütünlüğü içerisinde “üstünlük” konusunu işlemek araştırmamızı önemli kılan unsurdur.

Tezimizi önemli kılan diğer unsurlar ise “fazl” kökünün eski ve yeni sözlüklerdeki anlamlarını ortaya koymak, Kur’an’da “fazl” kökünden müştak kelimelerin analizini yapmak, hadislerdeki kullanım alanını tespit etmek ve Türkçe Kur’an meallerindeki çevirilerde “fazl” sözcüğüne verilen anlamları tespit etmektir. Son bölümde ise “fazl” kökünün “üstünlük” anlamlarında kullanılan yerlerini tespit etmek ve üstünlük konusunu sosyolojik açıdan Kur’an bütünlüğü içinde değerlendirmek olacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmamızın temel amacı “fazl” kelimesini Arapça sözlüklerde araştırarak etimolojik incelemesini yapmak, Kur’an ve hadislerdeki kullanımını tespit ederek, doğru anlamlarını ortaya koymaktır. Böylece Kur’an’da çoğunlukla “fazl” kavramıyla ifade edilen varlıkların birbirine olan üstünlüğü konusu araştırılarak, gerek tarihte ve gerekse günümüzde

ırk, cins, din ve sosyal sınıfların birbirlerine karşı olan üstünlük iddialarını Kur'an'da kendine yer bulduğu kadarıyla ortaya koymaktır.

Kur'an-ı Kerim, felsefi, biyolojik, sosyolojik olarak varlık aleminin işleyiş şekillerinden ve diğer özelliklerinden sık sık bahseder. Bu çalışma, konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'in temel bakış açısını tespit etmek, söz konusu ayetleri tefsirler, tabii ve sosyal bilimler ışığında inceleyerek bir sonuca gitmek amacındadır. Aynı şekilde konu ile ilgili veriler derlenecek, Kur'an ayetlerinde konunun ele alınışı tespit edilecek ve özellikle "fazl" kavramının semantik analizi yapılarak Kur'an'ın "üstünlük" tartışmalarına ne kadar müdahil olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

III. ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmamızda kullandığımız öncelikli metod, semantik analiz metodudur. Bu yönetime göre "fazl" فضل kökünden türeyen kelimelerin analizi yapılmıştır. Bunun için "fazl" kelimesinin anlamlarını tespit ederken öncelikle ulaşabildiğimiz en eski Arapça lügatlara müracaat ettik. Ayrıca Kur'an'ın nazil olduğu dönemde bu kelimenin halk dilindeki anlamlarını tespit edebilmek için Arap şiirine ve özellikle halk dilini en açık ve en iyi konuşan Hz. Muhammed (sav)'in hadislerine müracaat ettik. Bu yöntemin cahiliyye şiirlerine müracaat etmekten daha sağlıklı bir yol olduğu kanaatindeyim. Çünkü şiirde çoğu zaman edebiyat kurallarına uyma endişesi vardır. Bu nedenle halkın kullanmadığı ve anlamadığı kelimeleri kullanma veya kelimelere özel bir anlam verebilme ihtimali yüksektir. Oysaki Hz. Peygamber (sav)'in sözlerinde sanatsal bir endişe yoktur. Amaç halkın anlayabileceği bir dille onlara Allah'ın buyruklarını anlatmaktır. Bu nedenle hadislerde "fazl" kavramının kullanıldığı anlamları tespit etmek ve bunları "fazl" kökünün Kur'an'daki anlamlarıyla karşılaştırmak bizim için önem arz etmektedir.

Çalışmamızda takip ettiğimiz bir diğer metod ise "fazl" sözcüğünün eski ve yeni sözlüklerdeki kullanımlarını ve Türkçe sözlüklerdeki kullanımlarını ortaya koyarak "fazl" kelimesinin tarihi seyir içerisinde herhangi bir anlam daralması, anlam genişlemesi veya anlam kaymasına uğrayıp uğramadığını tespit etmek ve bu kelimenin Türkçe de kullanılmasıyla herhangi bir anlam kaymasına neden olup olmadığını tespit etmek olacaktır. Bunu ortaya koymak için de Türkçe ve Osmanlıca sözlükler ile, Türkçe Kur'an mealleri başvurduğumuz temel kaynaklar olacaktır. Araştırmamızda başvurduğumuz Türkçe Kur'an mealleri, www.kuranmeali.com internet sitesinde yer alan 13 meal ve www.kuran.gen.tr internet sitesindeki M. Hamdi Yazır meali olacaktır. Bu meallerde "fazl" kökünün geçtiği

ayetleri karşılaştırıp “fazl” kelimesine verilen anlam farklarını ortaya koyduk. Fakat “fazl” kökünün geçtiği ayetlerin fazla olması nedeniyle meallerdeki kullanımlarını konu içinde yeri geldikçe ve mealler arasında bariz bir fark olması durumunda vereceğiz. Zira bu ayetlerin hepsini karşılaştırmalı olarak vermek amacımızı aşmaktadır.

İkinci bölümde “fazl” kelimesinin geçtiği ayetleri temel tefsir kaynakları yardımıyla inceleyip, Kur’an’ın varlıklar arasında bir üstünlük hiyerarşisi yapıp yapmadığını ve özellikle de insanlar arasında cinsiyet, kabile, görev vs. yönünden bir üstünlük belirtip belirtmediğini ortaya koymak olacaktır.

IV. VARLIK HIYERARŞİLERİ TÜRLER VE SINIFLAR

1. Batılı ve Müslüman Filozofların Varlıkların Hiyerarşisi İle İlgili Görüşleri

Varlık hiyerarşisi, cansız varlıklardan başlayıp, bitki ve canlı varlıklardan geçerek, akıllı insan yoluyla Tanrıya kadar uzanan bir derecelenme, bir varlık cetveli bulunduğu inancını ifade eden bir deyimdir.¹

Platon, Aristoteles, Plotinus ve İbn Sina'nın varlıkların hiyerarşisine yönelik fikirlerinin temel kabulleri vardır. Bunları maddeler halinde özetleyecek olursak:

1. Gerçeklik maddi dünya ile maddi olmayan (immateryel) dünya olarak ikiye ayrılır.
2. Maddi olmayan dünya daha tinsel ve daha ideal olduğu için daha yüksek bir dünyadır.
3. Bir şey kendine yeterli olduğu ölçüde ve daha akıllı olduğu ölçüde varlık cetvelindeki yeri yüksek olur.
4. Kendine en fazla yeten, en akıllı ve en yüksek varlık Tanrıdır.
5. Var olan her şey, kendisinin bir parçası olduğu Tanrıdan sırayla ve hiyerarşik bir düzen içinde türer.
6. Bir şey, söz konusu olan varlık kaynağına yakın olduğu ölçüde gerçek; O'ndan uzak olduğu ölçüde maddeyle karışmış olup, gerçeklikten yoksun ve kötü olur.²

Platon'un varlık cetveli kısaca; tanrı, ruh, insan idesi, hayvan idesi, bitki ve dört unsur (ateş, su, hava, toprak) şeklindedir.³ Yeni Platonculuğun kurucusu ve en önemli temsilcisi olan Plotinus'un varlık cetveli de doğal olarak Platon'un varlık cetveliyle benzerlik gösterecektir.

Yukarıda maddeler halinde özetlediğimiz bu varlık hiyerarşisi anlayışı Orta çağ Hıristiyan felsefesi ve İslam felsefesini derinden etkilemiş olup, en ünlü örneğini ise Plotinus'un (M.S.202-270) varlık cetveli anlayışında kendini göstermiştir. Plotinus'un varlık cetvelinin tepesinde Tanrı bulunmaktadır. Tanrı aşkın olup her türlü düşünce ve varlığın ötesindedir. Dünyadaki her şey Tanrıdan zorunlulukla sudur eder. Tanrı her şeyin kaynağıdır. Fakat hiçbir şey Tanrı ile bir ve aynı şey değildir.

Plotinus'un varlık cetvelinde ikinci sırayı, Bir'den çıkan ilk varlık olarak kabul edilen akıl ya da düşünce (Nous) almaktadır. Nous'tan ise Ruh sudur etmektedir. Bu ruh Tanrı ile

¹ Cevzici, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2000, s.971-972.

² Cevzici, a.g.e., s.972.

³ Eflatun, *Timaios*, (Çev: Erol Günay, Lütfü Ay), İstanbul 1997, s.36.

duyusal dünya arasında köprü vazifesi oluşturan “dünya ruhu”dur. Dünya ruhunun altında tikel şeylerin meydana getirdiği doğal düzen bulunur. Dünya ruhundan türeyen en önemli varlık ise insandır. Plotinus’a göre, en yüksek varlık olan Tanrı’dan başlayarak aşağıya doğru inen varlık hiyerarşisinin en alt basamağında ise madde bulunur. Çünkü madde, Tanrıdan en uzak noktada bulunan varlıktır.⁴

Hıristiyan orta çağ felsefesinin en büyük düşünürlerinden olan Aquinalı Thomas’ın varlık hiyerarşisi ise kısaca; Tanrı, melek, insan, hayvan, bitki ve inorganik tözler (cansız varlıklar) şeklindedir.⁵

Hristiyanlığın doğuşunu önceleyen zamanlarda Yunanlıların varlık hiyerarşisi aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

1. Tanrı
2. İlahlar
3. İlahi Ruh
4. Bazen mistik bir doktrini gerektiren ilahi kahramanlar
5. Kahramanlar
6. İnsanlar Dünyası
7. Hayvanlar Dünyası
8. Bitkiler Dünyası
9. Mineraller
10. Elemental Dünya.⁶

İslam filozoflarının varlık cetveli, Batılı filozoflarınkindan çok farklı olmayıp daha çok felsefi terimlere dini bir hüviyet kazandırma şeklindedir. Örneğin İbn Sina’nın varlık hiyerarşisi: Zorunlu varlık (Allah), felekler alemi (gökler), ay üstü (Alem-i emr), Faal akıl (Cebrail), akıllar (melekler), akıl (kalem), ay altı (alem-i halk), unsurlar alemi (yeryüzü) şeklinde olup her felsefi kavramın karşısında İslam dinine ters düşmeyecek şekilde bir kavram yerleştirilmiştir.⁷

İslam filozoflarından Farabi’nin ay altı alemi en az mükemmelden daha mükemmel doğru; madenler ve dört unsur, nebatlar, hayvanlar ve insanlar şeklindedir.⁸

İslam felsefesinde önemli bir konuma sahip olan İhva-ı Safa’nın sudur teorisinin unsurları ve varlık hiyerarşisi düzeni ise şöyledir:

---

⁴ Cevizci, *a.g.e.*, s.972-973.

⁵ Cevizci, *a.g.e.*, s. 973.

⁶ <http://www.theosociety.org/pasadena/oclos/og-ghi.htm>

⁷ Bkz., Durusoy, Ali, *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, İstanbul 1993, s.76.

⁸ Farabi, *el-Medinetü’l Fazıla*, (Çev:Nafiz Danışman), M.E.B Yay., İstanbul 1990, s.46-47.

1. Tanrı
2. Akıl (Nous)
3. Nefs (küllî nefis)
4. Heyula (İlk madde)
5. Tabiat
6. Mutlak Cisim
7. Felekler Alemi
8. Dört Unsur
9. Üç Alem: Maden, bitki ve hayvanlar (hayvan ve insan) alemi.⁹

Fransız filozof Emile Boutroux (1845-1921), varlıkları sekiz tabakaya ayırmaktadır. Bunlar: Sırf zorunluluk alemi, mümkün ve belirsiz varlıklar alemi, cinsler ve neviler alemi, yer kaplayan ve hareketli madde alemi, matematik alem, fizik alemi, organik canlı alemi, düşünen alem yahut insan¹⁰ şeklinde sıralanmaktadır. Boutroux, bu varlık tabakaları arasında bazı kanunların olduğunu belirtmektedir.Örneğin: “Alemdeki varlık tabakalarında üstteki tabaka, daima alttaki tabaka tarafından taşınır. Aşağı derecedeki tabakalar yalnız kendileri için bulunmayıp, yüksek derecedeki varlıkların var oluş ve etkinleşme şartlarını hazırlarlar. Buna karşılık yüksek derecedeki varlıklarda aşağı derecedekileri, kendi başlarına ulaşamayacakları bir yetkinlik derecesine yükseltirler. Böylelikle varlık mertebeleri arasında karşılıklı bir dayanışma ortaya çıkar.”¹¹

Hıristiyanlık öncesi, orta çağ Hıristiyan ve Müslüman filozoflarının ve yakın dönem filozoflarından olan Emile Boutroux’un varlık hiyerarşisi ilgili görüşlerini yukarıda verdik. Bu filozofların yaklaşık aynı varlık cetveline sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Gerek Hıristiyan ve gerekse Müslüman filozoflar olsun varlık hiyerarşisini oluştururlarken kanaatimce vahiy bilgisinden çok da uzaklaşmamışlardır (şirk öğeleri hariç. Ki bu da vahyin tahrife uğramasının bir sonucudur). Kur’an’dan vereceğimiz bazı ayetler bu gerçeği yansıtmaları bakımından önemlidir.

2. Kur’an’da Varlık Hiyerarşisi

Kur’an’da varlık hiyerarşisi tespit ettiğimiz kadarıyla genel hatlarıyla ve özet olarak şöyledir:

1. Allah

---

⁹ İhvan-ı Safa, *Resailü İhvani’s-Safa*, (Nşr.,B. El-Bustani), Beyrut Trs., C. 2, s.6, 36, 61, 171; C.3, s.129-198.

¹⁰ E.Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, (Çev: H. Z. Ülken), İstanbul 1988, s.12-150.

¹¹ E.Boutroux, *a.g.e.*, s.178.

2. Melekler

3. Peygamberler (Allah'tan sonra Peygamberlerin mi yoksa meleklerin mi geleceği konusunda mezhepler arasında farklı görüşler vardır.)

4. İnsanlar

a) Alimler

b) Şehitler

c) Takva sahibi mü'minler

d) Müslüman insanlar ve cinler (Kur'an'da Müslüman cinler ile insanlardan hangisinin daha üstün olduğu konusunda bilgi olmayıp, bazı alimler insanların cinlerden üstün olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.)

5) Hayvanlar

6) Bitkiler

7) Cansız varlıklar

8) Allah'ı inkar eden insanlar ve cinler

Kur'an'da, inanmayanların en aşağılık mahluklar olduğu belirtilmekte olup, ahirette onların cansız bir cisim olmak istedikleri¹² belirtilmektedir. Bundan da hayvan ve cansız varlıkların, Kur'an'ın varlık hiyerarşisinde, inkar edenlerin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Hayvan, bitki ve cansız varlıklar arasındaki sıralamaya yönelik Kur'an'da kesin bir bilgi olmayıp, bunların sahip oldukları özellikler ve insanların emrine verildikleri¹³ belirtildiğinden, insanlara sağladıkları fayda nedeniyle böyle bir sıralamaya tabi tutulmaktadırlar.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Allah, melek, peygamber ve insan üstünlüğu konuları işlenecektir. Burada hayvan, bitki ve cansız varlıklar hakkında kısaca bilgi verilecektir.

a) Hayvanların Varlık Hiyerarşisindeki Yeri

Varlık hiyerarşisinde insanlardan aşağı bir mertebede yer alan hayvanlar, kendi içlerinde kategorilere ayrılmışlardır. Üstünlüğün müktesebatla elde edileceği kabul edilirse, hayvanların insanlarla karşılaştırılmasının hiçbir anlamı olmaz. Fakat üstünlüğün Allah tarafından verildiği kabul edilirse, Allah, kendi lütfuyla dilediğini mükemmel yeteneklerle donatır ve yüceltir. Bu tamamen Allah'ın iradesine bağlı olup, Allah yaptıklarından dolayı sorguya çekilemez.

---

¹² Nebe, 40.

¹³ Nahl, 5-8, 66, 80; Hacc, 33; Müminun, 21-22; Yasin,71-73; Zümer, 6; Mü'min,79-80; Zuhuf, 12-14 (hayvanlar insanın faydasına sunulmuştur.); Rahman, 10-13 (bitki ve meyveler insanların faydasına verilmiştir).

Allah'ın güç ve yetenek ile donattığı, ebat ve işlev yönüyle üstün kıldığı hayvan, insanlar nezdinde daha muteber kabul edilir. Bu konuya örnek teşkil edebilecek ayetlerden dikkatimizi çeken;

“Allah sivrisineği ve onun üstününü misal olarak vermekten çekinmez. İnananlar bunun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler. İnkâr edenler ise "Allah bu misalle neyi murad etti?" derler, O, bu misalle birçoğunu saptırır, birçoğunu da yola getirir. Onunla saptırdığı yalnız fasıklardır ki onlar Allah'la yapılan sözleşmeyi kabulden sonra bozarlar. Allah'ın birleştirilmesini buyurduğu şeyi ayırırlar ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar; zarara uğrayanlar işte onlardır.”¹⁴ Ayette geçen “Allah sivrisineği ve onun üstününü misal olarak vermekten çekinmez” ifadesi sivrisineğin ebat ve işlev yönünden hayvanlar ve sinek türü içerisinde değersiz kabul edildiğine işaret etmektedir.

İhvan-ı Safa'nın varlık hiyerarşisinde dokuzuncu (sonuncu) sırada yer alan, “üç alem” (hayvan, bitki, maden)'den hayvanlar kendi aralarında üstünlük sıralamasına tabi tutulmuşlardır. Buna göre: Hayvanların en alt derecesinde salyangoz yer alır. İnsana en yakın derecede ise, huyları yönüyle at, zeka yönüyle fil ve papağan, fiziki yapısı yönüyle maymun, sanatkarlık yönüyle de arı gelmektedir.¹⁵

Hayvanların sahip oldukları özellikler dikkate alındığında ve insanların istifadesine sunulmak için yaratıldıkları düşünüldüğünde, insan için var olan bir varlığın insandan aşağı bir seviyede olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Hayvanların kendi aralarındaki sınıflandırması ise, insanlara sağladıkları fayda nedeniyledir.

İlkel dinlerde bazı hayvanlara kutsallık atfedildiği görülmektedir. Bazı hayvanların totem olarak kabul edilmesinde, totem kabul edilen hayvanın o topluma sağladığı fayda dikkate alınmaktadır. Hindistan da ineğe atfedilen değer bu sebeptir.

Bazı toplumlarda totem kabul edilen hayvanların insanlara hiçbir faydasının olmadığı görülmektedir. Böylesi hayvanların totem olarak kabul edilmesindeki sebep ise, o hayvanın sahip olduğu özellik ile kendilerini özdeşleştirmeleridir. Örneğin özgür olması ve yükseklerde uçması nedeniyle kartal ve şahinin totem kabul edilmesi gibi.

Kutsallık atfedip, totemleştirmemekle birlikte islam toplumlarında bazı hayvanlara değer verildiği görülmektedir. Örneğin, Ashab-ı Kehf'in köpeği ve Hz. İsmail için gönderilen koç dini hutbelerde dile getirilmekte hatta sanatsal motiflerle bezenerek evlerin duvarlarını süslemektedir. Ayrıca Hz. Salih'in devesi ve İsrailoğulları'na kesmeleri emr edilen inek

---

¹⁴ Bakara, 26.

¹⁵ İhvan-ı Safa, *a.g.e.*, C.3, s.129; C.2, 167.

Kur'an da bazı mesajları iletmek için seçilmiş özel hayvanlardır.¹⁶ Fakat bu saydığımız hayvanlar taşıdıkları mesaj ve sahiplerine nispetle bir değer kazanmakta olup, şirk unsuru olmaktan uzaktırlar. Bu hayvanların Müslümanlar katındaki değeri, Leyla'nın köpeğinin Mecnun'un yanındaki değerinden öte bir şey değildir. Bu bağlamda İslam'da kutsallık atfedilen bir hayvan olmayıp, hayvanlara verilen değer, insanlara sağlanan faydayla paralellik arz etmektedir.

b) Bitkilerin Varlık Hiyerarşisindeki Yeri

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَوَّرَةٌ وَجَنَّتْ مِّنْ أَعْنَبٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِيَوَانٌ وَغَيْرُ صِيَوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ
وَحَدِيدٍ وَنُفْضِلٌ بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

“Yeryüzünde birbirine yakın komşu kıtalar vardır. Üzüm bağları, ekinler, çatalı ve çatalsız hurmalıklar da vardır ki, bunlar aynı su ile sulanır; ama ürünlerin de (ki verim ve lezzet) bazısını bazısından üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir topluluk için gerçekten ayetler vardır.”¹⁷

Bu ayette, beslendikleri kaynak aynı olmasına rağmen sebze ve meyvelerin tat, renk ve koku yönünden birbirlerinden farklı ve dolayısıyla tercih edilme ve vitamin bakımından birbirlerinden üstün oldukları belirtiliyor. Yukarıda belirttiğimiz gibi hayvan, bitki ve cansızların değeri Allah'ın onlara verdiği özellik ve insanlara sağladıkları fayda nedeniyledir.

İhvan-ı Safa'nın varlık hiyerarşisinde en son sırada yer alan “üç alem”den biri olan bitkiler alemini İhvan-ı Safa, üstünlük sıralamasına tabi tutmuştur. Bitkilerin en üst mertebesinde hayvanlara en yakın olduğu kabul edilen hurma gelir. En alt sırada ise yosun gelir.¹⁸

c) Cansızların Varlık Hiyerarşisindeki Yeri

Kur'an'da, inanmayanların en aşağılık mahluklar olduğu belirtilmekte olup, ahirette onların cansız bir cisim (toprak) olmak istedikleri¹⁹ belirtilmektedir. Bundan da cansız varlıkların, Kur'an'ın varlık hiyerarşisinde, inkar edenlerin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'a göre, şuur sahibi olan varlıkların üstünlüğünde ölçü imandır. Cansız

¹⁶ Hayvanlar arasındaki tafdil için Bkz., Hasan Hanefi, *Mine'l- Akide*, Mektebetu Medbuli, Kahire Trs., C.5, s.338.

¹⁷ Rad, 4.

¹⁸ İhvan-ı Safa, *a.g.e.*, C.3, s.129; C.2, s.167.

¹⁹ Nebe, 40.

varlıkların değeri ise, onların sahip oldukları özellikler ile insanlara sağladıkları faydaya göredir.

İhvan-ı Safa'ya göre cansız varlıklardan olan madenlerin en üst derecesinde bulunan maden altındır. En alt derecesi ise, toprağa en yakın olması bakımından kireçtir.²⁰

İblis'in kendisinin ateşten yaratıldığı için topraktan yaratılan ademden üstün olduğunu belirttiği ayetlerin²¹ tefsirinde müfessirler, felsefecilerinde görüşlerine yer vererek şeytanın ileri sürdüğü “ateşin, topraktan üstünlüğü” kıyasını tahlil etmektedirler. Alimlerin ateş ve toprağı karşılaştırdıkları bu pasajlardan cansız iki varlık olan ateş ve toprağın sahip oldukları nitelikler sıralanmaktadır. Müfessirlerin aşağıdaki ifadeleri bu gerçeğı yansıtmaktadır.

Felekler ateş unsuru olup, ateşe daha yakındırlar yer ise daha uzaktır. Bu nedenle ateşin yerden daha üstün olması gerekir. Güneş ve ay ateşten olup, yer ışığı onlardan almaktadır. Bu nedenle güneş ve ay yerden daha üstündür. Sıcaklık soğukluktan üstündür. Çünkü sıcaklık hayata, canlılığa intisab ederken, soğukluk ölümü çağırıştırıyor. Ateş parlak iken yer karanlıktır. Ateş zulmetten daha üstündür. Ateş ruh gibi hafif, yer ceset gibi ağırdır (kesif) ruh ise cesetten daha üstündür. Ateş yükselme özelliğine sahip, yer ise inme özelliğine sahiptir. Yükselen inenden üstündür. Yere ait maddeler nurani oldukları ve ateşe benzedikleri oranda kıymetli, bulanık, tozlu, yoğun ve yer karakterini gösterdikleri oranda değerdan düşerler. Örneğın ateşe benzeyen maddelerden altın, yakut gibi parlak taşlar kıymetli, topraklı olan şeyler ise değersizdir. Görme fonksiyonu ışık sayesinde gerçekleşir. Işınlar ise ateşe benzer.²²

Yerin ateşten üstün olduğunun delilleri ise; Yerın daha faydalı, maslahata daha uygun olduğun, onda semereli ağaçların yetiştiğı şekilde olup, ateşin ise hain olduğun şekilde dir. Ayrıca toprak ateşin üzerine atıldığında onu söndürür fakat ateş toprağa tesir etmez.²³

Razi: “Bir şey mensubu bulunduğun asıl nispetinde kıymete sahiptir” iddiasını batıl olduğun, çünkü külün aslının ateş olduğun, güzel bahçelerin aslının ise toprak olduğun ve bahçenin külden daha hayırlı olduğun belirtmektedir.²⁴ Dolayısıyla İblisin bu kıyasının doğruluk payı yoktur.

²⁰ İhvan-ı Safa, *a.g.e.*, C.3, s.129; C.2, s.167.

²¹ Sad, 71-76; Bakara,33; İsra, 61-62; Araf, 12.

²² Hatip eş-Şirbini, *Siracu'l-Münir* (Beydavi'nin Nuru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil haşiyisiyle birlikte), Hayriyye matbaası, H.1311, C.3, s.347; Razi, Fahrüddin, *Tefsiru'l Kebir (Mefatihü'l Gayb)*, Darul Kutubil İlmiye, Tahran Trs., C.26, s.232; İbn Adil, Ebi Hafş Ömer b. Ali İbn Adil Ed-Dimeşki El-Hanbeli, *el-Lubab fi Ulumi'l-Kitab*, (Thk: Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud, Şeyh Ali Muhammed Muavviz), Daru'l Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1998, C.16, s.456.

²³ Hatip eş-Şirbini, *a.g.e.*, C.3, s.347; Razi, *a.g.e.*, C.26, s.233; İbn Adil, *a.g.e.*, C.16, s.457.

²⁴ Razi, *a.g.e.*, C.26, s.233.

Kur'an irade sahibi varlıkları değerlendirirken iman ve takvayı ölçü almaktadır. Allah'ın emirlerine karşı gelen bir insanın, insan türüne mensup olması ona bir avantaj sağlamamaktadır. İnsanı değerli yapan onun akıl sahibi oluşu ve bu akıyla doğru yolu takip etmesidir. Aksi halde insan hayvandan daha değersiz bir duruma düşer. Nitekim öyle insanlar var ki hayvandan daha kötüdür.²⁵ Çünkü hayvanın mükemmelleşme imkanı yoktur. Fakat insanın vardır. İnsanlar yaptıkları suçlara göre cezalandırılırlar. Fakat hayvanlar için ilahi bir ceza yoktur. Mükafatları yok demek ki Müslümanlar, hayvanlardan üstündür. Cezaları yok, oysaki kafirler cehennemle cezalandırılıyor demek ki hayvanlar kafirlerden üstündür.²⁶

İnsanın üstünlüğü bedeninin gücünde değildir. Öyle olsaydı fil ve deve bedence insandan daha güçlü, fil ve kartal ondan daha uzun ömürlü, tutup yakalama yönünden aslan ve kaplan ondan daha zorludur. İnsanın fazileti giyim-kuşam ve renginden de değildir. Çünkü görünüş ve renk yönünden tavus ve çil kuşu ondan daha güzeldir. Altın ve gümüş yönünden de daha zengin değildir. Çünkü maden yatakları ve dağlar altın, gümüş yönünden daha zengindir.

İnsanın üstünlüğü şeytanın zannettiği gibi mevcut toprak ve ateş unsurlarından da kaynaklanmıyor. Bu üstünlük Allah'ın insan için takdir ettiği ve içine yerleştirdiği manadadır.²⁷

Sosyal bir gerçeklik kazanmış olan varlıkların üstünlük bakımından hiyerarşik bir düzene konulmasında ayetlerin etkili olduğu görülmektedir. Varlıkların birbirinden üstün olduğunu vurgulayan ayetler mevcut olup, bu üstünlük çoğunlukla “feddele” kavramıyla ifade edilmiştir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

“And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık, onların karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yaratıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık.”²⁸ Bu ayet insanoğlunun birçok varlıktan üstün olduğunu belirtirken, bir yandan da kendisinden daha üstün varlıkların olduğuna da işaret etmektedir. “Birçok” ifadesi kullanılmış “hepsi” denilmemiştir. Ayrıca ayette insanoğlunun üstün olan yönleri de sıralanmıştır. Karada ve denizde yürümeleri ve temiz rızıklarla rızklanmaları vs. Bunlar Allah'ın verdiği nimetlerdir. Allah bu nimetlerle insanoğlunu diğer türlerden üstün kıldığını belirtmektedir.

---

²⁵ Enfal, 22.

²⁶ İbn Teymiye, Ahmed, *Külliyat*, (Çev: Ahmet Önkal, M.Sait Şimşek, İbrahim Sarmış), Tevhid Yay., İstanbul 1988, C.4, s.290-291.

²⁷ İsfahani, Hüseyin b. Muhammed er-Rağıb, *İnsan İki Hayat İki Saadet*, (Thk. Abdülmecit en-Naccar, Çev: Mevlüt F. İslamoğlu), Pinar Yay., İstanbul 1996, s.86.

²⁸ İsra, 70.

“Onlardan kimini kimine nasıl üstün tuttuğumuzu gör. Muhakkak ahiret dereceler bakımından daha büyüktür, üstünlük bakımından da daha büyüktür.”²⁹ Bu ayette de insanların birbirlerinden üstün olan yönlerine vurgu yapmaktadır. İnsanlar arasındaki bu üstünlük, rızık, mevki-makam vb sosyal statü yönünden olmaktadır.³⁰ Ayette üstünlük ve derecelerin ahirette de olacağı belirtilmektedir. “Rabbine inanmış ve yararlı iş yaparak gelenlere, işte onlara, en üstün dereceler, içlerinden ırmaklar akan, temelli kalacakları adn cennetleri vardır. Bu arınanların mükafatıdır.”³¹ “Verdikleriyle denemek için sizi yeryüzünün halifeleri kılan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün yapan O’dur. Doğrusu Rabbinin cezalandırması süratlidir. Şüphesiz O bağışlar, merhamet eder.”³² Ayetleri İnsanoğlunun bu dünyadaki müktesebatının ahiretteki derecesini belirlediğine işaret etmektedir. Bu ayetlerden anlaşılıyor ki insanların hem bu dünyadaki hem de ahiretteki konum ve dereceleri birbirlerinden farklıdır. İbn Arabi, *Futuhât-ı Mekkiye*’sinde, Müslümanların cennetteki mertebelerini anlatırken, Müslümanların dört taife şeklinde adn cennetine yerleşeceklerini ve bunların müminler, evliyalar, enbiyalar ve resuller şeklinde sınıflayıp bunların üstünlük bakımından birbirlerinden farklı olduğunu belirtmektedir. Allah’ın bu üstünlüğü: “biz peygamberlerden bazısını bazısından üstün kıldık” ayetiyle beyan ettiğini, aynı gaye ile dünyaya gelmelerine rağmen buldukları zaman ve başlarından geçen olaylara, aldıkları ödevlere göre elçi ve peygamberler arasında bir üstünlük ve imtiyaz farkı vardır. Ayetler böyle olduğunu bize açıkça göstermektedir. Yüce Allah: “Bazılarını derecelerle bazılarından üstün kıldık” ayetiyle de umum halk arasında bir üstünlük ve farkın bulunduğunu beyan etmektedir. İnsanların ahiretteki derece ve mertebeleri de yine kendi güç ve imkanlarıyla yaptıkları müktesebata göre olacaktır.³³

Yukarıda kısaca vermeye çalıştığımız ayetler Kur’an’da da varlıkların hiyerarşik bir sınıflamaya tabi tuttuğuna işaret etmektedir. İleriki sayfalarda bu ayetler genişçe ele alınacağından burada kısa kesiyoruz.

Konumuz “fazl” kavramı olduğundan yukarıda belirttiğimiz varlık hiyerarşilerinin Kur’an’da “fazl” kavramıyla ifade edilenleri üzerinde durup, diğerlerini kısa geçeceğiz.

---

²⁹ İsra, 21.

³⁰ Beydavi, Abdullah b. Ömer, *Envarut- Tenzil ve Esrarut-Te’vil*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1996, C.1, s.403

³¹ Taha, 75.

³² En’am, 165.

³³ Muhyiddin İbn Arabi, *Futuhât-ı Mekkiye*, (Çev: Salahaddin Alpay), Esmâ Yay., İstanbul 1993, s.373-374.

I. BÖLÜM

“FAZL” KAVRAMININ SEMANTİK ANALİZİ

“Fazl” kavramının semantik analizini yapabilmek için öncelikle bu kelimenin etimolojisini tespit etmek gerekir. Herhangi bir kavramın anlamı, her şeyden önce onun kök manasını doğru bilmekle mümkündür.

I. “FAZL / فضل KAVRAMININ LÜGAVÎ ANLAMI

Çok farklı anlamlara gelen “fazl” kavramının lügavi anlamlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

1. Fadl (فضل) ve el-fedl (الفضل): Noksanlığın, azalma ve eksilmenin zıddıdır.³⁴ Kalan, artan anlamındadır. Örneğin: “خذ الفضل” “artan (ziyade olan)’ı al” denilir.³⁵ Çoğulu fudul’dur. Sebepsiz (karşılık beklemeden), ihsanda bulunmak anlamındadır.³⁶

“Fedele” “Yefdulu” “Fadilun” “Feddalun” ve “Mufeddalun” : fazlın, iyilik, lütuf ve ihsanın çok olması demektir.³⁷ “fedale” (فضل) “yefdulu”, “fedlen” : ihtiyaçtan artakalan şeye denir. Örneğin: malından geriye kalanı (artakalanı) infak et, denilir.

2. Efdale (فضل □) ve “Tefadde” (فضل □): “feddale” (فَضَّلَ), “efdale” (فضل □) ve “istefdale” (إِسْتَفْذَلَ) aynı anlamda olup³⁸, lütufta bulunmak³⁹ ve bir şeyi tercih etmek, birini diğerine üstün tutmak anlamlarına gelir. “Efdale”, birine iyilikte bulunarak onu memnun etmek, kadir kıymet bakımından fazlalığa sahip olmak, üstün tutmak, tercih etmek gibi anlamları içerir.⁴⁰ Örneğin: “Adam falan kişiye, kavme lütuf ve ihsanda bulundu”⁴¹ denir. Bir kimse yemek veya başka şey bıraktığında, lütfettiğinde ise “mifdalun” (مِفْذَلٌ) kelimesi

³⁴ Razi, Muhammed b. Ebi Bekr, *Muhtaru’s-Sihah*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1967, s.506 ; Firuzabadi, Mecduddin, *el-Kamusu’l-Muhit*, Muessesetu Risale, Beyrut 1994, s.1348; Subki, Muhammed Abdullatif, *Muhtar min Sahihi’l-Luga*, Kahire,1934/1935, s.398; İbn Manzur, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu’l Arab*, Dar Sader, Beyrut 2004, C.11, s.193; Farabi, Ebu İshak b. İbrahim, *Divanu’l-Edeb*, (Thk: Ahmed Muhtar Ömer), Mecmuu’l Lügatü’l Arabiyye, Kahire, 1974, C.1, s.127; Zebidi, es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyni, *Tacu’l Arus min Cevahiri’l Kamus*, Daru’l Fikr, Beyrut, 1994, C.15, s.577; Zencani, Mahmud b. Ahmed, *Tehzibu’s-Sihah*, Daru’l-Maife, Mısır, 1952, C.1-3, s.684; Cevheri, İsmail b. Muhammed, *Sihah*, (Thk., Muhammed Abdulgafur Atar), Daru’l Kitabi’l Arabiyye, Mısır, Trs., C.5, s.1791.

³⁵ el-Makarri, Ahmed b. Ahmed b. Ali, *Misbahu’l Münir*, Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır, 1342, s.131.

³⁶ Cürcani, es-Seyyid eş-Şerif Ali b.Muhammed, *Kitabu’t-Tarifat*, Kostantiniyye, by., 1300, s.112; Zebidi, *Tacu’l Arus*, C.15, s.578 ; İbrahim Mustafa; Ahmed Han Ziyad; Muhammed Ali en-Neccar, *Mecmuu’l-Lugatu’l Arabiyye Mu’cemu’l-Vasit*, İhyau’t-Turasi’l-Arabiyye, Beyrut, Trs., C.2, s. 700.

³⁷ İbn Manzur, *a.g.e.*, C.11, s.193.

³⁸ Zebidi, *a.g.e.*, C.15,s.581; Razi, *a.g.e.*, s.506; Farabi, *a.g.e.*, C.2, s.325.

³⁹ Razi, *a.g.e.*, s.506; Subki, *a.g.e.*, s.398; Zencani, *a.g.e.*, C.1-3, s.684; Cevheri, *a.g.e.*, C.5, s.1791.

⁴⁰ İbn Manzur, *a.g.e.*, C.11, s.193; Firuzabadi, *a.g.e.*, s.1348.

⁴¹ Zemahşeri, Ebu’l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *Esasu’l Belağa*, Matbaatu’t-Dari li’l Kütübi’l-Mısır, Kahire, 1922, C.1,s.204.

kullanılır. Bununla hayrın ve iyiliğin çokluğu, cömertlik kastedilir.⁴² Ayrıca bu babdan gelen “fazl” kökü, ihsanda bulunmak, bir şeyden geriye kalan⁴³ anlamını da içermektedir. “Tefeddale” ve “el-Mütefeddil” (المتفضل) kelimeleri, kendi akranlarına karşı üstünlük iddiasında bulunmak anlamındadır. Ayette: “O sizin üzerinize üstünlük kurmak istiyor”⁴⁴ şeklinde geçmektedir. Buradaki üstünlük kurma, nezaket ve incelik olarak değil, üstünlük çekişmesine girmek, rekabet etmek anlamındadır. Yani konum ve kıymet itibarıyla üstün olmaya çalışmak⁴⁵ anlamını içeriyor. Ayrıca “Tefeddele” (فصل) ’nin, ev elbisesini giymek anlamı vardır⁴⁶.

3. “Fudul” (فُضِّل) ve “el-tefeddul (فُضِّلَ): Giyinmek, kuşanmak, bir adamın veya bir kadının günlük elbisesini giymesi anlamları vardır. Bu elbise omuzlardan bacaklara kadar inen tek parçalı elbise⁴⁷ şeklindedir.

Şiirde: “Bayan şarkıcı giyinmiş kuşanmış bir şekilde orada şakırdayınca”⁴⁸ şeklinde geçmektedir.

“el-Fidalu” (الفضال) kalıbına aktarıldığında, evde giyilen bir tek elbise,⁴⁹ evde çalışırken veya yatarken giyilen elbise⁵⁰ manalarını taşır. Şiirde:

“Bir hamleyle üzerinden yorgunluk elbisesini at,

Dostun olan bu elbise (giyim, kuşam) gayrı, çok uzadı (seninle çok kaldı)”⁵¹ şeklinde kullanılmıştır.

4. “El-fedletu” (الفضل) ve “el-fudaletu” (الفضال) : Bir şeyden arta kalan, fazlalık⁵² tıpkı “fadl” ve “fudaleti” gibi), damme ile ötrelidir. Bir şeyden arta kalana “fedletu” denilir.⁵³

5. “Fadalehu” (فَاضَلَ) ve “fefedalehu” (فَفَضَلَ) : “Nesara” (نَصَرَ) babındadır. Yani üstünlük için çekişmek, üstünlük yarışına girmek anlamındadır.⁵⁴

6. “Fedule (فُضِّل) : Faziletle vasıflandı⁵⁵ manasındadır.

⁴² Ferahidi, Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, (Thk: Mehdi el-Mahzumi, İbrahim Samrai), Muessesetü'l-Alemi li'l-Matbuat, Beyrut,1988, C.7, s.44; Ezheri, Ebi Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tezhibu'l-Luga*, (Thk: Harun Abdusselam Muhammed), Muessesetü'l Mısriyyeti'l-Amme, Kahire 1964/1967, C.12, s.40.

⁴³ İbrahim Mustafa vd., *a.g.e.*, C.2, s. 700.

⁴⁴ Müminun, 24.

⁴⁵ Ferahidi, *a.g.e.*, C.7, s.44; Razi, *a.g.e.*, s.506; İbn Manzur, *a.g.e.*, C.11, s.193; Ezheri, C. 12, s.39-40.

⁴⁶ Ferahidi, *a.g.e.*, C.7, s.44; İbrahim Mustafa vd., *a.g.e.*, C.2, s.700.

⁴⁷ İbn Manzur, *a.g.e.*, C.11,s.194; Ezheri, *a.g.e.*, C.12,s.40; Farabi, *a.g.e.*, C.1, s.263; Firuzabadi, *a.g.e.*, s.1348.

⁴⁸ Ferahidi, *a.g.e.*, C.7, s.44.

⁴⁹ Ezheri, *a.g.e.*, C.12, s.40; İbn Manzur, *a.g.e.*, C.11, s.194; Zencani, *a.g.e.*, C.1-3, s.684.

⁵⁰ İbrahim Mustafa vd., *a.g.e.*, C.2, s.700.

⁵¹ Ferahidi, *a.g.e.*, C.7, s.45; Zebidi, *a.g.e.*, C.15, s.582.

⁵² Ferahidi, *a.g.e.*, C.7, s.43; Razi, *a.g.e.*, s.506 ; Farabi, *a.g.e.*, C.1,s.145; Ezheri, *a.g.e.*, C.12, s.39; İbrahim Mustafa vd., *a.g.e.*, C.2, s.700.

⁵³ Firuzabadi, *a.g.e.*, s.1348.

⁵⁴ Razi, *a.g.e.*, s.506.

7. “el-Fadil” (الفاضل) ve “fadilun” (فَاضِلٌ) : İhtiyaçtan sonra geriye kalan fazlalık, faziletle nitelenen adam manalarını içerir.⁵⁶ “ Falan kişinin malı arttı. Falan kişi malının fazlasını verdi” denilir.⁵⁷

8. “el-Fadiletu” (الفاضل) : Büyük nimet demektir. Çoğulu “fevadil” dir.⁵⁸ “Fadl” in ismi olan “fadiletu”, tercih ederek üstün tutma, meziyetli demektir.⁵⁹

9. “el-Fudul” (الفضول): Fazlın çoğuludur. Kendisinde fayda olmayan, fuzuli şey anlamındadır. Örneğin; “Bu kendisinde fayda olmayan (fuzuli) sözdür” denilir. Hastayı tedavi (bakım) etmeksizin bedenden çıkan şeye denir⁶⁰.

10. “el-Fuduliyü” (الفضولى): Erkek isimlerindedir. Fuzuli şeyle iştiğal eden demektir. Yani kendisiyle meşgul olunmayan, çabalamaya değmeyen işler demektir. Hukukta; veli, vasi, asil ve vekil olamayan;⁶¹ akitte ise asil (ولاصلا) ve vekil olamayan⁶² demektir.

11. “el-Fadiletu” (الفضيل): Güzel ahlakta yüksek derece demektir. Bir şeyin fazileti, o şeyin kendisi ile amaçlanan vazifesi veya meziyetidir. Mesela,“Kılıcın fazileti mükemmel bir şekilde (eksiksiz olarak) kesmesi, aklın fazileti ise mükemmel bir şekilde düşünmesidir” denilir. “Ummehatu’l Fedail” tabiri ise, hikmet, iffet, cesaret ve akıl için kullanılır.⁶³ Nimet, ihsan ve üstünlükte yüksek dereceler demektir.⁶⁴

el- Fadiletu, Fazlın ileri derecesi, yüksek derece, eksiklik ve aşağılanma, zelil olmanın zıttı olarak geçmektedir.⁶⁵ Fazilet ve el-fazl, hayr (mal) anlamındadır. Örneğin: “Kalan dinarlardan bir dirheme sahip olmadı” denilir.

12. “Fidalen” veya “fidal” (فِضَالًا): Fedlet’in çoğuludur. Araplar içki (hamr) vb. şeylerden arta kalana fidal derler.⁶⁶ Fidal ve fedlet, içki (hamr)’nin ismidir.⁶⁷

13. “Fudulu’l ganaim” (الْفُضُولُ الْغَنَائِمِ) :Ganimeti paylaştıktan sonra geriye kalan mala denir⁶⁸

14. “Fedalatu’l mai” (فَضَلَاتُ الْمَاءِ): Sudan arta kalana⁶⁹ denir.

⁵⁵ İbrahim Mustafa vd., *a.g.e.*, C.2, s. 700.

⁵⁶ İbrahim Mustafa vd., *a.g.e.*, C.2, s.700; Ezheri, *a.g.e.*, C.12, s.41.

⁵⁷ Zemahşeri, *a.g.e.*, C.1, s.204.

⁵⁸ İbrahim Mustafa vd., *a.g.e.*, C.2, s.700.

⁵⁹ Firuzabadi, *a.g.e.*, s.1348.

⁶⁰ İbrahim Mustafa vd., *a.g.e.*, C.2, s.700.

⁶¹ İbrahim Mustafa vd., *a.g.e.*, C.2, s.700; Makarri, *a.g.e.*, s.131.

⁶² Cürcani, *a.g.e.*, s.112 .

⁶³ İbrahim Mustafa vd., *a.g.e.*, C.2, s.700.

⁶⁴ Firuzabadi, *a.g.e.*, s.1348.

⁶⁵ Ferahidi, *a.g.e.*, C.7, s.44; İbn Manzur, *a.g.e.*, C.11, s. 193.

⁶⁶ Ferahidi, *a.g.e.*, C.7, s.44; Ezheri, *a.g.e.*, C.12, s.41.

⁶⁷ Zencani, *a.g.e.*, C.1-3, s.684; Firuzabadi, *a.g.e.*, s.1348.

⁶⁸ Ezheri, *a.g.e.*, C.12, s.41; Zebidi, *a.g.e.*, C.15, s.582.

⁶⁹ Ezheri, *a.g.e.*, C.12, s.41.

15. “el-fadl” (الْفَضْلُ): el-Fadlın ismi fadilettir.⁷⁰ Huzeyl dağının ismidir. Ayrıca sahabi olan ibn Abbas ve muhaddislerden bir grup için kullanılır.⁷¹

16. “Hilful Fudul” (حِفْلُ الْفُضُولِ) : Faziletli topluluğu anlamındadır. Haşimi, Zühre, Teymen kabileleri, Abdullah b.Cud’an’ın evine girip, zulmü def etmek ve mazlumların hakkını almak için anlaşma yapıyorlardı. Onların bu örgütlenmesine Hilfu’l-Fudul adı verilmiştir. Peygamber (sav) de bu kuruluşa şahit olmuştur.⁷²

فضل Fedele kelimesi ve müştaklarını özetleyecek olursak:

Fadele fadlen, katele babından olmak üzere el- baki (kalan) ve fazla olmak (fazlalık) anlamına gelmektedir. ‘Huz, el-fadle’ “fazlalığı al” anlamındadır. Fedelenin çoğul hali “fudul” şeklinde gelir. Bazen de fudul kelimesi hayırsız ve boş anlamında olmak üzere mufred olarak kullanılıyor. Bu nedenle fuduli kelimesi, fudul kelimesine nisbet edilerek, boş ve anlamsız işlerle meşgul olan kişiler için kullanılır.

Fedele kelimesinden “fedale” kelimesi iştikak edilmiştir. “el-fudaletu”, faziletli kılınmış şey için isim olarak kullanılmaktadır. “El-fudletu”, “fudale” gibidir. “Tafaddele aleyhi ve efdale ifdalen” aynı manadadırlar. “Faddeltuhu ala ğayrihi tefdilen” “onu diğerine oranla daha faziletli kıldım” anlamındadır (yani onu diğerine tercih ettim). El-fadiletu ve el-fedlu, “el-hayır” anlamındadır. Hayır da nakise ve naks (noksanlık)’ın karşıtıdır.

Fedele’nin (f-d-l) asıl manası fazlalıktır. Ancak mutlak fazlalık değil, nisbi fazlalıktır. Yani gerekli ve ihtiyaç olana nisbeten, fazlalık anlamındadır. Bu bakımdan hayr, baki (kalan), ihsan, şeref ve artmışlık manalarına da itlak olunmaktadır.

“El-Fadiletu”; gerekli ve lazım olandan fazla gelen, “el-ifdalı”; karşılaştırılmış olandan daha fazla bağışlamak anlamındadır. “El-Mutafadıl”; beklenilenden daha fazla iddiada bulunan kişi için kullanılmaktadır.

“El-fedlu minellah” ; maddi ve manevi maişeti temin etmek için gerekli olandan fazla bağışta bulunmak anlamındadır. Rahmet, büyük ecir, “rıdvanun minellah taala,” af, mağfiret ve yüce makamları inayet etme gibi manalar içerip, tekvini ve teşrii boyutlarıyla el-fedlu minellah’ın reel örneklerindedir.⁷³

İsfehani, iki şeyden birinin diğerine fazlalık ve ziyadeliği anlamına gelen “Fazl” kelimesini üçe ayırmıştır. Bunlar:

⁷⁰ Ferahidi, *a.g.e.*, C.7, s.43.

⁷¹ Bu isimler için Bkz., Firuzabadi, *a.g.e.*, s.1348; Zebidi, *a.g.e.*, C.15, s.580.

⁷² Firuzabadi, *a.g.e.*, s.1348; Zebidi, *a.g.e.*, C.15, s.582; İbrahim Mustafa vd., *a.g.e.*, C.2, s.700.

⁷³ Hasan Mustevfi, *et-Tahkiku fi Kelimati’l-Kur’ani’l-Kerim*, Ettbae ve’n-Neşr, by., 1416, C. 9, f-d-l, maddesi.

1-Cins yönünden fazl : Bir cinsin diğer cinse olan üstünlüğü. Hayvan cinsinin bitki cinsine olan üstünlüğü gibi olan fazl.

2- Tür yönünden fazl: Türlerin birbirlerine olan üstünlüğü. İnsanın kendisi dışındaki varlıklara, hayvanlara olan üstünlüğü gibi. “Biz insanoğlunu üstün (Şerefli) kıldık”⁷⁴ ayetinde işaret edildiği gibi.

3- Zat yönünden fazl: Bir şahsın diğer bir şahsa olan üstünlüğü

İlk iki fazlın noksanlığını ortadan kaldıracabilecek bir yol yoktur. Atın veya eşeğin fazilet kazanma imkanları yoktur. Üçüncü fazl’a gelince, bu arızı bir üstünlüktür ve kazanılması mümkündür. “Allah kimini diğerinden rızık bakımından üstün kıldı”⁷⁵ ve “fazlından aramanız için”⁷⁶ ayetleri üçüncü tür fazl’la örnektir. Bu fazilet türü kazanılıp, kaybedilebilen bir fazilettir ve sadece insanlara hastır. Kişiye verilen kuvvet-kudret, mal-makam birer fazilet ve üstünlüktür. “Bazı nebileri bazılarından üstün kıldık”⁷⁷ ve “Allah cihad edenleri oturanlar üzerine faziletli kıldı”⁷⁸ ayetleri buna işaret etmektedir.⁷⁹

II. ANLAMLARINA GÖRE HADİSLERDE “FAZL” KAVRAMI

“Fazl” kavramının lügat anlamlarını tespit ettikten sonra bu kavramın hadislerde kazandığı anlamlarına bakmakta fayda vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla “fazl” kökünden türeyen kelimelerin hadislerde kazandığı anlamları vermeye çalışalım.

1. Bir Şeyden Arta Kalan, Fazla

“La yemneu fadlu’l mai liyumnia bihi el-keleu” yani, kendiliğinden yerde biten ota mani olmak için ihtiyaçtan arta kalan fazla sudan başkasının faydalanmasını engellemeyiniz.⁸⁰ Bu hadiste “fazl” kavramı “ihtiyaç fazlası su” anlamında kullanılmıştır.

Bir diğer hadiste de peygamber efendimiz. (sav.)’e bir bardak su getirilir. Bu bardaktan su içtikten sonra sağında delikanlı solunda da yaşlı adamlar bulunduğundan Peygamber efendimiz. (sav) : “Ey delikanlı, geri kalanı, senden yaşlı olanlara vermeme izin

⁷⁴ İsra, 70.

⁷⁵ Nahl, 71.

⁷⁶ İsra, 12.

⁷⁷ Bakara, 253.

⁷⁸ Nisa, 95.

⁷⁹ İsfahani, Huseyn b. Muhammed er-Rağıb, *Müfredat fi Garibi’l-Kur’an*, Daru’l Ma’rife, Beyrut 2001, s.383-384; Kırş:Zebidi, *Tacu’l Arus*, C.15, s.578.

⁸⁰ Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabiye, Beyrut 2001, Musaka, bab:3, Hno:2353-2354.

verir misin?” dedi. O da : “Ey Allah'ın Resulü, senden nasibime düşen artığı (fedliyi) kimseye bırakmam” dedi. Bunun üzerine kalan suyu ona verdi.⁸¹

Her iki hadiste de fazl kavramı, sudan arta kalan, fazlalık anlamında kullanıldığı görülmektedir.

2. Üstünlük, Kemal

“Erkeklerden kemal derecesine ulaşanlar çoktur. Ancak firavun’un karısı Asiye ve İmran’ın kızı Meryem dışında kadınlardan kemale eren yoktur. Aişe’nin kadınlara olan üstünlüğü (faz’lı) ise, tirit yemeğinin diğer yemeklere olan üstünlüğü gibidir.”⁸²

Resulullah (s.a.v.)’a biri abid, diğeri alim iki kişiden bahsedildi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.): “Alimin abid’e üstünlüğü (fazlı), benim sizden en basitinize olan üstünlüğüm gibidir” buyurdu.⁸³

“Kur’an’ın diğeri sözlere üstünlüğü, Yüce Allah’ın yarattıklarına olan üstünlüğü (fazlı كفضل) gibidir.”⁸⁴

3. Fazilet, Erdem, En Efdal

Ebu Zer: “Ey Allah’ın Resulü, yeryüzünde ilk defa hangi mescid kuruldu? dedim. “ Mescidi Haram” buyurdu. “Sonra hangisi” dedim. “Mescidi Aksa” buyurdu. “Aralarında kaç yıl var” dedim.” “Kırk yıl, bu ikisinden sonra artık namaz nerede sana ulaşırsa orda kıl, zira fazilet ordadır” buyurdu.⁸⁵

“Fazl” kavramı bu hadiste fazilet, hayır, sevap, en efdal olan şey anlamlarında kullanılmıştır.

4. Üstünlük İddiasında Bulunmak, Üstünlük Yarışına Girmek

“Bir Yahudi kendisine ait bir ticaret malını satışa çıkarırken bu eşyaya mukabil kendisine hoşlanmadığı yahut razı olmadığı bir şey verilmiş bunun üzerine Yahudi :

“Musa’yı beşer üzerine seçen ve tercih eden Allah’a yemin ederim ki hayır böyle değil diye itiraz edince bu sözü Ensar’dan bir zat işitir ve Yahudi’nin suratına bir tokat atarak;

⁸¹ Buhari, Musaka, bab:2, Hno:2351.

⁸² Müslim, b. el-Haccac, *Sahih*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabiye, Beyrut 2000, Fedaili’s-Sahabe, bab:12, Hno: 70/2431; Buhari, Ehandisi’l Enbiya, bab: 34, Hno: 3411; Nesai, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, Mektebetu İbn Hacer, Dimeşk 2004, Aşretu’n Nisa, bab:3, Hno:3957-3958.

⁸³ Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünen*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabiye, Beyrut 2000, İlim, bab:19, Hno:2685.

⁸⁴ Tirmizi, Fdeailil Kur’an, bab: 25, Hno:2926.

⁸⁵ Buhari, Ehadisil Enbiya, bab: 11 Hno: 3366.

“Allah'ın Resulü aramızda bulunduğu halde sen, Musayı beşer üzerine tercih eden Allah'a yemin ediyorsun öyle mi?” der. Bunun üzerine Yahudi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) giderek

“Ya ebal Kasım! Benim bir zimmet ve ahd'im vardı, filan kimse yüzüme bir tokat attı. Hz. Peygamber(s.a.v.) Ensariye hitaben:

Bunun yüzüne neden tokat attın? Diye sorar. Ensar: Ya Resulullah! O, Musa'yı bütün beşer üzerine tercih eden Allah'a... diyerek yemin etti. Halbuki sen bizim aramızda bulunmuyorsun” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) “Allah'ın Peygamberleri arasında tafdil yapmayınız, sura üfürölüp, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere gökte ve yerde kim varsa hepsi düşüp öldüğü zaman sonra sura bir daha üfürülecek ve ilk dirilen veya ilk diriltelenler arasında ben olacağım. Birde bakacağım ki Musa arşa sıkıca tutunmuş bulunacak Musa Tur-u Sina günündeki çarpılması ile muhasebe mi olundu yoksa benden evvel mi diriltildi bilmiyorum, ancak, ben bir kimsenin Yunus ibn Matta (as) dan daha faziletli (افضل) olduğunu söyleyemem.⁸⁶

Bu hadiste “fazl” kavramı ve eş anlamlı kelimeleri olan “İstefa” tercih etmek, seçmek anlamında kullanılmıştır. Ayrıca “efdele” kelimesi “hayr” kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Nitekim aynı hadisin Buhari'deki metninde “efdele” yerine “hayr” kullanılmıştır. Hadiste geçen “la tufeddilu” lafzı ise peygamberler arasında üstünlük olduğu iddiasında bulunmamayı ve Peygamber (s.a.v.)'in bu davranışa olan kızgınlığını ifade etmektedir.

5. En Hayırlı En İyi

“Hiçbiri ben Musa ibn Matta'dan daha hayırlıyım demesin”.⁸⁷ Bu hadis Buhari ve Müslim'de birkaç kelimesi biraz farklı olmak üzere iki üç defa tekrar edilmiştir.

Başka bir hadiste de : “Kadınların en iyisi (en hayırlısı) İmran kızı Meryem ve Hz. Hatice'dir denilmektedir.⁸⁸ Burada “ hayr” kelimesi “fazl” yerine kullanılmıştır.

“Amellerin en hayırlısı (افضل) nedir? diye Peygamber (sav)'e sorulduğunda: “Allah'a ve Resulüne imandır” dedi. Sonra nedir? denildi. “Sonra da Allah yolunda cihattır.” Sonra nedir? “Hacca gitmektir” dedi.⁸⁹

Bu hadiste “fazl” en hayırlı, sevabı en çok olan anlamında kullanılmıştır.

⁸⁶ Müslim, Fedail, bab:42, Hno:159/2373 ; Buhari, Ehadisil Enbiya, bab: 37, Hno:3414

⁸⁷ Müslim, Fedail, bab:42, Hno:159/2373; Buhari, Ehadisi'l Enbiya, bab: 37, Hno: 3414, 3415, 3416

⁸⁸ Müslim, Fedail Sahaba ; bab:12, Hno 69/2430; Buhari, Ehadisil Enbiya, bab:47, Hno: 3432

⁸⁹ Buhari, İyman, bab:18, Hno: 26

6. Seçilmiş Kişi

Ayette Hz. Meryem'in kadınlar arasından seçildiği ve tertemiz kılındığı ifade edilmiştir.⁹⁰ Hadis-i şerifte de bu aynen tekrar edilerek Hz. Meryem'in dünya kadınları içerisindeki seçkinliği, üstünlüğü vurgulanmıştır. Ayette bu vurgu "ıstıfa" kelimesiyle ifade edilirken, hadiste Hz. Meryem ve Hz. Hatice'nin üstünlüğü "hayr" kelimesiyle ifade edilmiştir. Aynı hadiste Hz. Aişe'nin üstünlüğü belirtmek için "fazl" kelimesi seçilmiştir.⁹¹

7. Ayrıcalık, Kişiye Özel Bir Nitelik

Peygamber (s.a.v.) : Biz üç şeyle diğer insanlardan üstün (فَضْلًا) ayrıcalıklı kıldık. Bizim saflarımız meleklerin safları gibi yapıldı. Yeryüzünün tamamı bize mescid yapıldı ve su bulunmadığında toprak bizim için temizleyici madde kılındı⁹² buyurmaktadır.

Başka bir hadiste Peygamber (s.a.v.): "Altı şey ile diğer peygamberlerden üstün kıldım: Bana cevamiul Kelam verildi, düşmanın kalbine korku salınmakla yardım olundum. Ganimetler bana helal kılındı, yeryüzü bana temiz kılındı ve mescit kılındı. Bütün yaratıklara peygamber olarak gönderildim ve peygamberlerin sonuncusu oldum."⁹³

8. Nimet, İhsan, Lütuf

Bütün namazlardan sonra okunan "La ilahe illahu la şerike lehu, lehul mülkü... Şeklinde devam eden duanın sonunda "Lehu'l nimetu ve lehu'l fazlu ... ibaresinde, ayetlerde olduğu gibi, nimet, lütuf ve ihsanın Allah'tan olduğu belirtilirken "fazl" kavramı kullanılmıştır.

"Sizden biri mescide girdiği zaman, Allah'ım bana rahmet kapılarını aç" desin. Mescitten çıkarken de, Allah'ım senden lütfünü (ihsanı, fazlını) isterim" desin.⁹⁴

9. En Sevimli

Peygamber (s.a.v.)'e sence insanların en sevimlisi kimdir? diye sorulunca; "Aişe" buyurdu. Erkeklerden kim? diye sorulunca; "babası" buyurdu." "Daha sonra kim" diye sorulunca, "Ömer b. Hattab" buyurdu.⁹⁵

⁹⁰ Al-i İmran, 44-46.

⁹¹ Buhari, Ehadisil Enbiya, bab:47, Hno : 3433.

⁹² Müslim, Mesacid, 4/522 .

⁹³ Müslim, Mesacid, 5/523.

⁹⁴ Müslim, Selatu'l Musafirin, bab: 10, Hno: 68/713.

⁹⁵ Buhari, Fedeili Eshabın Nebi, bab: 5, Hno: 3671 ve 3662.

Hadislerde “fazl” kelimesiyle eş anlamlı olan “kereme”, “hayr” ve “İstıfa” kavramlarının üstünlük, fazilet anlamında kullanıldığı görülmektedir. “Fazl” kelimesi ve eş anlamlı diğer kelimelerin Kur'an ve hadislerde aynı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

Hadis literatüründe “fazl” kavramının geniş bir kullanım alanı vardır. Kutub-u Tis'e dediğimiz temel hadis kaynaklarında, “fedail” başlığı altında kitaplar ve bablar açılmıştır. Buhari nin el-Cami'us's Sahihi'inde Kitabü Feza'ili Ashabi'n-Nebi, Kitabü feza'ili'l-Kur'an başlıkları açılmış ve bu kitaplar içerisinde Ashab'ın ve Kur'an surelerinin faziletleri anlatılmıştır. Ayrıca, Kitabül Manakib ve Kitabül Meğazi, Kitabül Ehadisi'l Enbiya bölümlerinde de Peygamber (sav)'in üstünlükleri, Hz. İbrahim, Davut, Süleyman, Musa, İsa vs. birçok peygamberin üstün meziyetleri anlatılmaktadır.

Tirmizi'nin es-Sünen'inde Kitabü Fedaili'l-Cihad, Kitabü Fedaili'l Kur'an bölümleri, yer almaktadır. Müslim'in Sahih'inde Kitabü'l Fezail, Kitabü-Fedail's-Sahabe bölümleri yer almaktadır. Bu kitapların alt bölümleri Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in üstünlüğü, diğer peygamberlerin faziletleri, sahabenin, Ehli Beyt'in, Peygamber (s.a.v)'in hanımlarının fazileti, Bedir ve Uhut savaşlarına katılanların fazileti, Rıdvan Biatına katılanların fazileti, Mekke ve Medine şehirlerinin üstünlükleri, Kureyş kabilesi ve diğer bazı kabilelerin üstünlükleri ve iyilikleri anlatılmaktadır.

Darimi Sünen'inde Peygamber (s.a.v.) üstünlüğü diye bir bab açmıştır.⁹⁶ Buhari, Müslim, Tirmizi, Darimi vb. kitaplarından faziletlerin anlatıldığı bölümlere baktığımızda, günümüzde de hakim olan, peygamberlerin birbirine üstünlüğüne, sahabenin, dört halifenin, Ehli beytin, Mekke ve Medine'nin üstünlüğüne olan inancın ve hakim görüşün hadislere dayandığı ortaya çıkacaktır. Fakat bu üstünlüğün kesbi mi yoksa vehbi mi olduğu veya “üstünlük ve fazilet”le anlatılmak istenilenin mahiyeti tartışmaya açıktır.

III. KUR'AN'DA “FAZL” KÖKÜNDEN MÜŞTAK KELİMELER

Kur'an'da 30 yerde “fedl” فضل (fazl) olarak, 10 yerde “fedlen” فُضِّلًا olarak, 14 yerde el- fedl الْقَضْلُ olarak, 5 yerde فَضَّلَ “Feddale” olarak, 2 yerde فَضَّلْتُكُمْ “feddaltukum” olarak, 1 yerde فَضَّلْتُمْكُمْ “Feddalekum olarak, 1 yerde فَضَّلْنَا “feddalena” olarak, 4 yerde “feddalna” فَضَّلْنَا olarak, 1 yerde فَضَّلْتُمْكُمْ “tuffeddu” olarak, 1 yerde فَضَّلُوا “fuddilu” olarak, 1 yerde

⁹⁶ Bkz., Darimi, Ebu Muhammed b. Abdurrahman b. el-Fazl, *Sünen*, Dimeşk H.1349, Mukaddime, Peygamber (sav)'e Verilen Faziletler Babı.

فَضْلًا □ م “yetefeddalu” olarak, 2 yerde تَفْذِيلًا “tefdiylen” olarak, 2 yerde يَفْضَلُ “feddalnahum” olarak, 29 yerde فَضْلًا □ “feddalehu” olarak geçer.⁹⁷

“Fedale” ض-ل □ kökünden müştak kelimelerin geçtiği sure ve ayette kazandıkları anlamlar şunlardır:

1. **Fedl veya fazl (فضل)** : “Fedl” kelimesi Kur’an’da üstünlük, mükemmellik, hayır, fazl, kerem, lütuf olarak geçer.⁹⁸

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ قُلُوبًا لَّا فَضْلَ لِلَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةٌ لِّكُنْتُمْ مِنَ الْخٰسِرِينَ

“Bundan sonra siz yine sırt çevirdiniz. Eğer Allah’ın Fazlı (lütuf) ve rahmeti üzerinize olmasaydı hüsrana uğrayanlardan olacaktınız”.⁹⁹

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ

“Yine onlar, Allah’ın bir nimeti, bir lütfu ile ve Allah’ın, müminlerin mükafatını zayi etmeyeceği müjdesiyle sevinirler.”¹⁰⁰

Nimet, lütuf olarak tercüme ettiğimiz “Fazl” kelimesi bu ayette “nimet” ile birlikte zikredilmiştir. Burada “fazl”ın nimetten farklı bir anlam içerdiğini gösterir.

وَلَنْ أَصْبَحُكُمْ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ لِيُقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَلْبِئْتِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا

“Ve eğer size Allah’tan bir lütuf erişirse -sanki kendisiyle aranızda hiç bir dostluk yokmuş gibi- mutlaka: "Ah! Keşke onlarla beraber olsaydım da büyük bir murada ereydim!" diyecekti.”¹⁰¹

Bu ayette “fazl”, nimet, lütuf anlamında kullanılmıştır.

2. **Fedlen (فضلاً)**: Kur’an’da 10 defa geçen “fedlen” hayır, lütuf, bol nimet, fazla kâr ve üstünlük anlamlarında kullanılmıştır.¹⁰²

الشَّيْطٰنُ يَعْذِبُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعْذِبُكُمْ مَّعْفُورَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَسِعَ عَلِيمٌ

“Şeytan, sizi yoksullukla korkutup çirkin şeylere teşvik ediyor. Allah ise, kendi katından bir bağışlama ve fazla bir kar va’dediyor. Allah’ın gücü geniş, ilmi çoktur.”¹⁰³

Burada “fazl” lütuf ve fazla kâr, bol nimet anlamındadır.

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَجِبَالٌ أُوْبَىٰ مَعَهُ وَالطَّيْرُ وَالنَّارُ لَهُ الْحَدِيدَ

⁹⁷ Bkz., Abdalbaki, Muhammed Fuad, *Mucemu’l-Mufehres li Elfazi’l Kur’an’il-Kerim*, Daru’l-Marife, Beyrut, 2005, s.720-722.

⁹⁸ Bkz., Bakara, 64-243-251; Al-i İmran, 152-171-174 (iki defa); Nisa, 73-83-113 (iki defa)-175; Maide, 54; Araf, 39 (ütuf, kerem); Yunus, 58-60; Yusuf, 38; Nur, 10-14-20-21; Neml, 40-73; Mü’min, 61; Hadid, 21-29; Cum’a, 4-10; Müzzemmil, 20 (üstünlük).

⁹⁹ Bakara , 64.

¹⁰⁰ Ali imran, 171.

¹⁰¹ Nisa, 73.

¹⁰² Bkz., Bakara, 198-268; Maide, 2; İsra, 12; Ahzab, 47; Sebe, 10; Duhan, 57; Fetih, 29; Hucurat, 8; Haşr, 8.

¹⁰³ Bakara, 26.

“Andolsun ki, Davud'a tarafımızdan bir lütuf (üstünlük) verdik: "Ey dağlar, çınlayın (tesbih edin) onunla beraber, siz de ey kuşlar!" dedik ve ona demiri yumuşattık.”¹⁰⁴

Genelde lütuf, nimet, ihsan, inayet olarak kullanılan فضلا “fedlan” kelimesi, bu ayette “üstünlük” ve “imtiyaz” anlamlarına da gelmektedir.

3. el-Fedl (الفضل): Hayır, lütuf, iyilik, kerem ve üstünlük gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁵

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Ne kitap ehlinde, ne de müşriklerden olan kafirler size Rabbinizden bir hayır indirilmesini ister. Allah ise rahmetini dilediğine bahşeder ve Allah çok büyük lütuf sahibidir”¹⁰⁶

Bu ayette “fazl” kavramı lütuf ve ihsan anlamında kullanılmıştır. Ayrıca “hayır” kavramıyla semantik bir paralellik arz etmektedir.

وَإِنْ طَلَقْتُمْوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Eğer onları el sürmeden boşar da mehir kesmiş bulunursanız borç, o belirlediğiniz miktarın yarısıdır. Ancak kadınlar veya nikah akdine yetkili bulunan erkek affederse, o başka. Erkekler, sizin fazlasıyla vermeniz takvaya daha yakındır! Aranızda faziletle davranmayı unutmayın! Şüphesiz ki Allah, her ne yaparsanız görür.”¹⁰⁷

Bu ayette geçen “el fadl” iyilik, lütuf ve ihsan anlamında alınabileceği gibi, “üstünlük” ve “derece farkı” olarak da anlaşılabilir. Buradaki “el-fedl” kelimesine verilebilecek en güzel anlam, “birine fayda sağlamak için karşı taraf lehine maddi haklarından feragat etmek”¹⁰⁸ tir.

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ يُادِنُ اللَّهُ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

“Sonra Biz, o kitabı kullarımızdan süzüp seçtiklerimize miras kıldık. Onlardan da nefislerine zulmeden var, orta giden yolu tutan var, Allah'ın izniyle hayırlarda ileri geçenler var. işte büyük lütuf odur.”¹⁰⁹

¹⁰⁴ Sebe, 10.

¹⁰⁵ Bkz. Bakara, 105, 237; Al-i İmran, 73-74; Nisa, 70; Enfal, 29; Nur, 22; Neml, 16; Fatır, 32; Şura, 22; Hadid, 21-29(iki defa); Münafikun, 4.

¹⁰⁶ Bakara, 105 .

¹⁰⁷ Bakara, 237.

¹⁰⁸ Mustafa Çağrı, “**fazl**” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, C.12, s.271.

¹⁰⁹ Fatır, 32.

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَ هُوَ وَقَعَ بِهِمْ وَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِى رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

“O zalimleri kazandıkları şeyin cezası tepelerine inerken korkudan titrerlerken göreceksin, iman edip güzel işler yapanlar ise cennetlerin hoş bahçelerinde olacaklardır. Rablerinin yanında onlar için her istedikleri vardır, işte bu büyük lütuftur.”¹¹⁰

Bu ayette “fazl” lütuf, ikram, inayet, üstünlük anlamındadır.

4. Fedlihi (فَضْلٌ): Kur’an’da 29 yerde geçen “fedlih” genelde “min” harfi ceriyle kullanılmıştır ve Allah’a izafe edilmiştir. “min fedlihi” şeklinde geçen bu kelime, “hayır” “lütuf” “nimet”, “ihsan” ve lütfun karşılığı olan “mükafat” anlamında kullanılmıştır.¹¹¹

فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَ يَزِيدُهُمْ مِّنْ فَضْلِهِ وَ أَمَّا الَّذِينَ اسْتَنكَفُوا وَ اسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَ لَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لَا نَصِيرًا

“İşte o zaman, iman edip güzel işler yapanlara mükafatlarını tamamıyla ödeyecek hem de bol ihsanından fazlasını bile verecektir. Ancak o kibirlerine yediremeyip çekinenleri acı bir azap ile cezalandıracak ve Allah'a karşı kendilerine ne bir kayırcı, ne de bir yardımcı bulamayacaklardır.”¹¹²

Bu ayette “fazl” kavramı lütuf, bol nimet anlamında kullanılmıştır.

وَ إِن يَمَسَّكَ اللَّهُ بَضْرًا فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَ إِن يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ

“Ve eğer Allah sana bir keder dokunduracak olursa, onu O'ndan başka açacak yoktur; ve eğer O, sana bir hayır dilerse o zaman da O'nun lütfunu reddedecek yoktur. O, lütfunu kullarından dilediğine nasip eder. O çok bağışlayan, çok merhamet edendir.”¹¹³

Nimet, lütuf, kerem, ihsan ve cömertlik olarak kullanılmıştır.

وَ أَن اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَنِّعْكُمْ مَتَّعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَ يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَ إِن تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ

¹¹⁰ Şura, 22.

¹¹¹ Bkz., Bakara, 90; Al-i İmran,170-180; Nisa, 32-37-54-173; Tevbe, 28-59-74-75-76; Yunus, 107; Hud, 3 (lütfun karşılığı mükafat); Nahl, 14; İsrâ, 66-87; Nur, 32-33-38; Kasas, 73; Rum, 23-45-46; Fatır, 12-30-35; Şura, 26; Casiye, 12.

¹¹² Nisa, 173.

¹¹³ Yunus, 107.

“Bir de Rabbinizin mağfiretini isteyin, sonra O'na tevbe edin ki, sizi muayyen bir zamana kadar güzel bir şekilde yaşatsın ve her fazilet sahibine, mükafatını versin. Eğer yüz çevirirseniz, haberiniz olsun ki ben sizin için büyük bir günün azabından korkarım!”¹¹⁴

“Fedale” kelimesinin iki defa geçtiği bu ayette ilk kullanım “Zifedlin”, yani fazilet sahibi, ihsan sahibi, farklı derece sahibi lütfu hak eden, erdem sahibi anlamındadır. “fedlehü” ise iyilik, lütuf, ihsan, erdemliliği hak edene karşılığının (ödül ve mükafatının) verilmesini ifade etmektedir.

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لِنَجْرِىَ الْفُلْكَ فِيهِ يَأْمُرُهُ وَ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Allah o (yüce) zattır ki, sizin için denizi emre amade kıldı, emriyle orada gemiler seyredip gitsinler diye; bir de (O'nun) lütfundan isteyeyiniz ve gerek ki şükredesiniz diye.”¹¹⁵

Fazl kavramı bu ayette “rıızık” anlamında kullanılmıştır.

5. Feddale فَضَّلَ **yufeddilu-tefdilen:** Üstün kılmak, üstün saymak, üstünlüğüne hükmetmek ve fazla vermek gibi anlamlara gelen bu bab, Kur'an'da aşağıdaki çekimlerde kullanılmıştır.

a) Feddale (فَضَّلَ) :

وَ لَا تَنَّمَوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَ لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَ سَلُّوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“Bir de Allah'ın bazınıza diğerinden fazla verdiği şeyleri istemeyin. Erkeklerle çalışmalarından bir pay, kadınlara da çalışmalarından bir pay vardır. Çalışın da Allah'tan lütfunu isteyin. Allah her şeyi iyi biliyor.”¹¹⁶

الرِّجَالُ قَوْمُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ بِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَنِينَاتٌ حَفِظَتْ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَ الَّتِي تَخَافُونَ نُسُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَ اهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَ اضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا

“Erkekler, kadınları kurur ve kollar. Çünkü bir kere Allah birini diğerinden farklı (fiziki ve ekonomik açıdan bazılarını fazla vermiş) yaratmış ve bir de erkekler mallarından harcamaktadırlar. Bunun için iyi kadınlar, itaatkardırlar. Allah'ın korumasını emrettiği şeyleri, kocalarının yokluğunda da korurlar. Serkeşlik etmelerinden endişe ettiğiniz kadınlara gelince; önce kendilerine nasihat edin, sonra yataklarında yalnız bırakın, yine

¹¹⁴ Hud, 3.

¹¹⁵ Casiye, 12.

¹¹⁶ Nisa, 32.

dinlemezlerse dövün. İtaat ettikleri halde onları incitmek için bahane aramayın. Çünkü Allah, çok yüksek çok büyüktür.”¹¹⁷

Bu ayette “fazl” kavramıyla, Yüce Allah’ın erkeklere kavvamlık özelliğini daha fazla verdiği belirtilmektedir.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ
الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى
الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا
دَرَجَتٍ مِّنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا

“Mü'minlerden özürleri olmaksızın oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaşımlar eşit olamazlar. Allah mallarıyla ve canlarıyla savaşımları, oturanlardan mertebeye üstün kılmıştır. Gerçi Allah her ikisine de cenneti va'd etmiştir. Bununla beraber Allah savaşımları, oturanlardan büyük bir mükafat, kendi tarafından derece derece verdiği rütbelere, mağfiret ve rahmetle üstün kılmıştır. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.”¹¹⁸

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادَى رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ
سَوَاءٌ أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ

“Allah, rızık bakımından kiminizi kiminize üstün kıldı. Fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilere vermiyorlar ki, eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini inkar mı ediyorlar?”¹¹⁹

“Üstün kılmak” şeklinde tercüme edilen “feddale” kavramı, salt bir üstünlük anlamına gelmeyip, insanların birbirinden fazla ve farklı olan yönlerini belirtmek için kullanılmıştır. Yani bazı peygamberlerin bazılarında olan farklılığını ifade etmek için, zenginlikten fakirden farklı ve fazla olan yönünü, cihad edenlerin oturanlardan fazla olan yönünü (amelini) veya kadın ve erkeğin birbirlerinden farklı ve fazla olan yönlerini belirtilirken kullanılmaktadır. Kısacası “feddale” kavramı, iyi, övülen ve takdir edilen bir niteliğin iki kişi veya iki nesneden birine diğerinden daha fazla verilmesi durumunda birinin diğerine oranla mevcut olan fazlalığı için kullanılmaktadır.

b) Feddaltukum (فضل □ كم) :

بَيْنِي إِسْرَ عَيْلَ ادْكُرُوا نِعْمَتِي الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

¹¹⁷ Nisa, 34.

¹¹⁸ Nisa, 95-96.

¹¹⁹ Nahl, 71.

“Ey İsrailoğulları, size ihsan ettiğim nimetimi ve vaktiyle sizi diğer varlıklara üstün yaptığımı hatırlayın.”¹²⁰

“Fazl” kavramı bu ayette “üstün kılmak” anlamındadır. Yani İsrailoğullarına fazla nimet verilmek suretiyle diğer milletlerden fazla olan yönüne ve böylece diğer milletlerden ayrılan yönüne dikkat çekilmiştir. İkinci bölümde bu problematik anlamlara değinilecektir.

c) Feddalekum (فَضَّلَكُمْ) :

قَالَ أَلَا غَيْرَ اللَّهِ أَبْغَيْكُمْ إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Ben size Allah'tan başka bir ilah mı isterim? O, sizi bütün alemlerin üstüne geçirdi!” dedi.¹²¹

d) Feddalna (فضلنا):

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِّنْهُمْ مَّنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَءَاتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَّنْ ءَامَنَ وَمِنْهُمْ مَّنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

“Biz, o işaret edilen peygamberlerden kimini kiminden üstün kıldık (kimine diğerinden fazla verdik). İçlerinden kimi ile Allah konuştu, kimini de daha yüksek derecelere çıkardı. Meryem oğlu İsa'ya da o açık delilleri ve mucizeleri verdik ve kendisini Cebrail ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, onlardan sonraki milletler kendilerine o açık deliller geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezlerdi. Fakat anlaşmazlığa düştüler, kimi inandı, kimi inkar etti. Yine Allah dileseydi, birbirlerinin kanına girmezlerdi. Ne var ki Allah, dilediğini yapar.”¹²²

Bu ayette Yüce Allah, kimine daha fazla verdiğini (feddalna be'dahum) belirittikten sonra bazı peygamberlere risalet görevi dışında, sadece o peygambere özgü olan bir niteliğin zikredilmesi, “fazl” kavramının “fazla vermek” anlamında kullanıldığını doğrulamaktadır.

وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ

¹²⁰ Bakara, 47, 122.

¹²¹ Araf, 140.

¹²² Bakara, 253.

“İsmail'i, Elyesa'ı, Yunus'u ve Lut'u da, peygamber yapmak suretiyle üstün kıldık.”¹²³ Yani onlara diğer insanlardan farklı ve fazla olarak peygamberlik görevini verildiği belirtilmektedir.

انظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ لِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَ أَكْبَرُ تَفْضِيلًا

“Bak! Bir kısmını diğerine nasıl üstün kılmışız; elbette ahiret hem dereceler bakımından, hem de üstünlük bakımından daha büyüktür.”¹²⁴ Yani nimetlerin daha fazla olması bakımından daha büyüktür.

e) “Feddalena” (فضلنا):

وَ لَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ عِلْمًا وَ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلْنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

“Andolsun ki, Davut'a ve Süleyman'a bir ilim verdik. İkisi de: "Bizi mü'min kullarının bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun." dediler.”¹²⁵ Bu ayette Hz. Davud ve Süleyman'a diğer müminlerden farklı olarak daha fazla ilim nimeti verildiği belirtilmektedir. Yani bu ayet; “ Bize daha fazla vererek bizi mümin kullarının çoğunun üzerine geçiren Allah'a hamd olsun” şeklinde tercüme edilirse Hz. Davud ve Süleyman'ın ayette belirtilen üstün yönleri de açığa kavuşmuş olur.

f) Feddalnahum فضلناهم:

وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَ حَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَ الْبَحْرِ وَ رَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَ فَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Andolsun ki: Biz, Adem oğullarını üstün bir şerefe mazhar kıldık; karada ve denizde binitlere yükledik ve güzel nimetlerle besledik; yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”¹²⁶

Buayette “fazl” kavramıyla insanların diğer varlıklara nispetle daha fazla nimet verilmek suretiyle üstün kılındığı belirtilmektedir.

¹²³ En'am, 86.

¹²⁴ İsra, 21.

¹²⁵ Neml, 15.

¹²⁶ İsra, 70.

g) فُضِّلُوا : Fuddilû

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادَىٰ رِزْقِهِمْ عَلَىٰ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَلْيَعْبُدُوا اللَّهَ يُجْحَدُونَ

“Allah, rızık bakımından kiminizi kiminize üstün kıldı (kiminize daha fazla verdi). Fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilere vermiyorlar ki, eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini inkar mı ediyorlar?”¹²⁷

Bu ayette geçen “fudilu” kavramı üstün kılınanlar, kendilerine fazla verilenler, anlamındadır.

h) نُفِضَلُ : Tuffedilu

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُّتَجَوِّرَةٌ وَجَنَّتْ مِّنْ أَعْنَبٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِيَوَانٌ وَغَيْرُ صِيَوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَاءٍ وَحِدٍ وَ نُفِضَلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Yeryüzünde birbirine yakın kıtalar vardır; üzüm bağları, ekinler, çatallı, çatalsız hurmalıklar; hepsi aynı su ile sulandıkları halde meyvelerinde birini diğerine üstün kılıyor. Şüphesiz bunda akli olan bir topluluk için deliller vardır.”¹²⁸ Yani vitamin ve tat bakımından meyveler farklı farklıdır. Aynı su ile beslendikleri halde bazısının acısı fazla iken bazısının tatlılığı fazladır.

ı) “Tefeddale” – “yetefeddalu” (تَفَضَّلَ / يَتَفَضَّلُ):

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً مَّا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ

“Bunun üzerine kavminden küfreden kodaman grup: "Bu, sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir, o, bize üstün gelmek istiyor. Eğer Allah dileseydi, elbette bir takım melekler gönderirdi. Biz eski atalarımız içinde bunu işitmedik.”¹²⁹

Ayette geçen “yetefeddale” kavramı, kendini üstün saymak, kendini daha üstün tutmak, daha üstün olduğunu iddia etmek gibi anlamlara gelir. Dolayısıyla bu ayette “fazl” kavramı ayete şu anlamı vermektedir: Kendisine daha fazla şey verildiğini iddia ediyor. Oysaki o da sizin gibi bir beşer. Yani sizden bir farkı ve fazlalığı yok.

¹²⁷ Nahl, 71.

¹²⁸ Rad, 4.

¹²⁹ Müminun, 24.

6. Tefdiylen تَفْضِيلًا :

انظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ لِلآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا

“Bak! Bir kısmını diğerine nasıl üstün kılmışız; elbette ahiret hem dereceler bakımından, hem de üstünlük bakımından daha büyüktür.”¹³⁰

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَ حَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ رَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَ فَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Andolsun ki: Biz, Adem oğullarını üstün bir şerefe mazhar kıldık; karada ve denizde binitlere yükledik ve güzel güzel nimetlerle besledik; yarattıklarımızdan çoğunun üzerine geçirdik.”¹³¹

IV. ARAPÇA DİVANLARDA “FAZL” KAVRAMI

Arab divanlarında “fazl” kavramı, sözlük anlamları, Kur’an’daki ve hadislerdeki anlamlarıyla kullanılmıştır. Yani üstünlük, erdem, nimet, fazilet, bir şeyden arta kalan gibi anlamlarda kullanılmıştır.

“Adil Hükümdar, Yürüyenlerin en üstünü, kendisi için övgü yetersiz kalan”

Yani, adil olan hükümdar, yeryüzünde yürüyenlerin en üstünüdür. İnsanların en üstünü olan bu hükümdar için bütün övgüler az gelir.¹³² Bu mısradaki ve mısranın şerhinde “fazl” üstünlük anlamında kullanılmıştır.

Ey saki sevgiliye ver içsin, sevgiliden arta kalanı da bana ver.

Benden arta kalanı da acımadan sevgiliye içir.

Bütün aşıkların yaptığı gibi, ben ondan arta kalanı içeyim,

O da benden arta kalanı içsin.¹³³

Bu dörtlükte “fazl” kavramı, arta kalan anlamında kullanılmıştır.

“Fazl” kavramı hutbelerde çok sık geçen bir kelimedir. İslam dininin, peygamberinin, Mekke-Medine topraklarının, üç ayların vs. faziletini ifade etmek için çoğunlukla “fazl” kavramı kullanılmaktadır. İbn Mubata’nın Divan’ında yer verdiği hutbelerden birincisi Recep ayı hakkında olup, bu ayın faziletlerini anlatmaktadır. Hatip, hutbesine şöyle başlamaktadır: “Recep ayını üstün kılan (feddale) ve onu yüceltmeyi bize

¹³⁰ İsra, 21.

¹³¹ İsra, 70.

¹³² ez-Zevzeni, Ebu Abdullah el Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu’l Muallakati’s- Seb*, by., H.1304, s.140.

¹³³ İbn Nuvasi, *Divan*, Mektebetu Saver, Beyrut, Trs., s.163.

vacib kılan Allah'a hamd olsun. Recep ayı Allah'ın en sevdiği aylardandır. Allah bu ayı insanlar içinde öne çıkardı. Hem cahiliyye hem de İslam da onu üstün (faziletli) kıldı. Her kim ki onda on gün oruç tutarsa Allah onu mutluluğa erenler arasında yazar...onları lütuf ve cömertliğiyle (bil fazli ve'l cudi) nimetlendirir...ve bilmez misiniz Recep en faziletli ayların (şuhuril fedail) ilkidir?"¹³⁴

"Fazl" kavramının Kur'an'da en çok kullanılan "lütuf" anlamı Arab hutbelerinde de sık sık kullanılmaktadır. Receb ayının faziletini anlatan bu hutbe de "fazl" kavramı hem lütuf ve ihsan hem de üstünlük ve fazilet anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca Kur'an'da geçtiği gibi "fazl" kavramı Allah'a izafe edilerek "Allahu zu'l izzeti ve'l kudreti ve'l tefdiyli" şeklinde geçmektedir.¹³⁵ İslam dininde önemli bir yeri olan, Recep, Şaban ve Ramazan aylarının bereketi ve ihsanı ile diğer aylara üstünlüğü bu hutbe de anlatılırken "fazl" kavramı kullanılmıştır. Bu hutbede "fazl" kavramının bir çok kullanımını görmek mümkündür. Örneğin hutbeye başlarken, Allah'a hamdü senadan sonra Peygamber (sav)'e salatû selam ederken: "En faziletli veya en iyi, en mükemmel veya en bereketli, lütuf ve rızkı bol (efdele) bölgede medfun olan seyyidimiz ve nebimiz Muhammed O'nun kulu ve resulüdür"¹³⁶ şeklinde selavat getirilmektedir. Burada geçen "efdal" kelimesine, saydığımız bütün bu anlamlar verilebilir.

Gerek Kur'an'da olsun, gerek hadislerde ve Arab şiir ve hutbelerinde "fazl" kavramının aynı anlamlarda kullanılıp, herhangi bir değişime veya çok şaz bir kullanımına rastlanılmamaktadır. Aynı durum "fazl" kökünden türeyen kelimelerin Türkçe'deki kullanımları için de söz konusudur.

V. TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE "FAZL" KAVRAMI

Fazl: Değer, üstünlük, iyi ahlak, olgunluk, ilim ve irfan sahibi oluş, ihsan, cömertlik anlamlarına gelir.¹³⁷ Fazl'ın Türkçe'de kullanılan anlamlarını maddeleştirecek olursak; 1. Fazla, ziyade, artık, baki, fazlalık 2. Üstünlük, rüchan 3. İyilik, fazilet, erdem, lütuf 4. İki sayının birbirinden olan farkları¹³⁸ 5. Meziyet, marifet, inayet, kemal, hüner, ahlak ve akide değerleri, ilim ve fazl 6. Artıklık, kazurat,¹³⁹ 7. Alimlere yakışır olgunluk, iman, cömertlik¹⁴⁰

¹³⁴ İbn Mubata, *Divan*, Matbaatü'l-Amireti'l-Maliciyye, Mısır, 1323, s.34.

¹³⁵ İbn Mubata, *Divan*, s.48.

¹³⁶ İbn Mubata, *Divan*, s.18.

¹³⁷ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2003, s.419.

¹³⁸ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1962, s.302.

¹³⁹ Şemsettin Sami, *Kamus-u Türki*, Darsaadet, by., 1317, s.998.

anlamlarına gelir. “Fazl” kökünden türeyen ve Türkçe de en çok kullanılan bir kelime de “fazla”dır.

Fazla: Ziyade, daha çok, arta kalan, artık, lüzumsuz, yersiz gibi anlamalara gelir. Örneğin “Dünden ne kadar fazla var”, “Bu kadarı da fazla” gibi.¹⁴¹ Gereğinden çok, aşırı olan ziyade anlamlarını karşılar. Örneğin: “O sene kış ne kadar fazla olmuşsa, balık da o nispette az çıkmıştı” denilir. Ayrıca artmış olan anlamına da gelir. Örneğin : “Fazla ekmeğimiz var mı? Denilir. “fazla”nın bir de gereksiz yersiz anlamı vardır. Örneğin, “fazla konuşma yeter” gibi. “Fazl” kökünden türeyen ve Türkçe de kullanılan diğer kelimeler ise, fazlaca, fazlalaşma, fazlalaşmak kelimeleridir.¹⁴²

Fuzul: fazl’ın çoğuludur. Fazl gibi kullanılır. Fazla ve lüzumsuz şey veya söz, haksız ve nameşru hareket, tecavuzkarane¹⁴³ anlamlarında kullanılır.

Fazlalık: Artan kısım¹⁴⁴ anlamındadır.

Fazilet: Kişiyi ahlaklı olmaya ve iyi hareket etmeye yönelten manevi kuvvet, erdem, iyi ahlak, iffet,¹⁴⁵ insanda iyilik etmeye ve fenalıktan çekinmeye olan devamlı ve değişmez istidat, güzel vasıf, insanın yaradılışındaki iyilik, iyi huy, erdem,¹⁴⁶ değer, meziyet, ilim ve iman, irfan itibarı ile olan yüksek derece, dini ve ahlaki vazifelere riayet derecesi, fazl ve hüner cihetiyle olan yüksek derece, bir şeyin başka şeylerden cemal , kemal ve fayda cihetiyle üstünlüğü, mürecceh olmasına sebep olan keyfiyet, zata mahsus olan haslet manalarını kapsar. Çoğulu” fazail”dir. Şeccat, in’am ve ihsan gibi müteaddid meziyete dair faziletlerin çoğulu ise “fevazıl” dir.¹⁴⁷

Faziletli veya Faziletkâr : Fazilet sahibi, erdemli demektir. Faziletlinin zıddı “faziletsiz” dir. İyi ahlaklı olmayan, erdemsiz¹⁴⁸ anlamına gelir.

Fazıl veya Fadıl: Faziletli, erdemli,¹⁴⁹ iyi ahlaklı, üstün, değerli ve bilgili kimseye denir. Erkek adı olarak¹⁵⁰ ve faik, üstün¹⁵¹ anlamında kullanılır.

Fezail: Faziletler, erdemler.¹⁵²

---

¹⁴⁰ Abdullah Yeğin, Abdulkadir Badıllı, İlham Çalım, Hekimoğlu İsmail, *Osmlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat* , İstanbul 1978, C.1, s.373.

¹⁴¹ M. Doğan, *a.g.e.*, s.419-420.

¹⁴² İsmail Parlatur, Nevzat Gözayden, Hamza Zülfikar, *TDK Türkçe Sözlük*, Ankara 1998, C.1, s.766-767.

¹⁴³ Şemsettin Sami, *a.g.e.*, s.998-999.

¹⁴⁴ M.Doğan, *a.g.e.*, s.420; TDK., C.1 s.766.

¹⁴⁵ M.Doğan, *a.g.e.*, s.419; TDK., C.1, s.766.

¹⁴⁶ Develioğlu, *a.g.e.*, s.303.

¹⁴⁷ Abdullah Yeğin, vd., *a.g.e.*, C.1,s.373.

¹⁴⁸ M. Doğan, *a.g.e.*, s. 419; TDK. C.1, s.766.

¹⁴⁹ TDK, C.1, s.766.

¹⁵⁰ *Meydan Larousse*, Meydan Yay. İstanbul 1971, C.4, s.552.

¹⁵¹ Develioğlu, *a.g.e.*, s.302.

¹⁵² *Meydan Larousse*, C. 4, s.552.

Faziletmend	: Faziletli, erdemli.
Faziletperver	: Fazilet sever. ¹⁵³
Fazalat	: Kazûratlar, necasetler, pislikler, murdarlar. ¹⁵⁴
Fazail-Simat	:Alamet ve işaretleri faziletten ibaret olan. ¹⁵⁵
Fezail-i Ahlak	:Ahlak faziletleri.
Fazail-i aliye	:Yüksek faziletler ¹⁵⁶
Fazail-i asliyye	:Temel faziletler (iman ile hikmet, adalet, şecaat ve iffet)’e denir. ¹⁵⁷
Fazail-i İnsaniye	: İnsanlık faziletleri
Faziletfürüş	: Kendini faziletli gösteremeye çalışan, fazilet satan.
Faziletmeâb	: Faziletin sığınağı olan kimse, yani çok faziletli.

VI. TÜRKÇE KUR’AN MEALLERİNDE “FAZL” KELİMESİ

Türkçe Kur’an meallerinde lütuf, ihsan, nimet, rızık, mükafat, hayır, iyilik, kerem olarak tercüme edilen “fazl” kavramıyla aslında birer lütuf ve nimet olan islam, nübüvvet, vahiy, cennet, cennetteki rızıklar ve bazı Peygamberlere ve insanlara dünyadayken verilen mal ve makam, şeref kastedilmektedir. Mukatil b. Süleyman, “fazl” kavramının Kur’an’da, rızık (mal), cennetteki rızık, cennet, kitab ve nübüvvet, islam, lütuf ve bir şeyden geriye kalan, fazlalık anlamında kullanıldığını belirtmektedir.¹⁵⁸ Mukatil b. Süleyman’ın “fazl” ın “üstünlük” anlamında kullanıldığını belirtmemesi kanaatimce, vermiş olduğu bütün bu manaların zaten kişiye üstünlük sağlayan nimetler olması nedeniyledir. Yani Mukatil b. Süleyman “fazl”ın sözlük anlamlarını vermeyip, Kur’an’da “fazl” kavramıyla kast edilen nimetleri zikretmiştir. Kur’an’da “fazl” kavramıyla anlatılan nimetleri Türkçe Kur’an meallerinde “fazl” kavramına verilen anlamlarla beraber vereceğiz.

¹⁵³ Devellioğlu, *a.g.e.*, s.302; Abdullah yeğın vd., *a.g.e.*, s.373.

¹⁵⁴ Devellioğlu, *a.g.e.*, s.302.

¹⁵⁵ Abdullah Yeğın vd., *a.g.e.*, s.372.

¹⁵⁶ Develioğlu, *a.g.e.*, s.302.

¹⁵⁷ Abdullah Yeğın vd., *a.g.e.*, s. 373.

¹⁵⁸ Mukatil b. Süleyman el-Belhi, *Eşbah ve’n-Nezair fi Kur’an’il Kerim*, (Thk. Abdullah Muhammed Şehhate), el-Heyetu’l Mısriyye, by., 1994, s.140-141.

1. Cennet

سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ
ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Rabbiniz tarafından verilecek mağfirete ve cennete girmek için yarışın! Öyle bir cennet ki eni göklerle yerin eni gibi olup Allah’a ve resullerine iman edenler için hazırlanmıştır. İşte bu, Allah’ın dilediği kimselere olan bir ihsandır. Allah büyük lütuf sahibidir.”¹⁵⁹ Burada söz edilen “ihsan” cennettir.

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُم مِّنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا

“Mü'minleri müjdele, onlara Allah tarafından büyük bir nimet olduğunu!”¹⁶⁰ Yani cennetin var olduğunu müjdele.

2. Kitap ve Nübüvet

وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّت طَّائِفَةٌ مِّنْهُمْ أَنْ يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِن شَيْءٍ وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُن تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا

“Allah’ın sana lütfu ve merhameti olmasaydı onlardan bir kısmı seni bile hükmünde doğrudan saptırmayı planlamışlardı, oysa onlar yalnız kendilerini saptırırlar, sana da asla zarar veremezler. Nasıl yapabilirler ki Allah sana kitap (Kur'an) ve hikmet indirmekte ve bilmediklerini sana bildirmektedir. Allah’ın senin üzerinde bulunan lütfu çok büyüktür.”¹⁶¹ Bu ayette geçen ve meallerde lütuf, ihsan, kerem, nimet olarak tercüme edilen¹⁶² “fazl” Allah’ın Peygamberine verdiği nübüvet ve kitaptır.

وَلئن شِئْنَا لَنذَهِبَنَ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَآتِجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا فَلئن اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْءَانِ لَآتُونَنَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

“Andolsun ki, dilersek sana vahyettiğimizi tamamen gideriveririz; sonra Bize karşı kendine bir vekil de bulamazsın. Ancak Rabbinden bir rahmet olarak (vahyettiklerimi ortadan kaldırma işini) yapmadık. Gerçekten O'nun sana olan lütfü çok büyüktür. De ki: "Yemin ederim eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın benzerini getirmek üzere toplansalar, birbirlerine

¹⁵⁹ Hadid, 21.

¹⁶⁰ Ahzab, 47.

¹⁶¹ Nisa, 113.

¹⁶² Bkz., www.kuranmeali.com sitesindeki bütün mealler (15. 03. 2006).

yardımcı bile olsalar onun bir benzerini getiremezler.”¹⁶³ Ayette geçen “fazl” (lütuf) peygamberliktir.¹⁶⁴

3. İslam

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكَتِّبِ ءَامِنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ ءَامَنُوا وَجِهَ النَّهَارِ وَءَاخِرَهُ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ

وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَن تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَن يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيْتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ
إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَسِعَ عَلِيمٌ

“Kitap ehlinde bir takımı şöyle dedi: "İnananlara indirilene günün başında inanın, sonunda inkar edin ki, belki dönerler ve dininize uyanlardan başkasına inanmayın". De ki: "Doğru yol Allah'ın yoludur". Ve yine başkasına da verildiğine veya Rabbinizin katında Müslümanların karşı delil getirip sizi alt edeceğine inanmayın, derler. De ki: "Doğrusu bol nimet Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah'ın fazlı her şeyi kaplar, O her şeyi bilir".¹⁶⁵

ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“İşte o Allah'ın lütfudur, onu dilediğine verir. Allah, çok büyük lütuf sahibidir.”¹⁶⁶

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ

“De ki, "Sadece, Allah'ın lütfu ve rahmetiyle sevinsinler. Bu, topladıkları her şeyden daha hayırlıdır.”¹⁶⁷

Yukarıda verdiğimiz yetlerde geçen ve çoğunlukla lütuf ve nimet olarak Türkçe'ye tercüme edilen¹⁶⁸ “fazl” hidayet yani İslam anlamlarındadır.

4. Rızık

“Fazl” kelimesini Kur'an'da rızık anlamında kullanıldığı ayetler çoktur.¹⁶⁹

فَإِذَا فُضِّيتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Namaz kılındıktan sonra da yeryüzüne dağılın, Allah'ın bol nimetinden nasip arayın ve Allah'ı çok zikredin ki, kurtuluş bulabilesiniz.”¹⁷⁰

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِن ثُلُثِي النَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِّنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ النَّيْلَ وَالنَّهَارَ
عَلِمَ أَن لَّنْ نَّحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْءَانِ عَلِمَ أَن سَيَكُونُ مِنكُمْ مَّرْضَىٰ وَءَاخِرُونَ

¹⁶³ İsra, 86-88.

¹⁶⁴ Mukatil b. Süleyman, *a.g.e.*, s.140-141.

¹⁶⁵ Al-i İmran, 72-73 (ayeti siyakı içinde değerlendirmek için 72.ayete birlikte alındı).

¹⁶⁶ Cuma, 4.

¹⁶⁷ Yunus, 58.

¹⁶⁸ Bkz., www.kuranmeali.com

¹⁶⁹ Nahl,14; Nur,38; Rum, 23,46; Fatır,12; Müzemmil, 20; Casiye, 12; Rad, 4.

¹⁷⁰ Cuma, 10.

يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ آخِرُونَ يَقْتُلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ اقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَ مَا تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَ أَعْظَمَ أَجْرًا وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Gerçekten Rabbin biliyor ki sen, muhakkak gecenin üçte ikisine yakını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçiriyorsun, beraberinde bulunan bir grup da (böyle yapıyor). Oysa geceyi, gündüzü Allah takdir eder. Sizin bundan ötesini başaramayacağımızı bildiği için size lütuf ile muamelede bulundu. Bundan böyle Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun; O, içinizden hastaların olacağını, diğer bir kısmının Allah'ın lütfundan bir kâr aramak üzere yeryüzünde yol tepeceklerini, diğer bir kısmının da Allah yolunda çarpışacaklarını bilmektedir; O halde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun; namazı kılın, zekatı verin ve Allah'a karz-ı hasen verin! Kendi hesabınıza hayır olarak ne (iyilik) yapıp gönderirseniz, onu Allah yanında daha hayırlı ve karşılık olarak daha büyük bulacaksınız. Allah'tan bağışlanma dileyin! Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.”¹⁷¹ Bu iki ayette de “ fazl” “kişinin ticaretteki rızkını araması ” anlamında kullanılmıştır.

وَ لئنْ أَصْبَحْتُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَلَيِّنُنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا

“Ve eğer size Allah'tan bir lütuf erişirse -sanki kendisiyle aranızda hiç bir dostluk yokmuş gibi- mutlaka: "Ah! Keşke onlarla beraber olsaydım da büyük bir murada ereydim!" diyecekti.”¹⁷² Ayette geçen “lütuf”, ganimetlerden gelen mal, rızık anlamındadır.

Hariri, Makamat adlı kitabında: “Rızık aramaktan ibadete geçmiş, ihsan koparmak düşüncesini bırakıp, namaza koyulmuştuk”¹⁷³ derken, “ihsan” kavramını rızık koparmak, rızık peşinden koşmak anlamında kullanmıştır.

5. Cennetteki Rızık

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ

“Yine onlar, Allah'ın bir nimeti, bir lütfu ile ve Allah'ın, müminlerin mükafatını zayıf etmeyeceği müjdesiyle sevinirler.”¹⁷⁴ Ayette geçen “müminlerin mükafatı”Allah'ın cennette müminlere lütfundan vereceği rızıktır.¹⁷⁵

¹⁷¹ Müzemmil, 20.

¹⁷² Nisa, 73.

¹⁷³ Hariri, *Makamat*, (Çev: Sabri Sevsevil), M.E.B., Yay., İstanbul 1991, s.408.

¹⁷⁴ Al-i İmran, 171.

¹⁷⁵ Mukatil b. Süleyman, *a.g.e.*, s.140-141.

Mukatil b. Süleyman'ın, rızık (mal), cennetteki rızık, cennet, nübüvet, İslam anlamlarını verdiği “fazl” kavramı aslında bunların büyük bir rızık ve mükafat olması sebebiyledir. Yoksa “fazl” kelimesinin sözlükte cennet, nübüvet, İslam gibi anlamları yoktur.

6. Geriye Kalan, Fazlalık

“Fazl” kökünün en genel anlamlarından bir tanesi de, geriye kalan, geriye bırakılan mal, arta kalan, fazlalık anlamıdır.¹⁷⁶ Bu anlamın Türkçe Kur'an Meallerinde çok kullanılmadığını görüyoruz. Daha doğrusu “fazla” anlamının nimet, kâr, rızık vs. ile beraber kullanıldığına tanık oluyoruz. Mukatil b. Süleyman “fazl” kökünün bu anlamda olduğunu belirtmiş ve Kur'an'dan sadece Bakara 268. ayetini örnek vermiştir.¹⁷⁷

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Seytan, sizi yoksullukla korkutup çirkin şeylere teşvik ediyor. Allah ise, kendi katından bir bağışlama ve fazla bir kar va'dediyor. Allah'ın gücü geniş, ilmi çoktur.”¹⁷⁸

Mu'cemu'l Mufehres li'l Elfazi'l Kur'an-i Kerim'de¹⁷⁹ artan, fazlalık, geriye kalan anlamında kullanılan herhangi bir ayet gösterilmemiştir. Fakat, Diyanet Vakfı mealinde Hud suresi 3. ayetinde iki defa geçen “fazl” kelimesinin birincisi bu anlamda tercüme edilmiştir.

وَأَن اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ
وَإِن تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ

“Ve Rabbinizden mağfiret dilemeniz, sonra da ona tevbe etmeniz için (indirildi. Eğer bu emrolunanları yaparsanız), Allah sizi, tayin edilmiş bir süreye kadar güzel bir şekilde yaşatır, fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını verir. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım.”¹⁸⁰

Nisa 34. ayette geçen “fazl” kelimesini Suat Yıldırım, “fazla nimet” olarak tercüme etmiştir.

الرِّجَالُ قَوْمُونَ عَلَى النَّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ

“Kocalar eşleri üzerinde yönetici ve koruyucudurlar. Bunun sebebi, Allah'ın bazı insanlara bazılarında daha fazla nimet vermesi ve bir de kocalarının mehir verme, evin masraflarını yüklenmeleri gibi malî yükümlülükleridir...”¹⁸¹

¹⁷⁶ Mukatil b. Süleyman, *a.g.e.*, s.140-141.

¹⁷⁷ Bkz. Mukatil b. Süleyman, *a.g.e.*, s.140-141.

¹⁷⁸ Bkz., www.kuran.gen.tr sitesinden M.Hamdi Yazır'ın Meali, Bakara, 268.

¹⁷⁹ Mahmut Çanga (Hazırlayan), *el-Miftah Ku'an Kelimelerinin Anahtarı* (Mu'cemu'l Mufehres li'l Elfazi'l Kur'an-i Kerim'de), Timaş Yay., İstanbul 1986, s.369-370.

¹⁸⁰ Bkz., www.kuranmeali.com internet sitesindeki, Diyanet Vakfı Meali, Hud , 3.

¹⁸¹ Bkz., www.kuranmeali.com internet sitesindeki Suat Yıldırım'ın Türkçe Kur'an Meali, Nisa 34.

وَ اللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادَى رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ
فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَلْقَيْنَعَمَةَ اللَّهُ يَجْحَدُونَ

“Allah, rızık bakımından kiminizi kiminize üstün kıldı. Fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilere vermiyorlar ki, eşit olsunlar.”¹⁸² Bu ayete M. Esed, “kimine fazla veren” şeklinde anlam vermiştir.¹⁸³

7. Lütuf İhsan Nimet (menn)

“Fazl” kökünün geçtiği ayetlerin çoğunluğuna Türkçe Kur’an meallerinde, lütuf, nimet, ihsan, iyilik, ikram anlamı verilmiştir.¹⁸⁴ Mukatil b. Süleyman da “el-Eşbah ven-Nezair” adlı kitabında “fazl”ın من (menn) yani, “nimet, lütuf, ihsan, iyilik, hayır ve fayda anlamlarında geçtiğini belirtmektedir.¹⁸⁵ İhsan, iyilik etmek, bağışta bulunmak, muhtaç olanlara maddeten ve manen yardımda bulunmak demektir. Bu yardım karşılık beklemeden yapılmakta olup, gönül temizliğine ve büyük fazilete işaret etmektedir.¹⁸⁶ İhsan kavramının bir çok anlamı fazl kavramının kullanımıyla aynıdır.¹⁸⁷

وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أَوْلَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ
لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا

“Hem kendilerine güven ve korku ile ilgili bir haber geldi mi onu yayıveriyorlar; halbuki, onu peygambere ve içlerinden yetkili olanlara arz etseler, elbette bunların görüş sunabilme yeteneğine sahip olanları onu anlar, bilirlerdi. Eğer Allah'ın lütuf ve rahmeti üzerinizde olmasaydı azınız hariç, şeytana uyup gitmiştiniz.”¹⁸⁸ Bu ayette geçen “fazl” kökü; iyilik, nimet, lütuf anlamlarındadır. Bu anlamda kullanılan ayetler çoktur.¹⁸⁹ Türkçe Kur’an meallerinde “fazl” kökünün en fazla tercih edilen anlamı da budur.¹⁹⁰ Aslında Al-i İmran 171.

¹⁸² www.kuran.gen.tr internet sitesindeki Elmalılı Hamdi Yazır mealininin Nahl, 71. ayetine (20. 07. 2006).

¹⁸³ Bkz. www.kuranmealı.com internet sitesindeki M. Esed’in mealine, Nahl, 71.

¹⁸⁴ Bkz. www.kuranmealı.com Internet sitesindeki 13 Türkçe Kur’an Mealine .

¹⁸⁵ Mukatil b. Süleyman, a.g.e., s.140-141.

¹⁸⁶ A.Zuhri Danışman (Hazırlayan), *İslam Dininde İtikad, İbadet ve Ahlak* (Yeni İslam Dini Ansiklopedisi), Ülkü Basımevi, by. Trs., s.266.

¹⁸⁷ İhsan kavramının anlamları için Bkz., İsmail Karagöz, *Kur’an’da Dört Kavram*, Kar Yay., by., 1999, s.67-116.

¹⁸⁸ Nisa 83.

¹⁸⁹ Nur, 10, 14, 20, 21.

¹⁹⁰ Bkz. www.kuranmealı.com internet sitesindeki 13 Türkçe Kur’an Meallerinin Bakara, 64, 90, 105, 237, 243, 268; Al-i İmran, 73, 74,152, 170, 171, 174,180; Nisa, 37, 54, 70, 73, 113, 175; Maide, 2, 54; Enfal, 29;Tevbe, 28, 59, 74, 75, 76;Yunus, 58, 107; Yusuf, 38; Neml, 40, 73; İsra,12, 66, 87; Nur, 22; Ahzab, 47; Duhan, 57; Fetih, 29; Hucurat, 8; Haşır, 8; Fاطر, 30, 32, 35; Mü’min, 6; Şura, 22, 26; Hadid, 21, 29; Cuma, 4, 10 (Ali Bulaç, A. Gölpınarlı, G. Onan, Bakara 237. ayeti “üstünlük ve derece farkı olarak, Edip Yüksel ise “dostluk” anlamı vermiştir.Mealler arasında buna benzer bazı farklılıklar olup, anlamı tamamen değiştiren yorumlar yok gibidir.)

ayetinde “fazl” ve “nimet” kelimeleri birlikte zikredilmiştir. Bu da iki anlamın birbirlerinden az da olsa farklı olduğunu gösterir.

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ

“Yine onlar, Allah'ın bir nimeti, bir lütfu ile ve Allah'ın, müminlerin mükafatını zayi etmeyeceği müjdesiyle sevinirler.”¹⁹¹ Zaman zaman birbiri yerine kullanılan lütuf, ihsan ve nimet aynı anlamı taşıyorsa bu ayette; “Yüce Allah'ın bir nimet ve nimeti...” şeklinde olur ki buda Kur'an'ın veciz oluşuyla çelişir. Kanaatimce lütuf daha genel bir ifade olup, nimet Allah'ın lütuflarından bir tanesidir. Türkçe sözlükte lütuf kavramına, yumuşak ve dostça davranış, iyilik, ikram ve yardımda bulunma;¹⁹² nimet'e ise, iyilik, lütuf, ihsan, inam, servet, yiyecek, içecek, ekmek¹⁹³ anlamları verilmiştir. Bu noktadan hareketle, lütfun daha geniş ve soyut; nimetin ise daha dar ve somut bir anlam taşıdığı gözlenmektedir.

Kur'an'da fazl, Allah'ın insanlara olan ihsanını ifade etmek için kullanılmıştır. Allah'ın kullarına ihsanı ise, kullarına ikramda ve inamda bulunmasıdır.¹⁹⁴

8. Üstünlük

Yukarıda, Kur'an'daki müştaklarını verdiğimiz “feale” babından gelen “Feddale” **فَضَلَ** fiili Türkçe Kur'an meallerinde; üstün kılmak, üstün saymak, üstünlüğüne hükmetmek, üstüne geçirmek, kendini üstün saymak gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁹⁵

يَبْنِي إِسْرَءِيلَ أَذْكَرُوا نِعْمَتِي الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Ey İsrailoğulları, size ihsan ettiğim nimetimi ve vaktiyle sizi diğer varlıklara üstün yaptığımı hatırlayın.”¹⁹⁶

قَالَ أَيْ غَيْرَ اللَّهِ أَبْغَيْتُمْ إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Ben size Allah'tan başka bir ilah mı isterim? O, sizi bütün alemlerin üstüne geçirdi!” dedi.”¹⁹⁷

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ عِلْمًا وَ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

“Andolsun ki, Davut'a ve Süleyman'a bir ilim verdik. İkisi de: "Bizi mü'min kullarının bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun." dediler.”¹⁹⁸ Bu ayette Hz. Davud ve Süleyman'ın: “Bizi mü'min kullarının çoğundan üstün kılan” ifadesi, Müslümanlar arasındaki

¹⁹¹ Al-i İmran, 171.

¹⁹² M.Doğan, a.g.e, s.858.

¹⁹³ M.Doğan, a.g.e, s.1006.

¹⁹⁴ İsmail Karagöz, a.g.e., Kar Yay., by., 1999, s.78.

¹⁹⁵ Bkz., www.kuranmeali.com sitesindeki meallerin: Nisa, 32, 34, 95; Nahl, 71; Bakara, 47,122, 253; Araf, 140; Maide, 86; İsrâ, 21,55,70; Neml,15; Casiye, 16; Rad, 4; Mu'minun, 24 ayetlerine.

¹⁹⁶ Bkz., www.kuran.gen.tr sitesindeki M. Hamdi Yazır Meali'ndeki Bakara, 47. ayetine .

¹⁹⁷ Bkz., www.kuran.gen.tr sitesindeki M. Hamdi Yazır Meali'ndeki Araf, 140. ayete.

¹⁹⁸ Bkz., www.kuran.gen.tr sitesindeki M. Hamdi Yazır Meali'ndeki Neml, 15. ayete.

bu üstünlüğün insanın çalışıp-çabalması ile elde edebileceği ilim, mal-mülk vs. Allah'ın kullarına olan dünyevi nimetleri olduğunu göstermektedir. Bu nimetlerin bir üstünlük olduğunu Hz.Davut ve Süleyman kabul etmektedirler. Fakat bu üstünlük karşısında sergiledikleri tavır Allah'ın rızasını daha da kazanmalarına sebep olmaktadır. Müslümanın sahip olduğu üstünlükler karşısındaki tavrı da böyle olmalıdır.Yani sahip olduğu nimeti Allah'tan bilip, buna şükretmelidir. Ayrıca sahip olduğu bu özelliklerle insanlara üstünlük taslamamalıdır. Allah, kullarına bazı üstünlükler vermekte, bununla birlikte kullarını üstünlük taslamaktan men etmektedir.

9. Değerlendirme

Yukarıda, incelediğimiz “fazl” kelimesinin ve türevlerinin Kur'an'da 104 defa geçtiğini gördük. Özetleyecek olursak;

Fazl kökünden türeyen bu kelimelerin çoğunlukla Allah'ın, genel olarak varlıklar alemine, meleklerle, insanlara, çalışıp gayret edenlere, Allah yolunda cihat edenlere, peygamberlere, fazilet sahibi kişilere, bazı milletlere (İsrail oğullarına) daha fazla verdiği lütuf, ihsan, rızık, üstünlük ve nimetleri ifade etmek için kullanılmıştır.

Yüce Allah'ın “fazl” kavramıyla ifade ettiği bu lütuf, ihsan, nimet, rızık, üstünlük ve tercihin insan üzerinde iki şekilde etki ettiği görülür. İnsan üzerindeki birinci zuhurunda Allah'ın vergisi olarak geçmekte olup, kulun bu nimet ve üstünlüğe sahip olmak için bir gayret ve çabasının olmadığı, bunun tamamen vehbi olduğu görülmektedir. İnsan üzerindeki ikinci etkisinde ise kulun kesbi söz konusudur. Kişinin çalışıp çabalamasıyla, gayret ve mücadelesiyle, Allah'a olan ibadet ve itaatiyle kazandığı görülmektedir.

“Fazl” kelimesinin geçtiği ayetlerde ifade edilen nimet, üstünlük, ve faziletin Allah'ın elinde olduğu ve onu dilediğine verdiği gibi genel bir karakter ortaya çıkmaktadır. Bunu kısaca irdelenecek olursak; bazı milletlerin ve soyların dünyada egemen olması, şeref ve izzet sahibi Allah'ın dilemesi ile olur. Meleklerin üstün olması, Allah'ın dilemesiyle olur. Çünkü onların günah işlemek gibi bir seçenekleri yoktur. Peygamberlere nebilik ve rasullük görevini vererek onları şereflendiren yüce Allah'tır.

Temelde dünya ve ahiret mutluluğunu ve nimetlerini vermesi, günahları bağışlaması, iyiliğe fazlasıyla sevap vermesi, insanları hidayete erdirmesi (yani kitab ve peygamber göndererek insanları doğru yola iletmesi), ilim ve marifet ile şereflendirmesi, iman, İslam,

ihsan vb. bütün nimet ve lütuflar başlangıç ve sonuç itibariyle Allah'a aittir. O'nun kudretiyledir.¹⁹⁹

“Hak Teala, kullarına tam hakkını verdiği gibi fazlasıyla da ihsan buyurur Bazen fazlü kereminden kulun hak ettiği sevabı kat kat ihsan eder. Bazen kulun günahına karşılık ceza tatbik ederek adlini gösterir. Bazen yine keremiyle onu affeder. Kulun yararlı işlerine fazlasını vermek Allah'ın üzerine borç değildir. Ancak bu Allah'ın fazlu keremindedir.”²⁰⁰

İnsanları fiziki ve ruhi yönden diğer varlıklardan üstün kılan Allah'tır. Fakat insan bu üstün özelliklerine rağmen kendini ruhi yönden en aşağılık varlık yapabilme özelliğine sahiptir. (insanlar ve cinler manevi yönden üstünlüğü kaybetme riskini taşıyan yaratıklardır). Şehitler yine kendi gayretleriyle üstünlüğü elde edebilme özelliğine sahiptirler. Kişinin çalışıp zengin olması, Allah'ın ihsanı ve kendi gayretinin bir ürünüdür. Bunlar Allah'ın dilemesiyle birlikte kulun çaba ve gayretini gerektiren durumlardır. Fakat bunların ifade edildiği ayetlerde de okunduğu şekliyle sanki kulun pek bir fonksiyonu görünmemekle birlikte aslında günlük hayatta tecrübe ettiğimiz gibi kişinin büyük bir fonksiyonu vardır.

Allah Kur'an'da insanların kendisinden “fazl”ı temenni etmesini istemekte ve kullarını buna teşvik etmektedir.²⁰¹ Faziletin Allah'ın elinde olması ve insanların da fazilet için çalışıp, Allah'tan fazlını dilemeleri gösteriyor ki; bu büyük lütuf ve üstünlüğe ulaşmak için kulun istemesi ve Allah'ın da bunu kabul etmesi gerekmektedir.

VII. “FAZL” İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

Kur'an'da varlıkların üstünlük ve aşağılık konumlarını ifade eden ya da varlıkların üstünlük ve aşağılık psikolojisini yansıtan ve dinin de varlıkları bu konumlarına göre değerlendirdiğini ifade eden bazı kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramların geçtiği ayetler dikkate alınarak varlıkların ve özellikle ayetlerin muhatap kitlesi olan insanların zihinlerinde, varlıkları üstünlük ve aşağılık yönünde kategorilere ayırmak, hiyerarşik bir düzen oluşturma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İkinci bölümde inceleyeceğimiz “varlıkların birbirlerine olan üstünlüğü” konusunun daha iyi anlaşılması için “fazl” kavramının önce eş anlamlılarından sonra da zıt anlamlılarından bazılarını inceleyeceğiz.

¹⁹⁹ Bu anlamları ifade eden ayetlerden bazıları için Bkz: Bakara, 237; Ali İmran, 153; Nisa, 70; Enfal, 29 Nur,14; Şura, 22; Cuma, 10; Ahzab 47; Rum, 45-46; Duhan, 57.

²⁰⁰ Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *Fıkhi Ekber ve İzahı*, (Çev: Sabit ünal), D.İ.B., Yay., Ankara Trs., 85-86.

²⁰¹ Bkz., Bakara, 198; Nisa, 32; İsra, 12; Haşr, 8; Cuma, 10.

A) “Fazl” Kelimesinin Eş Anlamlıları

1. “Kereme” (كرم)

Allah’ın isim ve sıfatıdır. Allah’ı öven yüce sıfatlarından bir tanesidir. İyiliği şerefi ve fazileti içeren bir kavramdır.²⁰² Kerem Allah’a izafe edildiğinde ihsanı, nimeti, lütfü bol ve açık olan anlamı kazanır. İnsana izafe edildiğinde ise; kendisinde güzel ahlak ve övülecek davranışlar bulunduran kişi anlamını kazanır. Kendisinde bu vasıflar bulunmayan bir kişiye “kerim” denilemez “Kerem” büyük iyilikler için kullanılır. “Ekrem” kişi şerefli davranışları kendisinde barındıran muttaki kişidir.²⁰³ Kerem, ikramda bulunma, cömertlik, şeref²⁰⁴ anlamlarını içerir.

“Kerem” Allah’ın sıfatıdır ve Allah’a inanan ve onun emrine teslim olan Müslüman’ın sıfatıdır.²⁰⁵ “Kerim” Kur’an’da, Allah’ın ismi olarak geçmektedir.²⁰⁶ kerem kavramı insan için de kullanılmaktadır.²⁰⁷ Bazı ayetlerde kerem, arş²⁰⁸ ve rızık için²⁰⁹ kullanılmıştır. Peygamberler,²¹⁰ şerefli elçi melek (Cebrail) için²¹¹de kullanılmıştır. Fedele kavramında olduğu gibi. “Mukremun” kavramı da ihsan ve lütuf anlamında melekler için kullanılmıştır. Yine “Mukremin” Hz. İbrahim’in lütufkar misafirperverliği için de kullanılmıştır.²¹²

“Kerim, Kur’an’da altı anlamda kullanılmıştır. Hüsn,²¹³ kişinin Allah katındaki konum ve mertebesi,²¹⁴ şerefli, saygı değer,²¹⁵ teslim olmuş değerli,²¹⁶ Rabbın bağış ve affi,²¹⁷ fazilet, üstünlük,²¹⁸ anlamlarında kullanılmıştır.²¹⁹

“Kerem” kavramı kendisi ile ilgili olarak kullanıldığı varlığın onurlu, şerefli izzetli, değerli ve ikrama layık bir varlık olduğunu gösterir. Yine bu kavram fert ve toplumla ilgili

²⁰² İbn Manzur, *Lisanul Arab*, C.13, s.54.

²⁰³ İsfehani, *Müfredat*, s.431.

²⁰⁴ Zemahşeri, *Esasu'l Belağa*, C.2, s.304.

²⁰⁵ İbn Manzur, *a.g.e.*, C.13, s.56.

²⁰⁶ İnfitar, 6; Alak, 3.

²⁰⁷ İsrâ, 62; İnsan, 70; Hucurat, 13.

²⁰⁸ Müminun, 116.

²⁰⁹ Enfal, 4, 74.

²¹⁰ Duhan, 17.

²¹¹ Tekvir, 19; Hakka, 40; İnfitar, 11 ; Enbiya, 26.

²¹² Zariyat, 24.

²¹³ Nisa, 31.

²¹⁴ Tekvir, 19.

²¹⁵ Hucurat, 13.

²¹⁶ İnftar, 11.

²¹⁷ Müminun, 116.

²¹⁸ İsrâ, 21, 70; Fecr, 15.

²¹⁹ Bkz., Mukatil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 205-206.

efdaliyetin sınırlarını çizerek ona bir ölçü getirir. Bu ölçüyü belirleyen ayet Hücurat suresi 13. ayetidir.

“Kereme” fiili, “Fedele” fiili gibi, kendini üstün, faziletli hissetme anlamında da kullanılmaktadır. “Hani sen kendince üstündün, şerefliydin!”²²⁰ ayetinde olduğu gibi.

“Kereme” kavramı İsra, 62 de كَرَّمْتَ عَلَيَّ “şu benden üstün kıldığına da bir bak;” şeklinde geçmektedir. Şeytanın kendini Adem’den üstün gördüğünü ifade ettiği bir diğer ayette (Sad 76) de “hayr” kelimesi kullanılmıştır.

Cahiliye Arapları için en büyük şeref müsrif denilecek kadar yapılan cömertlikti. Bu nedenle kerim, israf derecesinde cömert olan kişiye denilir. Bu davranışı Kur’an yasaklamaktadır. Çünkü bunda gösteriş vardır. Araplar bu kerimlikle kendilerinin cömert olduğunu göstermek istiyorlardı.²²¹

İzutsu, hem Cahiliyede hem de Kur’an’da “Kerem” sözcüğünün anahtar bir terim olduğunu söyler. Bu kelime Cahiliye de “Kusursuz bir şecere ile seçkin bir ataya dayanan asil zade insanın şerefini ifade ederdi. Araplara göre fazilet sahibi, müsrif ve sınırsız cömert olmak, insan şerefine en güzel delili idi. Onlarda kerim israf derecesinde cömert olan kişi demektir. Fakat bu kelime Kur’an muhtevası içinde bulunan manasını değiştirmiş, sözü edilen takva ile yakın bir ilişki kurmuştur. Kur’an gayet açık olarak ifade eder ki insanların en kerim (asil) olanı Allah’a karşı takva ile hareket edenidir.”²²² Takva ve keremin birleşip İslam’ın tek tanrıcılığa dayanan din atmosferinde tamamen yeni bir alana konulan “kerim” terimini Cahiliye Arapları bu haliyle hayal bile edemezlerdi “Zira eski Arabistan’da hiçbir kimse keremin (asilliğin) takvaya (Allah Korkusuna) göre bir tanımını düşünmezdi. Artık o andan itibaren kelimenin delalet ettiği asil, şerefli bir soydan, yahut ailesini, çoluk çocuğunu düşünmeden nesi var nesi yoksa hepsini saçıp savurarak ertesini sabah çok kötü bir duruma, fakrı zaruret içine düşen kimse değildir. Halbuki Araplar, bütün varını yoğunu sarf ederek perişan duruma düşmeyi en yüksek mertebe sayarlardı. Eski şairler bu fazileti öve öve bitiremezler. Bu savaş alanındaki cesaret ve kahramanlığa eş bir meziyet idi. İkisi de ata şerefine korunmasını gösterirdi. Bir Arap hamaset şairi şöyle diyor : Biz develerimizin etleri, sütleriyle ecdadımızdan gelen şerefimizi savunuyoruz. Görüldüğü gibi Araplarda yüksek bir meziyet sayılan bu vasıf, Kur’an nazarında bir fazilet değildir.”²²³ Çünkü bunda gösteriş vardır. Allah ise bunu yasaklıyor.²²⁴

²²⁰ Duhan, 49.

²²¹ İzutsu, Tashihiko, *Kur’an’da Allah ve insan*, (Çev: Süleyman Ateş), Ankara 1975, A.Ü.İ.F. Yay., s. 42-43.

²²² İzutsu, a.g.e., s.42.

²²³ İzutsu, a.g.e., s. 42-43.

²²⁴ Bkz., Bakara 264-266; İsra 26-29.

“Kerem” kavramı, insanlara ikramda bulunma, cömert davranma gibi anlamlarıyla tıpkı “fazl” kavramı gibi kullanılmaktadır. “Fazl” kavramının lügavî anlamlarını verirken ifade ettiğimiz üzere, bir kadın veya bir adamın kavmine ikramda bulunması, onlara lütufta bulunması “efdal” kavramıyla ifade edilmektedir.

2. “Hayr”/İhtiyar” (ح □ خ)

“Hayr” şerrin zıddı olarak, mal anlamında ve ihtiyar (seçme anlamında) kullanılır.²²⁵ Çoğulu “huyur” olarak gelir. İyi olmak, üstün olmak, saf ve katkısız olmak, seçkin, mümtaz, yaratılış ve ahlak yönünden güzel olmak, seçmek, tercih etmek gibi anlamlara gelir.²²⁶ Akıl, adalet, fazilet ve faydalı olan şeyler arzu edilen, istenen, şeylere hayr denir. Kur’an’da “hayr” şerrin zıddı olarak kullanılmaktadır.

“Kendisine bir şer dokunduğunda (yani fakirlikle imtihan edildiklerinde) yakınır ve sabırsızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda (imkân verildiğinde) ise cimri kesilir.”²²⁷

“Kim zerre miktarı kadar hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı kadar şer işlemişse onu görür.”²²⁸

“el-Hayyiru”, seçilmiş tercih edilmiş ve fazilet sahibi anlamındadır. el-hayyiru’nun cemi ahyar geliyor. Gerçekten onlar bizim nezdimizde süzölmüş (ıstıfa edilmiş) ve seçilmişlerdendirler²²⁹ “Ve ben seni seçtim, dolayısıyla (sen şimdi sana vahy olanı) dinle.”²³⁰ “biz onları bilinçli olarak seçtik”.²³¹ “Rabbin dilediğini yaratır ve dilediğini seçer...”²³² “Musa, kendi kavminden yetmiş kişiyi seçti...”²³³

Buradaki ihtiyar ve seçmek, istek, teveccüh ve kast ile birlikte, seçilen de fazilet sahibi olarak irade edilmektedir. Dolayısıyla kalıp (hey’et) rağbet ve isteğe delalet etmektedir

“Hayr” kelimesi Kur’an’da, en iyi,daha iyi anlamında sıkça kullanılmaktadır.

“kesinlikle bir mümin erkek bir müşrik erkekten daha hayırlıdır...”²³⁴ “onlar tuzak kurdular, Allah (tuzak kuranların tuzağını bozmak noktasında) tuzak kuranların en hayırlısıdır.”²³⁵

“Acaba sizin kâfirleriniz, onlardan daha mı hayırlıdırlar?”²³⁶

²²⁵ ez-Zencani , *a.g.e.*, C.1-3, s.278.

²²⁶ İbn Manzur, *Lisanul Arab*, C. 5, s.186-187; İsfahani, *Müfredat*, s. 167-168.

²²⁷ Mearic, 21-22.

²²⁸ Zilzal, 7-8.

²²⁹ Sad, 47.

²³⁰ Taha , 13.

²³¹ Duhan, 32.

²³² Kasas, 68.

²³³ Araf, 155.

²³⁴ Bakara, 221.

²³⁵ Al-i İmran, 54.

Hayır, keremlik ve cömertlik anlamındadır. İsmi mensup olarak hayriyy gelmektedir. فلان ذو خير اي ذو كرم (Felan zu hayrin ey zu keremin) falan şahıs hayır sahibidir. Yani kerem sahibidir. يقال للخزامي خير ي البرّ hazami' ye "hiyriyyi-l ber" deniliyor. Zira çölde yetişen nebatlar içinde koku bakımından en güzel olanı hazamidir. الخيرة el-hireh; ihtiyardan olup isim anlamındadır. El-fidyetu iftidae'den olduğu gibi. الخيرة el-heyre (fethe ile); الخيار el-hiyar anlamında, el-hiyar da ihtiyar anlamındadır. (İslam fikhında alış verişte görmek için tanınmış pişmanlık hakkı anlamında olan) "hiyaru rü'ye" bu anlamdandır. "Hayır" kelimesinin asıl anlamı istifa ve intihap (seçme) ve başkasına oranla daha faziletli olma anlamındadır. Hayır kelimesi kendinde iki unsuru; intihap, ihtiyar (seçme) ve tafdil'i barındırmaktadır. Bu iki unsur kendisinden türetilen bütün kelimelerde mülhaza edilmektedir. Hayır, fertler arasından seçilmiş şey anlamındadır. Dolayısıyla tercih edilmiş ve daha faziletlidir kayıtlarını taşımaktadır. Hayır dereceleri ve birçok mertebeleri vardır. Buna karşı şer mercuh (ona tercih edilmiş) ve mefzul (ondan faziletli kılınmış) anlamındadır. Şer hayrın karşıtı olduğuna göre onun da derecesi ve birçok mertebesi vardır. Daha doğrusu şer dereceli olduğu gibi hayır da derecelidir.²³⁷

Kur'an'da 188 yerde "hayr" kavramı "seçme" (إختار) ve "üstünlük" (hayrun mim خير من) şeklinde geçmektedir.²³⁸

"Hayr" kelimesinin üstünlük anlamında kullanıldığını ve konumuzun can alıcı kısmını oluşturan varlıklar arasındaki üstünlük ya da "üstünlük taslama"yı ifade eden ayetlerin başında Sad suresi 76. ayeti gelmektedir. Şeytanın, Ademe olan üstünlüğü ifade edilirken "hayr" kelimesi kullanılmıştır.²³⁹ Hz. Muhammed Ümmetinin en hayırlı ümmet olduğu ifade edilirken,²⁴⁰ şehitlerin üstün olduğu belirtilirken,²⁴¹ inanların daha hayırlı olduğu ifade edilirken²⁴² "hayr" kavramı kullanılmıştır.

Ayrıca kadir gecesinin diğer gecelere olan üstünlüğü ifade edilirken de "hayr" kavramı kullanılmıştır.²⁴³

"Hayr" kavramı, Bakara 105 'te "fazl" kavramıyla birlikte kullanılmıştır. "Ehli kitaptan kafirler ve putperestler de Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler.

²³⁶ Kamer, 43.

²³⁷ Hasan Mustefevi, *a.g.e.*, h-y-r- maddesi.

²³⁸ Bkz., Muhammed Fuad Abdalbaki, *Mu'cemul Müfehres*, s. 488-492.

²³⁹ Ayrıca Bkz., Araf, 12; Zuhuf, 52.

²⁴⁰ Al-i İmran, 110.

²⁴¹ Al-i imran, 157.

²⁴² Al-i imran, 198.

²⁴³ Kadir, 3.

Halbuki Allah, rahmetini dilediğine verir. Allah, büyük lütuf (fazilet) sahibidir". Bu ayette görüldüğü üzere Yüce Allah lütfuyla insanlara (Müslümanlara) hayır dilemektedir.

Bakara 106 da ise "hayr" kelimesi "daha üstün" "daha iyi" anlamında kullanılmıştır.

Bakara 197. ayette ise "hayr" kelimesi "iyi ameller" anlamında kullanılmıştır ve bu iyi amellerinde en faziletlisinin takva olduğu vurgulanmıştır. Burada "kereme" fiiliyle aynı anlamı içerdiği (Hucurat 13. ayette olduğu gibi) anlaşılmaktadır. Yani "kereme", "hayr", "fedale" fiilleri birbiri yerine kullanılan ve "bir şeyin en iyisi, en üstünü" anlamına gelen eş anlamlı kelimelerdir.

Nahl, 76 ayetinde becerikli ve beceriksiz iki insan karşılaştırılırken, beceriksizin efendisine bir "hayr" getiremeyeceğini dolayısıyla becerikliyle eşit olamayacağını söylenmektedir. Bundan da "hayr" sahibi olanın üstün olduğu sonucu çıkmaktadır.

Meryem suresi 73. ayette, inkar edenler, kendilerinin mal-mevki-makam-meclis olarak daha üstün olduklarını beyan ederken "hayr" kelimesi kullanılmıştır.

Hayr iki çeşittir: Mutlak ve (mukayyed) izafi. Örneğin adalet akıl ve fazilet gibi şeyler mutlak hayrdır. Bunun dışındakiler bazen hayr bazen de şer olarak nitelendirilir. Bunların en başında da "mal" gelir. Kur'an'da bir çok defa "hayr" kelimesi mal anlamında kullanılmıştır.²⁴⁴ Müfessirler "hayr" kelimesiyle kastedilenin çok mal olduğunu belirtmişler. Yani nisab miktarını aşacak şekildeki mala "hayr" denilebileceğini söylemişler.²⁴⁵

"Hayr" Kur'an'da nimet, vahy ve iman gibi anlamlarında kullanılmıştır. "hayr"dan türeyen "ihtiyar ; seçmek, dilemek, "muhtar" ise insanın zorlanmadan kendi isteğiyle yapıp seçtiği, tercih ettiği şey anlamındadır. "Hayr"ın diğer bir müştakı olan "istihyar/istiher" ise hayr dileme, hayr dileğinde bulunma, "ahyar" ise "hayırlılar" demektir.²⁴⁶

3. "İstıfa" اصطفى

"Safa", saf ve temiz olmak, kir ve bulanıklıktan uzak olmaktan türetilmiştir. "İstıfa" seçmek, bir şeyin iyisini almak, Allah'ın kullarından bazısını seçmesi, Hz. Muhammed'in Allah'ın dostu ve seçtiği kul olması ve peygamberlerin seçilmiş olması anlamlarına gelir.²⁴⁷ Tasfiye ise bir şeyin karışığını, bulanığını yok edip temiz olanını çıkarmak, safi olanını karışık olandan ayırmaktır. İstıfa, en saf olanı çekip almaktır. İnsanların içinde manevi bir "ıstıfa" vardır. Her insan maddi yönden birbirinin aynı olmadığı gibi, manevi yönden de aynı değildir.

²⁴⁴ Bakara, 125

²⁴⁵ İsfahani, *Müfredat*, s.167.

²⁴⁶ Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul 1990. s.273.

²⁴⁷ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, C. 8, s.257-258; İsfahani, *Müfredat*, s. 286-287.

İnsanlar hem fiziki yetenek ve beceriler hem de manevi nitelikler açısından farklı mertebelerde bulunmaktadır. Bu mertebelerde insanın maddi kökeninin de etkisi vardır. Bu da insanın manevi derecesine etki etmektedir ki, kişinin manevi duyarlılığı ile de alakalıdır. İnsanlar arasında bazılarının seçilmesi bizzat Allah tarafından olmaktadır. Allah bazıları tathir edip seçmiş ve ıstıfaya tabi tutmuştur. Yani doğuştan saf ve temiz yaratmıştır.²⁴⁸

Kur'an'da "ıstıfa" dinin (İslam'ın),²⁴⁹ peygamberin²⁵⁰ ve bazı kulların²⁵¹ seçildiğini ifade etmek için kullanılmıştır.

Allah Hz. Musa'yı risaletiyle ve sözleriyle insanların başına seçtiğini belirtir.²⁵² Hz. İbrahim'i peygamber olarak seçtiğini,²⁵³ ayrıca Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve imran ailesini seçip alemlere üstün kıldığını,²⁵⁴ Talut'u İsrailoğullarına hükümdar olarak seçtiğini onu ilim ve beden olarak üstün kıldığını belirtiyor.²⁵⁵

Allah'a evlat isnat edenler; "melekler Allah'ın kızlarıdır" derken, Yüce Allah, kızları oğullara tercih mi ettim²⁵⁶ ve Allah evlat edinseydi dilediğini seçerdi²⁵⁷ demektedir. Ayrıca Allah, meleklerden ve insanlardan elçiler seçtiğini²⁵⁸ belirtirken de "ıstıfa" kavramını kullanıyor.

"İstıfa" Kelimesinin tercih etme ve seçilmek anlamında kullanıldığı ve bu anlamla seçilen kişinin bir üstünlüğe sahip olduğunu en güzel şekilde ifade eden ayet Hz. Meryem'in dünya kadınlarına tercih edildiğini belirten ayettir.²⁵⁹ Hadiste de aynı ifade kullanılmaktadır.

4. Derece درج

"Derece" mevzu (yer, konum) isimidir. Aynı zamanda "tava" (طوا) katlanmak anlamını da içermektedir.²⁶⁰ "Derece" kavramı, kişinin konumunu, mertebe basamaklarını, basamak basamak yükselmesini ifade eder. Bazısının bazısından makam ve mertebe bakımından üstünlüğünü ifade etmek için "derece" kavramı kullanılmaktadır.²⁶¹

²⁴⁸ Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 555- 557.

²⁴⁹ Bakara, 132.

²⁵⁰ Al-i İmran 33; Bakara, 247; Araf, 144.

²⁵¹ Fatır, 32; .Sad, 47; Neml, 59.

²⁵² Araf, 144.

²⁵³ Bakara, 130.

²⁵⁴ Al-i İmran, 33.

²⁵⁵ Bakara, 247.

²⁵⁶ Saffat, 153.

²⁵⁷ Zümer, 4.

²⁵⁸ Hac, 75.

²⁵⁹ Al-i İmran, 42.

²⁶⁰ Zencani, *Tezhibu 's-Sihah*, C.1-3, s.147.

²⁶¹ İbn Manzur, *Lisanu 'l- Arab*, C. 5, s.237-238.

Eğer makamın yükselmesinden bahsediliyorsa “derece” kelimesi kullanılır. “Derece” denildiğinde üst makam kastedilir. Erkeğin kadından üstünlüğü ile erkeğin akıl ve yöneticilik yönleriyle kadından farklı olan makamı (derecesi) kastedilmektedir. “Derece”, önce olmak ve basamak basamak çıkmak demektir.²⁶²

Kur’an’da “derece” ifadesi, herhangi birisinin veya bir şeyin ileride olması, üst basamakta bulunması, yahut iki şey arasında yapılan karşılaştırmaların oranıyla alakalı olarak kullanılır. Örneğin: “...Erkekler kadınlardan bir derece ileridir.”²⁶³ Cihat edenler için yüksek dereceler vardır.²⁶⁴ İlim sahipleri derecelerle yükselmiştir.²⁶⁵ Cihat edenler evde oturanlardan bir derece öndedir.²⁶⁶ En yüksek dereceler ahirettedir²⁶⁷ ve Allah dilediğini derecelerle yükseltir²⁶⁸ ayetlerinde geçen “derece” kelimesi yüksek makamı ve Allah’ın seçimini ve tercihini ifade etmektedir.

“Derece” kavramı “fazl” kavramı gibi rızık bakımından, iyi amel, mükafat ve statü bakımından insanların birbirlerine oranla sahip oldukları fazlalığı ve dolayısıyla bu yönlerdeki üstünlükleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu ayetlerden bazıları da şunlardır:

Herkesin yaptığı işlere göre dereceleri farklıdır.²⁶⁹ Allah insanı denemek için kimini kiminden derecelerle üstün kılar.²⁷⁰ Allah’ın, müminler için dereceleri vardır.²⁷¹ Allah , insanlar arasında iş bölümü olsun diye onları birbirinden derecelerle üstün kılmıştır.²⁷²

“Derece” cennet anlamında da kullanılmaktadır.²⁷³

Derecelerin, yükseğe doğru gerçekleşen hareketin parçaları olduğu açıktır. Hareketin tahakkuk ve fiiliyat bulması dış âlemde şahıslar ile kaim olduğuna göre aslında derecelerin misdaki, fertlerin müteharrik ve derece sahibi olma cihetiyle fertlerin kendileridir. Netice itibarıyla hakiki ve gerçek dereceler insanların vücududur ki, bu vücut onların sahip oldukları farklı ruhani ve gerçekleşen nefsanî makamlarla orantılıdır. Bu mertebelerin kavramsal dereceleri akıl tarafından elde ediliyor. Aşağıdaki ayet, bu hakikat doğrultusunda nazil olmuştur.²⁷⁴

---

²⁶² İsfehani, *Mufredat*, s.174.

²⁶³ Bakara, 228.

²⁶⁴ Tevbe, 20.

²⁶⁵ Mücadele, 11.

²⁶⁶ Nisa, 95.

²⁶⁷ İsrâ, 21.

²⁶⁸ En’an 83; Yusuf 76.

²⁶⁹ En’am, 132 ; Ahkaf, 19.

²⁷⁰ En’am, 165.

²⁷¹ Enfal, 4; Taha, 75.

²⁷² Zuhruf, 32.

²⁷³ İbn Manzur, *Lisanul Arab*, C.5,s.237.

²⁷⁴ Hasan Mustefevi, *a.g.e.*, “derece” maddesi.

“Allah'ın rızası peşinden giden kimse, Allah'ın hışmına uğrayan ve yeri cehennem olan kimseye hiç benzer mi? Orası varılan ne kötü yerdir! Onlar Allah katında derece derecedirler. Allah bütün yaptıklarını görüyor.”²⁷⁵

“O dereceleri yüksek Arş'ın sahibi (Allah), buluşma gününün dehşetini haber vermek için kullarından dilediğine emrinden ruh (melek) indirip vahiy veriyor.”²⁷⁶

Allahın vücudu, vücudsal mertebelerin fevkindedir. Ve O derecelerin fevkinde bir derecedir. Belki Allah derecelerin fevkinde ve dereceleri yükseltendir. Bu mana “Allah samed”dir ayetinin manasına yakın bir manadır. Zira Allah yücedir ve maksat (ona yönelinen) dır. Bütün varlıklar eylem, niyet, hareket ve gidişatlarıyla O’nu kastetmektedirler. Dolayısıyla O, hareket ve seyrin fevkindedir.²⁷⁷

Lütfuyla dereceleri yükselten Allah’tır. Bu yönüyle lütuf da, yüksek dereceler de Allah’ın elindedir. Kul bunları hakk etmek ve elde etmek için uğraşmalıdır.

5. Rafea

“Rafea” kavramı konumun yüksekliğini ifade eder. Fazilet, şeref ve menzile nedeniyle özel bir konumda bulunmak,²⁷⁸ yücelmek ve yükselmek,²⁷⁹ anlamındadır.

Yukarda verdiğimiz “derece” kelimesi ile “rafea” kelimesinin çoğunlukla birlikte kullanıldığını görüyoruz

“İstedığımız (hak etmiş) kimselerin derecelerini yüceltiriz.”²⁸⁰

“Derece bakımından bazılarımızı diğer bazıların fevkine çıkardık”²⁸¹

“Allah sizden iman edenlerin ve ilim sahibi olanların derecelerini yükseltiyor.”²⁸²

---

²⁷⁵ Ali imran, 162-163.

²⁷⁶ Mümin, 15.

²⁷⁷ Hasan Mustefevi, *a.g.e.*, “derece” maddesi.

²⁷⁸ İsfehani, *Müfredat*, s.206.

²⁷⁹ Hasan Mustefevi, *a.g.e.*, “derece” maddesi.

²⁸⁰ En’am, 83.

²⁸¹ En’am, 165.

²⁸² Mücadele, 11.

Ayetlerde zikr edilen refi ( ) kelimesi derece ile uyum içindedir. Makam, mertebe, menzile ve benzer kelimeler ile uyum içindedir.

6. İstekbere (إِسْتَكْبَرُ)

“K-B-R “büyük”, küçüğün zıttı²⁸³ kökünden türetilmiş bir fiildir. Kendini büyük görmek, hoyrat, küstah veya mağrur olmak gibi anlamlara gelir.²⁸⁴ “Tefeddale” fiili de, kendi akranlarına karşı üstünlük iddiasında bulunmak, üstünlük çekişmesine girmek, rekabet etmek, konum ve kıymet itibarıyla üstün olmaya çalışmak²⁸⁵ manalarında kullanılır. Ayette: “O sizin üzerinize üstünlük kurmak istiyor.”²⁸⁶ Buradaki üstünlük kurma eylemi, nezaket ve incelik olarak değil, üstünlük çekişmesine girerek, rekabet ederek üstünlük kurmaya çalışmaktır.

“Ona: "Hayır, sana ayetlerim geldi de onlara yalan dedin, kibirlenmek istedin ve kafirlerden oldun!" denir. Bir de kıyamet gününde Allah'a karşı yalan söyleyenlerin yüzlerinin kararmış olduğunu görürsün. Kibirlenenlerin yeri cehennem değil mi?”²⁸⁷ “Çünkü onlar kendilerine: “Allah'tan başka ilah yoktur.” denildiği zaman kafa tutuyorlardı.”²⁸⁸ ayetlerinde işaret edildiği gibi “İstekbera” kavramı, kafirlerin bir özelliği olarak geçmektedir. Yüce Allah, Müslümanların kibirlenenlerden kendisine sığınmasını istemekte,²⁸⁹ kibirlenenlere elem verici azap verirken, müminlere lütfuyla ihsanda bulunacağını belirtmektedir.²⁹⁰

“Tefeddale” fiili bu anlamıyla “İstekbera” (büyüklenmek, kendini büyük görmek) fiiliyle benzerlik göstermektedir. Fakat “istikbera” kavramı, kişinin kendisini büyük görmesi iken, “feddale” kavramı ise iki kişi veya iki şey arasındaki farkı ve ayrıcalığı dikkate alarak üstünlüğünü iddia etmek anlamı taşımaktadır. Yani “feddale” maddi özellikleri ön plana çıkararak üstünlük iddiasında bulunmayı ifade ederken, “istikbera” kişinin bozuk psikolojisini yansıtmada kullanılır.

“Feddale” kavramı Kur’an’da, Allah’ın kendi lütfundan verdiği üstünlük ve ayrıcalığı ifade etmede kullanılırken, “istikbera” kavramı kişinin kendini ayrıcalıklı ve büyük gördüğünü ifade etmede kullanılmıştır. Dolayısıyla “feddale” kavramı Kur’an’da olumsuz bir

²⁸³ İsfahani, *Müfredat*, s.423.

²⁸⁴ Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Dini Ve Ahlaki Kavramlar*, (Çev: Salahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul 1997, s.107.

²⁸⁵ Ferahidi, *Kitabu’l Ayn*, C.7, s.44; Razi, *Muhtaru Sihah*, s.506; İbn Manzur, *Lisanul Arab*, C.11, s.193; Ezheri, *Tezhibu’l-Luğa*, C. 12, s.39-40.

²⁸⁶ Müminun, 24.

²⁸⁷ Zümer, 59-60.

²⁸⁸ Saffat, 35.

²⁸⁹ Mümin, 27.

²⁹⁰ Nisa, 173.

mana taşımadığı ve Allah'ın bir bağışı niteliğini taşıdığı halde, "istekbera" Allah'ın değil, kişinin kendisini üstün görmesi anlamını taşıyıp, kafirlerin bir özelliği olarak olumsuz bir anlama sahiptir. Halbuki, üstün kılma ve üstünlük atfetme Allah'a ait bir fiildir. Nitekim Yüce Allah: "Biz bazı peygamberleri bazısından üstün kıldık" derken, "Biz peygamberler arasında fark gözetmeyiz" davranışını müminlerin bir özelliği olarak zikretmektedir.

7. Nimet (نِعْمَ)

"Nimet", azalma, küçülme, bırakma anlamlarına gelir. "Bi'se" ve beise (ne kötü)'nin zıddı olarak geçmektedir. Ayrıca, fazl, yükselmek, iyi güzel yaşam, ve gıda, beslenme anlamlarına gelir. "En'am" en iyi, en üstün ve artmak, ihsan etmek (efdele) manalarına gelir.²⁹¹ "Nimet" kavramı Kur'an'da saydığımız bu anlamlarda kullanılmıştır.

Ne güzel²⁹² ve nimet (rızk)²⁹³ anlamlarında kullanılan ve نِعْمَ kökünden türemiş kelimeler Kur'an'da 73 yerde geçmektedir.²⁹⁴

Onlar da: "Hamd olsun o Allah'a ki, bize verdiği sözü gerçekleştirdi ve bizi bu yere varis kıldı; cennette istediğimiz yerde makam tutuyoruz" diyecekler. Bak, artık o iş yapanların mükafatı ne güzel!"²⁹⁵

"Demek ki ölçmüşüz, demek ki Biz ne güzel güçlüleriz."²⁹⁶

Bu iki ayette görüleceği üzere "ni'me" kavramı "ne güzel" anlamında kullanılmıştır. Fazl kavramının "iyi" anlamı da vardır. Örneğin: "İbadetlerin en iyisi" anlamında, "ibadetlerin en faziletlisi" deniliyor. Bu yönüyle "ni'me" fazl ile aynı anlamda kullanılmıştır. Fakat "ni'met" in, lütuf, rızık, menn anlamları "fazl" kavramının anlamlarıyla birebir örtüşüyor.

"Görmüyor musun o kimseleri ki Allah'ın nimetini nankörlükle değiştirdiler ve kavimlerini helak yurduna kondurdular."²⁹⁷

"Sizde nimet olarak her ne varsa hepsi Allah' tandır. Sonra başınıza bir keder geldiğinde de hep O'na feryat edersiniz."²⁹⁸

²⁹¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, C.14, s.302 -307.

²⁹² Nisa 58; Enfal 40; Hac 78.

²⁹³ Hud, 10; Bakara, 211; Ali İmran ,174 ; Maide, 20; Ali imran, 174.

²⁹⁴ Bkz. Muhammed Fuad Abdulkaki, *a.g.e.*, s.928,929.

²⁹⁵ Zümer, 74.

²⁹⁶ Mürselat, 23.

²⁹⁷ İbrahim, 28.

²⁹⁸ Nahl, 53.

“Fazl” kavramıyla eş anlamlı olan diğer bazı kavramlarda şunlardır: Sabikun, mukarrabun, ebrar, mukaddas, bereket, isteva, fahur فخر, menne مَنْ , fevke فوق, tethir, kamil , şeref شرف , tercih رَجَح - نَزَج , âlâ على , aziz عزيز , şedde شَدَّ , evla أَوْلَى , ehab حَبَّ .

B) Fazl Kelimesinin Zıt Anlamlıları

Kur'an'da “Fazl”ın eş anlamlısı olarak kullanılan “Kereme”, “hayr”, “derece”, “rafea”, “ıstıfa” vb. kelimelerin zıddı olarak, “şer”, “zillet”, “dalalet” “sefil” “noksan” vb. kişinin eksiklik ve noksanlığını, aşağılık bir mahluk olduğunu ifade eden kelimeler vardır. Şimdi “Fazl”ın zıddı olarak Kur'an'da geçen bazı kelimeleri ele alacağız.

1. “Sefil / Esfele” سفل

Yücelik ve yüksekliğin zıddıdır. Ayette geçen “sonra onları en aşağıya döndürdük”²⁹⁹ ayetindeki “esfele”, ömrün en rezil dönemi, dalalet ve sapıklık, rezillik diye yorumlanmaktadır.³⁰⁰ Dammeli olarak geldiğinde “ululuğun” ve yüceliğin zıttı anlamındadır.³⁰¹

“Sefil”, Kur'an'da inanmayan toplumların cezalandırıldığı sahnelerin anlatıldığı durumlarda “altını üstüne çevirdik” deyiminde kullanılır.³⁰²

Kur'an'da, cehennem en alt tabakası³⁰³ ve ömrün en rezil ve düşkün dönemi³⁰⁴ ifade edilirken سفل “sefele” fiili kullanılmıştır.

2. “Zillet” ذ - ذ - ذ

İzzet'in zıttıdır. “Zül”, kahr, hakir, önemsiz, değersiz, rezil anlamındadır. “el-müzil,” Allah'ın kendisine zillet verdiği ve kendisinden izzet aldığı, kimsedir. “Zül’ün olumlu anlamda, alçak gönüllü, tevazu, merhamet anlamı da vardır.³⁰⁵

Kur'an'da zillet izzetin zıttı olarak geçmekte olup, aşağı, hakir, alt tabaka anlamını ifade etmektedir.³⁰⁶

²⁹⁹ Tin, 5.

³⁰⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l'-Arab*, C.7, s.201-202; İsfehani, *Müfredat*, s. 240.

³⁰¹ Razi, a.g.e., s.302.

³⁰² Hud, 82; Hicr, 74.

³⁰³ Nisa, 145; Enfâl, 32.

³⁰⁴ Saffat, 98; Fussilet, 20; Tin, 5.

³⁰⁵ İbn Manzur, a.g.e., C.6, s.40-41; İsfehani, a.g.e., s.185.

³⁰⁶ Bkz., Araf, 152; Yunus, 26-27; Kalem, 43; Mearic, 44; Yasin, 72.

وَ إِذْ قُلْتُمْ يَمُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَ فِئَانِهَا وَ قَوْمِهَا وَ عَدَسِهَا وَ بَصَلِهَا قَالَ أَ تَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مِمَّا سَأَلْتُمْ وَ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَ الْمَسْكَنَةُ وَ بَاءُوا بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ يَقْتُلُونَ النَّبِيَّيْنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ

“Ve bir vakit: "Ey Musa, biz tek çeşit yemeğe asla katlanamayacağız, artık bizim için rabbine dua et, bize yerin yetiştirdiği şeylerden; sebzesinden, kabağından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından çıkarısın." dediniz. (O da): "O üstün olanı daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Bir kasabaya inin, o vakit size istediğiniz olacaktır." dedi. Üzerlerine de zillet ve meskenet damgası basıldı ve sonunda Allah'tan bir gazaba uğradılar. Evet öyle oldu, çünkü Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar ve haksız olarak peygamberleri öldürüyorlardı. Evet öyle oldu, çünkü isyana daldılar ve aşırı gidiyorlardı.”³⁰⁷

İsrailoğulları'nın alemlere üstün kılındığı ifade edilirken “fazl” kavramı kullanılmaktadır. Allah'ın nimetlerini inkar etmesi sonucu bu üstünlüklerini kaybeden İsrailoğullarının düştükleri rezil konumu belirtmek için de “zillet” kavramı kullanılmıştır. Böylece bir zamanlar alemlere üstün kılınan İsrailoğulları'na zillet ve meskenet damgasının vurulduğu belirtilmektedir. Bu da İsrailoğullarının üstünlüğünün ırksal bir üstünlük olmadığını ve sürekli devam etmediğini göstermektedir. Nitekim Allah'ın ayetlerini inkar edip, peygamberlerini öldürünce Allah'ın hışmına uğradılar ve miskin, rezil bir hayat sürmeye başladılar.

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ أَيْنَ مَا نَفَعُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِّنَ اللَّهِ وَ حَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ وَ بَاءُوا بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ وَ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ يَقْتُلُونَ النَّبِيَّيْنَ بِغَيْرِ حَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ

“Nerede bulunsalar, alçaklık damgası altında kalmaya mahkumdurlar; meğer ki Allah'ın himayesine ve inananların himayesine sığınmış olsunlar. Onlar, döne dolaşa Allah'ın hışmına uğradılar ve miskinlik altında ezilmeye mahkum kaldılar. Çünkü onlar, Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar ve peygamberleri bile bile öldürüyorlardı. Çünkü baş kaldırmışlardı ve aşırı gidiyorlardı.”³⁰⁸

Kur'an'da zilletin olumlu anlamda kullanıldığı yerler de vardır. Çoğunlukla alçakgönüllü anlamında kullanılmıştır.³⁰⁹

³⁰⁷ Bakara, 61.

³⁰⁸ Al-i İmran, 112.

³⁰⁹ Bkz., İsra, 24; Maide, 54.

3. “Behs (بَحْس)

“Behs” (بَحْس) Noksanlık demektir.³¹⁰ Bir şeyin değerinin az olması, azaltmak, zulüm, düşük, değersiz,³¹¹ zulüm yoluyla bir şeyi azaltmak, önemsiz, küçük, bazılarının birbirini dolandırması,³¹² anlamlarına gelmektedir.

Kur’an’da “behs” (بَحْس) kavramı, borcunu eksik yazdırmak³¹³ ölçüyü, tartıyı tam yapmamak, insanların eşyalarını eksik vermek,³¹⁴ zarara uğramak,³¹⁵ değersiz bir paha³¹⁶ insanların hakkı olan şeyleri kısmak³¹⁷ anlamlarında kullanılmıştır.

“Kim rabbine iman ederse artık ne bir eksiğe uğratılmasından ne de haksızlık edilmesinden korkar”³¹⁸

4. “Naks” (نَقْص)

Mastarı “noksan”dır. Kişinin payına düşeni almada zarara uğraması, eksik, yetersiz, az³¹⁹ bir şeyden ayrılan kısım³²⁰ manalarındadır.

“Naks” نَقْص kökü Kur’an’da, biraz azaltma³²¹ kıtlık³²² bir şeyi eksik bırakma³²³ anlamlarında kullanılmıştır. Bir Arab divanında “naks” şöyle geçmektedir:

Kim gurbete giderse, düşmanını dost bilsin,

Kim kendi nefesine ikramda bulunmazsa, ikram bulamaz.

Konuşmayan kimseye karşı sende bir hayranlık uyansın,

Onun fazlalığı veya eksikliği sohbet anındadır.³²⁴

Bu şiirde “naks”, ziyade’nin zıddı olarak onunla birlikte kullanılmıştır.

“Fazl” kavramının zıt anlamlısı olarak Kur’an’da kullanılan diğer bazı kavramlar ise şunlardır. Şer شَر , zayıf ضَعْف , sefih سَفْه ve sağır صَغْر kavramlarıdır.

³¹⁰Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *El-İtkan Fi Ulumi’l Kur’an*, Daru İbn Kesir, Dimeşk 2002, C.1, s.453.

³¹¹İbn Manzur, *Lisanu’l Arab*, C.2, s.29.

³¹²İsfehani, *Müfredat*, s.48.

³¹³Bakara, 282.

³¹⁴Araf, 85; Hud, 15.

³¹⁵Hud, 15.

³¹⁶Yusuf, 20.

³¹⁷Şuara, 183.

³¹⁸Cin,1.

³¹⁹İsfehani, *a.g.e.*, s.505; İbn Manzur, *a.g.e.*, C.14, s.339; Ferahidi, *Kitabu’l Ayn*, C.5, s.65.

³²⁰Ferahidi, *a.g.e.*, C.5, s.65.

³²¹Bakara 155; Fatır, 11.

³²²Araf, 130.

³²³Tevbe, 4 ; Hud, 109.

³²⁴ez-Zevzeni, *a.g.e.*, s.75.

5. Değerlendirme

Bir kavramı anlamamanın en iyi yolu, onun eş ve zıt anlamlarını tespit etmekle mümkündür. Çünkü bir şeyin değili, o şeyin kendisini tanımlamaktadır. Yukarıda “fazl” kavramının eş anlamlı kelimelerini ve zıt anlamlı kelimelerini verdik. Bunların çoğu zaman birbiri yerine kullanıldığını gördük. Örneğin bir ayette “kerim” kavramı kullanılırken diğer bir ayette aynı durumu ifade etmek için “hayr” kavramı kullanılmıştır. Aynı durum bir başka ayette “fazl” kavramıyla ifade edilmiştir. Aynı yöntem hadislerde de görülmektedir. Bu da bir kavramın eş anlamlı ve zıt anlamlısını tespit edip, o kavramın Kur’an’daki manalarına daha doğru ve sağlam yolda ulaşmamızı sağlayacaktır. Fakat bir kavramın semantik analizini yapmada önemli yeri olan o kelimenin eş, zıt ve yakın anlamları tespit etmek, Kur’an ve hadislerdeki kullanımlarını ortaya koymak ve bunlar arasında bağlantı kurmak sabır gerektirmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA ÜSTÜNLÜK

I. ALLAH'IN ÜSTÜNLÜĞÜ

Bütün varlık hiyerarşilerinde zirvede bulunan Tanrı, Kur'an'ın varlık sınıflandırmasında da doğal olarak zirvededir.

Kur'an'da, Yüce Allah, bütün noksan sıfatlardan münezze olan yegane varlık olarak zikredilmektedir.³²⁵ Allah'ın var olduğu,³²⁶ ezeli olduğu,³²⁷ ebedi olduğu,³²⁸ kendisinden başka tanrının olmadığı,³²⁹ yaratılmış olanlardan hiç birine benzemediği,³³⁰ varlığının kaynağının yine kendisinde olup, kimseye muhtaç olmadığı³³¹ belirtilmektedir. Ayrıca hayat,³³² ilim,³³³ irade,³³⁴ semi,³³⁵ basar,³³⁶ kelim,³³⁷ sıfatlarına sahip, her şeye gücü yeten³³⁸ Yüce yaratıcı olduğu,³³⁹ en güzel isimlerin³⁴⁰ ve en güzel ve üstün sıfatların O'na ait olduğu³⁴¹ ve şanının yüce olduğu³⁴² belirtmek suretiyle en üstün varlık olduğu ortaya konulmaktadır.³⁴³

Allah'ın üstünlüğünü ve bunun delillerini burada detaylı bir şekilde zikretmemiz konunun dağılmasına neden olacağından bu kadarıyla yetineceğiz. Amacımız Kur'an'da “fazl” kavramıyla üstünlüğü anlatılan varlıkların Kur'an bütünlüğü içerisinde ele almak ve Kur'an'ın varlık sınıflandırmasını ortaya koymaktır. Bunu yaparken de “fazl” kavramıyla üstünlüğü anlatılan varlıkları ele almaya öncelik vereceğiz. Bu bakımdan “fazl” Allah'ın elinde olup, dilediğini fazlıyla üstün kıldığından, “fazl” kelimesiyle Allah'ın üstünlüğünü

³²⁵ Şuara, 209; Neml, 8,61, 64; Rum, 9; Yasin, 83; Saffat, 159,180; Zümer, 4-5, 66-67; Mü'min, 64; Zuhuruf, 15-16,76, 81-82; Kaf, 29,38; Tur, 43; Rahman, 78; Haşr, 23; Hakka, 52; A'lâ, 1; İhlas, 3-4.

³²⁶ Enam 75-79; Yusuf, 105; Neml, 59-64; Kasas, 71-72; Hadid, 3; Mülk, 19-30.

³²⁷ Hadid, 3;Bakara, 255.

³²⁸ Furkan, 58; Kasas, 88; Rahman, 26-27.

³²⁹ Bakara, 163, 256; Nisa, 87,171; Tevbe, 31; İsrâ, 42-43; Zümer, 4,6; Duhan, 8; İhlas, 1.

³³⁰ Şura, 11; Meryem, 65; İhlas, 4.

³³¹ Bakara, 255.

³³² Bakara, 255; Al-i İmran, 2.

³³³ Bakara, 255-256; Al-i İmran, 5,29; Ahzab, 1; Mücadele, 7; Mülk, 13-14.

³³⁴ Bakara, 185,253; Maide, 1; Kasas, 68; Büruc, 16.

³³⁵ Bakara 256; Nisa, 58,134;Nur, 21,60; İnsan, 2.

³³⁶ Bakara, 265;Fetih, 24.

³³⁷ Bakara, 37,77,124; Nisa, 164, Araf, 158.

³³⁸ Al-i İmran, 26,29; Nisa 133, 149; Tevbe, 39;Tarık, 8.

³³⁹ Bakara, 28-29; En'am, 73, 95,101-102; Nur, 45.

³⁴⁰ Araf, 180; İsrâ, 110; Haşr, 22, 24.

³⁴¹ Nahl, 60; Taha, 114; Rum, 27.

³⁴² Yasin, 83; Şura, 4; Mülk, 1.

³⁴³ Allah'ın sıfatları için Bkz., İmam Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Kur'an'dan Cevherler*, (Çev: Hüseyin Suudi Erdoğan), Hisar Yay., İstanbul 1977, s.51-53; Hüseyin Atay, *İslam'ın İnanç Esasları*, A.Ü.İ.F., Yay., Ankara 1992, s.60-82.

ifade etmesi mümkün olmayacaktır. Çünkü zaten Allah'ın üstün ve yüce olmasının bir sonucu olarak varlıklar O'nun lütfuyla üstünlük elde etmektedirler. Bu bakımdan “fazl” Allah'ın üstünlüğünü ifade etmede kullanılamaz. Kur'an'da böyle bir ifade yer almamaktadır.

1. Allah'ın İsimleri Arasında Üstünlük

Allah'ın en üstün varlık olduğu, Allah inancına sahip bütün din ve toplumlarda tartışmasız kabul edilmiştir. Varlıklar hangi bakış açısıyla kategorilere ayrılırsa ayrılısın Allah, her zaman en üst sırada yer almıştır. Eşi ve benzeri olmadığından³⁴⁴ kendisiyle karşılaştırılacak hiçbir varlık bulunmayan Yüce Allah'ın isimleri arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu bağlamda yapılan en büyük çaba “ism-i azam-ı” tespit etmek ve onunla Allah'a dua ve zikirde bulunmak olmuştur.

Allah'ın isimleri arasında herhangi bir üstünlük yoktur. Üstünlük isimde değil müsemma da olur. Müsemma da tektir. Allah'ın bütün isimleri tek bir müsemmaya işaret ediyor. Bu nedenle isimler arasında üstünlük kabul etmek doğru değildir diyenler ve bunu reddedip, Allah'ın isimleri arasında üstünlük olduğunu; fakat bunları bilmenin pek kolay olmadığını savunanlar vardır.³⁴⁵

Kur'an'da en güzel isimlerin Allah'a ait olduğu, onlar hakkında eğri yola sapılmaması gerektiği ve hangi isimle dua edilirse edilsin kabul olacağı belirtilmektedir.³⁴⁶ Buna rağmen Allah'ın hangi isminin daha üstün olduğu veya isim, müsemmadan ayrımı yoksa gayrı mı, isim tesmiye manasında mıdır? Konuları tartışılmıştır.³⁴⁷

2. Allah'ın Kelamı Olan Kur'an'ın Üstünlüğü

“Kur'an, Allah'ın inzal buyurduğu kitapların en büyüğü, benzeri bulunmayan bir nur, nefislerin şifa, kalplerin inşirah bulduğu açık bir burhandır. O'nun belağatından daha fasih, fesahatinden daha üstün, ifadesinden daha sığ, tilavetinden daha tatlı bir kitap yoktur. O'na tutulan doğru yolu bulmuş, O'ndan sapan da Allah'ın babı lütfundan kovulmuştur. Kur'an-ı Kerim, Resulullah (sav)'ın en büyük ve ebedi mucizesidir.”³⁴⁸

³⁴⁴ İhlas, 4.

³⁴⁵ Bkz., Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, (Çev: M. Feriştat), Feriştat Yay., İstanbul 1972, s.43-45.

³⁴⁶ Araf 180; İsrâ 110.

³⁴⁷ Bkz., Gazali, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, s.43-44.

³⁴⁸ İsmail Karaçam, *Kur'an'ı Kerimin Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, M.Ü.İ.F. Vakfı Yay., İstanbul 1984, s.73-74.

Kur'an'ın faziletini belirten ayetler çoktur.³⁴⁹ Allah, Kur'an'ın eşsiz bir kitap olduğunu vurgulamakta ve aksini savunanlara meydan okumaktadır.³⁵⁰ Kur'an'ın Üstünlüğünü bildiren hadisler de mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır:

“Allah'ın kelamının diğer kelimelere üstünlüğü, Allah'ın kendi yaratıklarına üstünlüğü gibidir.”³⁵¹

“Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir.”³⁵²

“Şifanın hayırlısı Kur'an'dır.”³⁵³

Tirmizi, Sünen'inde, Kur'an'ın faziletlerini anlatan bir kitap açmıştır. Bu kitaptaki 25 bab da Kur'an'ın her bir suresinin okunmasıyla elde edilecek sevap, rahmet ve şifa anlatılmaktadır. Suyuti de İtkan da “Kur'an'ın Faziletleri” diye bir bölüm açmış, bu bölümde hadislere dayanarak Kur'an'ın bir bütün olarak ve bazı surelerinin okunması halinde elde edilen sevapları anlatılmıştır.³⁵⁴

Eş'ari, Bakılanı, İbn Hazm gibi alimler, Kur'an'ın sureleri arasında üstünlük olduğunu kabul etmezler. Onlara göre Kur'an bir bütün olup bir kısmı diğerinden üstün olamaz. Çünkü Kur'an'ın bir kısmını diğerinden üstün kabul etmek bir kısmını az üstün kabul etmek anlamına gelir ki, Allah'ın kelamında noksanlık olmadığından bu görüş sakıncalı olur. Allah'ın kelamı tektir ve bir sözünün diğerine üstünlüğü olmaz.³⁵⁵

Kur'an sureleri arasında üstünlük olduğunu kabul edenlerden Ebu Bekr İbn Arabi ve Gazali gibi alimler ise³⁵⁶ İhlas, Ayete'l Kürsi ve Yasin gibi sure ve ayetleri Tebbet suresiyle aynı olmadığını hadislerden örnek vererek açıklamaktadırlar.³⁵⁷

Kur'an-ı Kerim, Tevrat, İncil ve Zebur'dan üstündür.³⁵⁸ Kur'an'ın bazı surelerinin ve ayetlerinin diğer bazılarında üstün olduğu konusu ise alimler arasında tartışılmıştır.³⁵⁹ Suyuti, sureler arasındaki üstünlüğü anlatan hadislerin çoğunun mevzu, batıl ve iftira

³⁴⁹ Bakara, 2; Tarık, 13; Al-i İmran, 103; Yunus, 57; Enbiya, 50.

³⁵⁰ Bakara, 23-24, 62; Enfal, 31; Yunus, 38-40; Hud, 13-14; Nahl, 103; İsrâ, 88; Şuara, 210-212; Lokman, 27; Fussilet, 41-42; Tur, 34.

³⁵¹ Tirmizi, Muhammed b. İsa, **Sünen**, Daru İhya-i Turasi'l-Arabiye, Beyrut 2000, Fedailil Kur'an, bab: 25, Hno:2962.

³⁵² Tirmizi, Fedailil Kur'an, bab: 15, Hno:2909.

³⁵³ İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, **Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Tıb, bab: 41, Hno:3533.

³⁵⁴ Suyuti, **el-İtkan fi Ulumi'l Kur'an**, Daru İbni Kesir, Dimeşk, 2000, C.2, s.1113-1130.

³⁵⁵ Suyuti, İtkan, C.2, s.1131; Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdillah, **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an**, (Thk: Muhammed Ebu'l Fadl), Daru'l Turas, Kahire Trs., C.1, s.438.

³⁵⁶ Suyuti, İtkan, C.2, s.1131; Zerkeşi, **Burhan**, C.1, s.438.

³⁵⁷ Gazali, **Kur'an'dan Cevherler**, s.45.

³⁵⁸ Suyuti, **İtkan**, C.2, s.1134.

³⁵⁹ Bkz., Suyuti, *a.g.e.*, C. 2, s.1131-1142.

olduğunu söylemektedir.³⁶⁰ Ebu Hanife de bu konuda: “Kur’an ayetleri , hepsi Allah’ın kelamı olması itibariyle fazilet ve azamette beraberdirlere. Şu kadar ki, bu ayetlerden bazılarının okunmasında diğerlerinden ziyade okuma ecri vardır”³⁶¹ demektedir. Bu konuları ele alan, özel dua ve zikir kitapları da mevcuttur.³⁶²

Kur’an süreleri ve ayetleri arasında üstünlük olduğunu belirten bir ayet yoktur. Hadislerde ise bazı süre ve ayetlerin efdaliyeti, yani okunması halinde kişiye sağladığı fayda konusunda birçok hadis mevcuttur. Fakat, bu süre veya ayet şundan daha üstündür şeklinde bir ifade hadislerde de yoktur. Kur’an’ın tamamının üstün ve eşsiz olduğu hakkında birçok ayet vardır.³⁶³

Allah’ın isimleri arasında üstünlük ve Allah’ın kelamı olan Kur’an süreleri arasında üstünlük Kelam kitaplarında, Hadis ve Tefsir Usulü kitaplarında genişçe tartışılmış olup, bu üstünlüğü ifade etmek için “fazl” kavramı kullanılmıştır. Bu da “fazl” kavramının iki veya daha çok şeyin üstünlük karşılaştırması yaparken kullanıldığını göstermektedir.

II. MELEKLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ

Melek, “eluk” veya “eluke” kökünden gelir. Haber götüren manasındadır. “Elk”, elçilik demektir. Müfredi “mef’al” vezninde “melek” tir. Çoğulu “melaike” dir.³⁶⁴ Melekler, ruhani, nurani ve latif varlıklardır.³⁶⁵

1. Meleklerin Mahiyeti

Melekler, müstakil yaratıklar olup, onlar için erkek ve dişilik söz konusu değildir. Yeme, içme, evlenme gibi hallerden uzaktırlar. Kendilerine verilen işleri en kısa zamanda yerine getiren, farklı şekillere girebilen varlıklardır. Allah’ın mükerrem yaratıklarıdır. Allah’a isyan etmezler. Mahsum ve şerefli varlıklardır.³⁶⁶

İslam’ın iman esaslarından bir tanesi de meleklerle imandır.³⁶⁷ Çünkü melekler, peygamberlere vahyi getirirler. Melekleri inkar etmek, peygamberliği inkar manasına gelir.³⁶⁸

³⁶⁰ Suyuti, *el-Lealil Mesnua fi Ehadisi Mevzua*, Edebiye Matbaası, by., H.1317, C.1, s.117-118; Suyuti, İtkan, C.2, s.1130.

³⁶¹ Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *Fıkhı Ekber ve İzahı*, (Çev: Sabit Ünal), D.İ.B. Yay., Ankara Trs., s.100.

³⁶² Bkz., İmam Yafi, *Kur’an’ı Kerim’in Havas ve Esrarı*, (Çev: Hami Erin), Pamuk Yay., İstanbul, Trs.

³⁶³ Bkz., Bakara, 23-24; Enfal, 31; Hud, 13-14; İsrâ, 88.

³⁶⁴ İbn Manzur, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu’l Arab*, Dar Sader, Beyrut 2004, C.1, s.135-136; İsfehani, Huseyn b. Muhammed er-Rağıb, *Müfredat Fi Garibi’l-Kur’an*, Daru’l Ma’rife, Beyrut 2001, s.31.

³⁶⁵ Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları* (Tevhid ve İlm-i Kelam), Gonca Yay., Ankara 1984, s.402.

³⁶⁶ Bkz. İsrâ 40; Saffat, 150; Zuhuruf, 19; Fatır, 1; Enbiya, 26; Tahrim, 6.

³⁶⁷ Bakara, 97-98, 177, 285.

2. İnsan -Melek Üstünlüğü Problemi

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Andolsun ki: Biz, Adem oğullarını üstün bir şerefe mazhar kıldık; karada ve denizde binitlere yükledik ve güzel nimetlerle besledik; yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”³⁶⁹ Ayette ifade edildiği gibi insanoğlu, yaratılanların “pek çoğundan” üstün kılınmış, hepsinden değil. Bu ifade insanlardan daha üstün varlıkların olduğuna delalet eder. Bu görüşü benimseyenler, meleklerin insandan daha üstün olduğunu kabul ederler.

Meleklerin avâmı mı, yoksa müminlerin avâmı mı daha üstündür? Sorusuna, melekler insanlardan üstündür diyenler İsrâ suresi 70. ayetini delil getirmişlerdir ki bu, “hitab deliline” tutunmadır. Çünkü ayette çoğunluğun (“çoğundan üstün kıldık”) zikredilmiş olması, geriye az miktarda da olsa insandan üstün varlıkların olduğuna delalet eder.³⁷⁰ İbn Atiyye: “Melekler ayette zikredilen bu “çoğundan” ifadesinin dışındadır” demektedir.³⁷¹

İnsanın melekten üstün olduğunu söyleyenler ise, Zeyd b. Eslem’den rivayet edilen şu delile dayanmaktalar: “Melekler, “Ey Rabbimiz, sen insan oğluna dünyayı verdin. Onlar orada yiyip içiyor ve her türlü nimetten istifade ediyorlar. Halbuki sen bize bunu vermedin. O halde bize bunu ahirette ver” dediklerinde, Yüce Allah: “İzzet ve celâlim için, ben, elimle yarattığım varlığı, kendisine “ol” deyince oluverenle bir tutmam”³⁷² buyurmuştur. Ebu Hureyre de: “Mümin Allah katında, melekten daha değerlidir” demiştir.³⁷³

Meleklerin insanlardan üstün olduğunu kabul edenler bu iddialarını birtakım delillere dayandırmaktalar. Bu delillerinden bazıları şunlardır:

1. Melekler basit yapılı olup kesretten uzaktırlar. İnsanlar ise ruh ve bedenden mürekkeptirler. Basit olan mürekkep olandan üstündür. Çünkü mürekkep varlığın yokluk sebepleri basit varlığın yokluk sebeplerinden fazladır.
2. Melekler şehvetten ve şehvetin bir sonucu olan kan dökmekten uzaktırlar. İnsanlar ise bu özelliğe fazlasıyla sahiptirler. Öyleyse kötülükten uzak olan varlık, kötülükle iç içe olandan daha üstündür.

³⁶⁸ Ali Arslan Aydın, *a.g.e.*, s. 403.

³⁶⁹ İsrâ, 70.

³⁷⁰ Razi, Fahrüddin, *Tefsiru’l Kebir (Mefatihü’l Gayb)*, Darul Kutubi’l İlmiye, Tahran Trs., C.21, s.16.

³⁷¹ İbn Atiyye, el-Endelusi, *el-Muharreru’l Veciz fi Tefsiri’l Kitabi’l-Aziz*, (Thk: el-Meclisu’l İlmi), by., 1987, C.10 s.323.

³⁷² Taberi, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir, *Camiul Beyan An Te’vili Ayi’l- Kur’an*, Mustafa El-Babi, Mısır 1954, C.15, s.126; Zemahşeri, Ebu’l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki’t-Tenzil ve Uyuni’l Ekavi’l fi Vucuhi’t-Te’vil*, Matbaatü’l Kübra, Mısır H.1318-1319, C.2, s.193.

³⁷³ Razi, *a.g.e.*, C.21, s.16; Zemahşeri, *a.g.e.*, C.2, s.193.

3. Melekler kuvve mahiyetinden uzak olup, onların kuvvetleri de fiil halindedir.
4. Melekler değişme ve kuvve tabiatından uzaktırlar.
5. Melekler nurani, yüce ve latif varlıklardır. İnsanlar ise zulmani, sufli ve kesif varlıklardır. Nurun zulmetten üstün olduğu ise apaçık bir gerçektir.
6. Melekler ilim yönünden insanlardan ileri bir seviyededirler. İlim ise bir güç ve üstünlüktür.
7. Melekler güç ve kuvvet bakımından üstündürler. Onlar yaptıkları işler nedeniyle bıkkınlık ve yorgunluk duymazlar.
8. Meleklerin iradeleri şer ve fesat şaibesinden uzaktır. İnsanların iradeleri ise ulvi ve sufli yönleri sahip olup, onların hayırlara ulaşması ancak, melekler sayesinde mümkün olmaktadır.
9. Ruhaneler de bir cisme sahiptirler. Yedi gezegen, sabit yıldızlar ve felekler kalb gibi olan yıldızlardır. Melekler ise onların ruhu mahiyetindedirler. Ruhların birbirleriyle karşılaştırılması, cisimlerin birbirleriyle karşılaştırılması gibidir.
10. Feleki olan ruhani varlıklar, bu alemin ruhani varlıklarının da kaynağını teşkil etmektedirler. Bir şeyin kaynağı olan şey, kendisinden oluşan parçanın bütün özelliklerini taşırlar. Dolayısıyla oluşmasına vesile olan şey, yeni oluşandan daha üstündür.
11. Peygamberlerin bilgileri vahiy ile olmuştur. Vahiy ise ruhani varlık olan melekler getirmiştir. Lut kavminin şehirlerinin yerle bir olması, Peygamber (sav)'e Bedir de gelen yardım, Nuh'un gemi yapması vs. bütün bunlar meleklerin öğrettikleri vasıtasıyla olan şeylerdir. Peygamberler de bu durumu itiraf etmişlerdir. Öyleyse hala Peygamberlerin meleklerden üstün olduğunu savunmanın ne anlamı var?
12. Varlıklar sırf hayırlı olanlar (melekler gibi), sırf şerli olanlar (şeytanlar gibi) ve hem hayırlı hem de şerli olabilen varlıklar (insan gibi) olarak üçe ayrılırlar. Ayrıca ölümlü olmayan natık varlık meleklerdir. Ölümlü olan ve natık olmayan varlıklar ise hayvanlardır. Bu taksimatlarda insanın orta bir halde bulunduğu gözlemlenmektedir. Melekler ise üst seviyede bulunmaktadır. Aklın kabul ettiği bu sınıflandırmalardan sonra insanın daha üstün olduğunu söylemek tutarsızlık olur.³⁷⁴

---

³⁷⁴ 1-12. maddeler için Bkz: Razi, *Mefatihü'l Gayb*, C.2, s.228-232.

İnsan-Melek üstünlüğü tartışıldığı gibi, insanların en kerim ve kamili olan peygamberlerin meleklerle kıyaslanması da yapılmamış değil. Tefsir ve kelam kitapları bu bilgilerle doludur.

Ehli Sünnetin ekserisine göre Peygamberler meleklerden üstündür.³⁷⁵ Mutezileye göre ise melekler peygamberlerden üstündür. Şia'nın çoğunluğunun görüşü de bu şekildedir.

Mutezile ve Şia bu görüşlerine bazı ayetleri delil getirmektedirler. “And olsun ki biz insanoğlunu şerefli kıldık...Yarattıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık”³⁷⁶ ayetini şöyle açıklamaktadırlar:

Allah'ın yarattığı varlıklar mükellef olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayrılır. Mükellef varlıklar: İnsanlar, cinler şeytanlar ve meleklerdir. İnsanlar, cinler ve şeytanlardan üstündür. Fakat eğer insanlar bütün varlıklardan üstün olmuş olsalardı o zaman “pek çoğundan” denilmeyip “varlıkların bütününden” denilmesi gerekirdi. Yüce Allah'ın: “birçoğundan üstün kıldık” demesi meleklerin insanlardan üstün olduğunu gösterir.

Bu iddiaya cevaben Ehl-i sünnet alimleri de; Melekler topluluğunun insanlar topluluğundan üstün olması, bu topluluğun bütün fertlerinin insanlar topluluğunun bütün fertlerinden üstün olmayı gerektirmez. İnsanlar topluluğundan bir ferdin melekler topluluğundan bir ferde üstün olması gayet mümkün olabilmektedir. Ayrıca bu ayette geçen “üstün kılmak”tan maksadın “şeref hususunda üstün kılma” olması muhtemeldir. “Biz insanoğlunu üstün kıldık” ifadesi, insanın şekil güzelliği, zekasının fazla olması, güzel işler yapabilmesi, çok temiz olması vs. şeylerdir. Bu konularda melek insandan üstün olabilir. Fakat bütün bu üstünlükler meleğin sevap yönünden insandan üstün olduğu sonucuna götürmez³⁷⁷ demektedirler.

III. CİNLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ

Cin sözlükte; gizlemek, örtmek, gecenin gizlediği, gözlerin görmediği, duyu organlarıyla hissedilmeyen, gizli yaratık anlamındadır.³⁷⁸

İsfehani ruhani varlıkları üç kısma ayırmıştır. Bunlardan iyi (hayırlı) olanları melekler, kötü (şer) olanları şeytanlar, hem iyi hem de kötü (orta) olanları ise cinlerdir.³⁷⁹

³⁷⁵ İbn Adil, Ebi Hafız Ömer b. Ali İbn Adil ed-Dımeşki el-Hanbeli, *el-Lubab fi Ulumi'l Kitab*, (Thk: Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud, Şeyh Ali Muhammed Muavviz), Daru'l Kütübil İlmîyye, Beyrut 1998, C.1, s.529.

³⁷⁶ İsra, 70.

³⁷⁷ İbn Adil, *a.g.e.*, C. 1, s.529; Razi, *a.g.e.*, C.2, s.224.

³⁷⁸ İsfehani, *Müfredat*, s.105-106.

³⁷⁹ İsfehani, *a.g.e.*, s.106.

İnsanlardan önce yaratılan cinler,³⁸⁰ ateşten yaratılmışlardır,³⁸¹ irade güçleri olan,³⁸² iman³⁸³ ve ibadetle³⁸⁴ sorumlu olan varlıklardır. Cinlere de peygamber gönderilmiştir.³⁸⁵ Yaptıklarına karşılık mükafat ve ceza alacakları belirtilmiştir.³⁸⁶ Ayrıca cin-insan iletişimi de mümkündür.³⁸⁷ Durum böyle olunca onların varlık hiyerarşisindeki yerini belirtmek gerekecektir. Fakat bu konuda Kur'an da direkt bir bilgi bulmak zordur. Bazı karinelerle bir sonuç çıkarmak ancak mümkün olacaktır.

Yüce Allah, meleklerle Ademe secde edin dediğinde İblis kendisinin ateşten yaratıldığını dolayısıyla topraktan yaratılan Ademden üstün olduğunu bu nedenle de ona secde etmeyeceğini belirtmiştir.³⁸⁸ İblis'in üstünlük sebebini ateşten yaratılmışlığına bağlaması, ateşten yaratılan cinlerin³⁸⁹ mümin olmaları durumunda ontolojik olarak topraktan yaratılan insandan üstün olmasını gerektirecektir. Fakat Kur'an ve hadislerde cinlerin insanlardan üstün olduğu konusunda bir bilgi olmadığı gibi, İslam alimlerinden bazıları cinlerin insanlardan aşağı bir konumda olduğunu belirtmiştir. Durum böyle olunca ontolojik açıdan üstün olan ya da üstün olduğunu iddia eden şeytanın bu iddiasına karşılık, cinlerin mümin olmaları durumunda dahi mümin insanlardan aşağı bir konumda olduğunu söylemek kanaatimce akli ve nakli delilden yoksun bir iddia olmaktadır. Hz. Muhammed'in hem cinlere hem de insanlara gönderilmesi, insan türünün üstünlüğünden kaynaklanıyor olabilir mi? Bunu ispat etmek de zordur. Çünkü Hz. Muhammed'in insan olması, insan türünün meleklerden üstün sayılması için yeterli olamamıştır. Fakat şeytanın cin mi yoksa melek mi olduğu veya bu ikisinden başka bir tür mü olduğu açık olursa³⁹⁰ ve Allah'ın meleklerle Adem'e secde etmesini insan türünün üstünlüğüne bağlarsak, bu durumda insanlar hem meleklerden hem de cinlerden üstün olmuş olurlar. Fakat bu durumu sadece Hz. Adem'in ve dolayısıyla insan ve cinlerin peygamberlerine hasr edersek, o zaman insan ve cin arasında bir üstünlük kurmak pek mümkün olmayacaktır.

Cinlerden de mümin³⁹¹ ve kafir³⁹² olanlar vardır ve onlarda tıpkı insanlar gibi Allah'a ibadet için yaratılmışlardır.³⁹³ Cinlerde tıpkı insanlar gibi gaybı bilmezler.³⁹⁴

---

³⁸⁰ Hicr, 26-27; Araf, 12.

³⁸¹ Hicr, 27; Rahman, 15.

³⁸² Cin, 11-12.

³⁸³ Cin, 2, 13.

³⁸⁴ Zariyat, 56.

³⁸⁵ Cin, 1-2; En'am, 112.

³⁸⁶ Araf, 179; Fusilet, 25,29; Cin, 13.

³⁸⁷ Sebe, 12,14; Cin, 6-7.

³⁸⁸ Sad, 71-76; Bakara, 33.

³⁸⁹ Rahman, 15.

³⁹⁰ Bkz., Bağdadi, Abdulkahir b. Tahir, *Usulu'd-Din*, Matbaatu't-Devlet, İstanbul 1928, s.296.

³⁹¹ Ahkaf, 29-30; Cin 1-15.

“İman edip yararlı işler yapanlar ise bütün yaratıkların en hayırlılarıdır.”³⁹⁵ Bu ayette belirtilen iman ve salih amel, meleklerin genelinin ve itaat eden insan ve cinlerin özelliğidir. Bu zikredilenlerin hepsi iman edip salih amel işliyorlar.

Aynı amaç için yaratılan ve hayır ve şer fiillerini işleme bakımından insanlarla aynı şartlara sahip olan cinlerin insandan daha üstün yada daha aşağı bir konumda olduğunu belirtebilecek bilgiye sahip değiliz. Bundan dolayı konuyu fazla uzatmaya gerek duymuyoruz.

IV. PEYGAMBERLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ

A) Peygamberlerin Birbirlerine Olan Üstünlüğü

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِّنْهُمْ مَّن كَلَّمَ اللَّهُ وَ رَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَ ءَاتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَ أَيْدِنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَقْتَلْنَا الَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ مِّن بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَ لَكِن اِخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَّن ءَامَنَ وَ مِنْهُمْ مَّن كَفَرَ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَقْتَلُوا وَ لَكِنَّ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

“O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa ya mucizeler verdik ve onu Ruhü’l-Kudüs ile güçlendirdik. Allah dileyseydi o peygamberlerden sonra gelen milletler, kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı fakat onlar ihtilafa düştüklerinde içlerinden kimi iman etti kimi de inkar etti. Allah dileyseydi onlar savaşmazlardı lakin Allah dilediğini yapar.”³⁹⁶ Bu ayette “fazl” kavramıyla bir kısım peygamberlere diğerlerinden daha fazla nimet ve delil verildiği belirtilmektedir.

“Ey Muhammed o resuller, o işaret olunan peygamberler, şunun bunun seçip tayiniyle değil, bizzat Allah’ın gönderdiği, o Allah elçileri içinde bulunduğu resuller yok mu biz onların bazısını diğer bazısına üstün kıldık. Evet hepsi resul, peygamberlikte hepsi eşit, fakat böyle olmakla beraber, bazısına ve belki her birine bir üstünlük, özel bir fazilet, seçkin bir rütbe verdik. Kimisine Allah, bizzat kelam (söz) söyledi. Allah’ın kendisiyle konuştuğu kimse yaptı. Nitekim Musa, Tur’da ve leyle-i hıyerede (seçkin gecede) Allah’ın elçisiz kelamını dinledi.

³⁹² Cin, 4-7, 15.

³⁹³ Zariyat, 56-57; Cin, 16-17.

³⁹⁴ Sebe, 14; Cin, 10.

³⁹⁵ Beyine, 7.

³⁹⁶ Bakara, 253.

Bazısını da, bir çok derecelere daha yüksekler çıkardı, Sidre-i Münteha'dan geçirip “iki yay kadar (oldu) veya daha da yakınlaştı”³⁹⁷ sırrıyla mutlak yakınlık makamında, bütün alemlere rahmet, herkesin peygamberi, Allah'ın sevgilisi ve peygamberlerin en sonuncu yaparak Makam-ı Mahmud'a yükseltti. Biz şanı yüce peygamberleri birbirine üstün kıldık. Bu arda öbürlerinden sonra ve senden önce Meryem'in oğlu İsa'ya da o apaçık belgeleri peygamberliğini ve faziletini gösteren açık delilleri, yani İncil'i, İncil'deki o vaazla ve etkili hatırlatmaları ifade eden ayetleri, bir başka ifadeyle kelimeyi, kelimeyi ölümleri diriltmek ve anadan doğma körleri görür hale getirme mucizelerini-verdik. Ve kendisini Ruhül Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Mukaddes ve temiz bir huy verdik. “And olsun biz Musa'ya kitap verdik ve ardından peşpeşe peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da apaçık belgeler verdik.”³⁹⁸ Şimdi üstünlük biçimini açıklayan şu cümlelerin, açıklama üslubunda niye çoğuldan tekile, tekilden çoğula, faziletlienden en faziletliye, en faziletlienden faziletliye iltifat iltifat üzerine nasıl bir çeşitlenme olduğuna dikkat edilmelidir.

Evvela her biri peygamberlikte ve dolayısıyla hak sözünde görüş birliğine sahip. İkinci olarak genelde bazısı, özel bir faziletle daha faziletlenmiş olarak bir bakıma, çeşitli ve çeşitliliğine göre birer ümmete müsait. Üçüncü olarak, bu fazilet farklılığında, Hz Musa ve Hz. İsa gibi çoğul makamında karşılıklı iki ayırıcı sınır, ve ortada çoğulun çoğulu makamında bütünü kapsayan, sonu ilk, ilki son peygamberlik dairesinin mutlak merkezi, peygamberler cemaatinin en mükemmel kalbi ve dolayısıyla çeşitli ümmetlerin farklı derecelere çoktan bire indirgenmesi için, mutlak yakınlığa ulaşan tevhidin imamı olarak, en mükemmel nizam üzere, bir peygamberler zinciri mevcuttur.³⁹⁹

Bütün peygamberler insanları hidayete erdirmek için gönderilmişler. Fakat kişisel özelliklerinden, şariat ve ümmetlerinden dolayı bazısı bazısından imtiyazlı olmaktadır.⁴⁰⁰ Fakat Yüce Allah, müminlerin Yahudi ve Hıristiyanlar gibi peygamberler arasına fark koymasını istememektedir.⁴⁰¹

وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّنَ عَلَى بَعْضٍ وَ آتَيْنَا دَاوُدَ
زُبُورًا

³⁹⁷ Necm, 9.

³⁹⁸ Bakara, 87.

³⁹⁹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yay., Ankara, Trs. C.2, s.121-122.

⁴⁰⁰ Meraği, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l Meraği*, Mustafa Babi El- Halebi, Mısır 1946, C.3, s.4.

⁴⁰¹ Maturidi, , Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Tevilatul Kur'an*, (Thk: Ahmet Vanlıoğlu), Darul Mizan, İstanbul 2005, C.2, s.225.

“Rabbin, göklerde ve yerde olan herkesi en iyi bilir. Andolsun ki, peygamberlerin bir kısmını bir kısmından üstün kıldık ve Davud’a da Zebur’u verdik.”⁴⁰²

Yüce Allah bu ayette de geçtiği gibi peygamberlerden bazısını bazısından üstün kıldığını haber vermektedir. Bir hadiste, Adem (as) ile olduğu gibi “Allah onlardan kimiyle söylemiş, kimini de derecelerle yükseltmiştir.” Nitekim İsrâ olayında sabit olduğu üzere Resulullah (sav) göklerde Peygamberlerin Allah katındaki derecelerinin farklı olduğunu görmüştür.

Ebu Hureyre’den rivayet edilen bir hadise göre: Bir Müslüman bir Yahudi münakaşa ettiler ve Yahudi yemin ederek “Musa’yı alemlerden üstün kılan Allah’a yemin olsun ki hayır dedi.” Müslüman, Yahudi’nin yüzüne bir tokat indirerek “Ey habis! Muhammed (sav)’den de mi üstün” dedi. Yahudi, Peygamber (sav)’e gelerek Müslüman’ı şikayet etti. Bunun üzerine Peygamber (sav): Beni Peygamberlerden üstün tutmayınız. İnsanlar kıyamet günü ölecekler ve ilk uyanan ben olacağım da Musa’yı arşın direğine tutunmuş olarak bulacağım. Bilmiyorum benden önce mi uyanmış yoksa Turun yıkılmasına mı karşılık verilmişti? Beni peygamberlerden üstün tutmayınız.”⁴⁰³ Başka bir rivayette de: “peygamberler arasında üstünlük iddiasında bulunmayınız” demektedir. Bu durumda ayet ile hadis arasında bir çelişki söz konusu olur. Bu hadis-i şerif ile ayetin arasını şu şekilde cem edebiliriz:

- 1- Hadis-i şerifin vürudu bu ayetin nüzulünden öncedir. Ancak bu görüş şüphelidir.
- 2- Resulullah (sav) bu sözü tevazu kabilinden söylemiştir.
- 3- Resulullah bu sözü düşmanlık ve münakaşa hallerinde bu tür üstünlük iddialarını yasaklama sadedinde söylemiştir.
- 4- Resulullah bu sözü ile, mücerred görüşler ve asabiyet ile üstünlük iddialarında bulunmayınız. Demek istemiştir.
- 5- Peygamberlerden birini diğerinden üstün tutma sizin işiniz değildir. Bu Allah’a aittir. Size düşen ona boyun eğme, teslim olma ve imandır.⁴⁰⁴

B) Hz. Muhammed (sav)’in Diğer Peygamberlere Üstünlüğü

Hz. Muhammed Resul ve nebilerin en şerefli ve en üstünüdür.⁴⁰⁵ Bu görüş Ehl-i Sunnet alimleri arasında ittifakla kabul edilmiştir. Aynı görüşü çeşitli grup ve mezhepler de kabul etmekte olup, bu konuda çok sayıda delil zikredilmektedir.

⁴⁰² İsrâ, 55.

⁴⁰³ Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Daru İhyai Turasi’l-Arabiye, Beyrut 2001, Ehadisi’l-Enbiya, bab:37, Hno:3414.

⁴⁰⁴ İbn Kesir, *Tefsirul Kur’ani’l Azim*, Darul Marife, Beyrut 1987, C.1,s.311.

Razi, ümmet'in bazı peygamberlerinin bazısından üstün olduğunu ve Hz. Muhammed'in de hepsinden üstün olduğu hususunda ittifak ettiğini söyler. Buna delil olarak şunları söylemektedir:

- a) “Biz seni ancak, âlemlere bir rahmet olarak yolladık”⁴⁰⁶ ayetinde ifade edildiği gibi âlemlere rahmet olarak gönderilen herkesten üstün olması gerekir.
- b) “Ve senin zikrini yücelttik”⁴⁰⁷ ayetiyle Yüce Allah, Hz. Muhammed (sav)'in zikrini kelime-i şhadette, ezanda ve teşehhüdde kendi adıyla beraber zikretmiştir. Diğer peygamberler için böyle bir durum söz konusu değildir.
- c) “Kim resûle itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur”⁴⁰⁸, “Sana beyât edenler Allah'a beyât etmektedirler. Allah'ın eli onların eli üzerindedir”⁴⁰⁹, “Halbuki şeref ve kuvvet Allah'ın ve peygamberinindir”⁴¹⁰, “Allah'ı ve Resulünü razı etmeleri daha doğrudur”⁴¹¹ ve “Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne uyun...”⁴¹² ayetlerinde görüldüğü gibi Allah, Peygamber (sav)'e yapılan şeyleri kendisine yapılanla eşdeğer saymıştır.
- d) Allah, Kur'an'ın herhangi bir suresiyle meydan okumasını Peygamber'e emrederek; “O'nun sûreleri gibi bir sûre getirin”⁴¹³ buyurmuştur. Kur'an' da altı bin küsur ayet olduğuna göre ve en kısa sure de üç ayet olduğuna göre bu iki binden fazla mucizeye tekabül eder. Allah, Hz. Musa'yı dokuz mucize ile şerefliendirdiğini beyan etmektedir. Öyleyse en şerefli (üstün) peygamber Hz. Muhammed'dir.
- e) “Biz seni, bütün insanlara peygamber olarak gönderdik”⁴¹⁴ ayetinde belirtildiği gibi Hz. Muhammed bütün insanlara gönderilmiştir. Peygamberin malı, mülkü ve yardımcısı olmamasına rağmen o, bütün insanlara hitap ediyordu ve düşmanları da bu oranda çoktu. Bu nedenle çektiği eziyetler de daha fazlaydı. Meşakatleri diğer peygamberlerden daha büyük olduğundan üstünlüğü de daha fazla olur.

---

⁴⁰⁵ İbn Hazm, El-Endelusi, *el- Usul ve'l-Furu*, Daru Kütübi'l -İlmiyye, Beyrut 1984, s.101.

⁴⁰⁶ Enbiya, 107.

⁴⁰⁷ İnşirah, 4.

⁴⁰⁸ Nisa, 80.

⁴⁰⁹ Fetih, 10.

⁴¹⁰ Münafikun, 8.

⁴¹¹ Tevbe, 62.

⁴¹² Enfal, 24.

⁴¹³ Bakara, 23.

⁴¹⁴ Sebe, 28.

- f) Hz. Peygamber (sav), son peygamberdir. Binaenaleyh onun daha efdal olması gerekir. Çünkü derecesi daha aşağı olanın kendinden daha iyi olanı neshetmesi aklen hoş karşılanmaz.
- g) Yüce Allah Kur'an'da, Peygamberlerine her nida edişinde onlara isimleriyle hitab etmiştir. Örneğin Hz. Adem': "Ya Adem"⁴¹⁵, Hz. İbrahim'e: "Ya İbrahim"⁴¹⁶, Hz. Musa'ya nida ettiğinde ise: "Ya Musa"⁴¹⁷ şeklinde onlara isimleriyle nida edilmiştir. Hz. Muhammed (sav)'e ise ismiyle değil de: "Ey Nebi"⁴¹⁸, "Ey Resûl"⁴¹⁹ şeklinde nida edilmiş ki bu da, Hz. Muhammed (sav)'in üstünlüğüne delildir.⁴²⁰

C) Peygamberlere Verilen Fazlı Kıskanmak

"Fazl" kelimesinin delalet ettiği anlamlardan bir tanesi de "nübüvvet" tir.⁴²¹ "Allah'ın sana olan lütfu gerçekten büyük olmuştur"⁴²² Burada geçen "fazl" (lütf)'dan maksat peygamberlik ve kitaptır.⁴²³ Allah'a inanmayan ve O'nun peygamberlerine düşmanlık edenlerin, Allah'ın Nübüvvet lütfunu kıskandıkları ve toplumun ileri gelenlerinin sahip oldukları mal ve makam nedeniyle kendilerine layık gördükleri ayetlerden anlaşılmaktadır. Aşağıdaki ayetler bunu göstermektedir.

يُسْمَا اسْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ قَبَاءُ وَيَعْضَبُ عَلَى غَضَبٍ وَ لِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ

"Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla (vahiy) indirmesini çekemeyerek, Allah'ın indirdiğini inkar etmek için kendilerini ne alçak şeye sattılar da gazab üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenler için alçaltıcı bir azab vardır."⁴²⁴

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكُتُبَ وَالْحِكْمَةَ وَ آتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا

⁴¹⁵ Bakara, 35.

⁴¹⁶ Saffat, 140.

⁴¹⁷ Ta-ha, 11-12.

⁴¹⁸ Ahzab, 1.

⁴¹⁹ Maide, 67.

⁴²⁰ Bu maddler için Bkz., Razi, *Mefatihü'l Gayb*, C.6, s.195-199.

⁴²¹ Mukatil b. Süleyman el- Belhi, *el-Eşbah ve'n-Nezair fi Kur'an'il Kerim*, (Thk: Abdullah Muhammed Şehhate), 1994, s.140.

⁴²² Nisa, 113; İsra, 87.

⁴²³ Mukatil b. Süleyman a.g.e., s.240 .

⁴²⁴ Bakara, 90.

“Yoksa onlar, Allah'ın kendi fazlından insanlara verdiklerini mi kıskanıyorlar? Doğrusu biz, İbrahim ailesine kitabı ve hikmeti verdik; onlara büyük bir mülk de verdik.”⁴²⁵

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرْنَا إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرْنَا إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادْنَا بِأَدَى الرَّأْيِ وَمَا نَرْنَا لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَنْظُرُكُمْ كَذِبِينَ

“Toplumunun küfre sapanlarından bir grup kodaman şöyle konuşmuştu: "Bize göre sen, bizim gibi bir insandan başkası değilsin. Bakıyoruz sana, ayak takımımızın basit görüşlü insanlarından başkası ardına düşmüyor. Sizin bize hiçbir üstünlüğünüzün olduğuna inanmıyoruz. Aksine, sizi yalancılar sayıyoruz.”⁴²⁶

لِنَّا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ أَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Ve geçmiş vahiylerin mensupları bilsinler ki Allah'ın lütfü üzerinde hiçbir güçleri yoktur; bütün lütuf [yalnızca] Allah'ın elindedir: onu dilediğine verir; Allah sonsuz lütuf sahibidir.”⁴²⁷

وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَ رَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْهُمْ أَنْ يُضِلُّوكَ وَ مَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ مَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَ كَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا

“Eğer Allah'ın senin üzerindeki lütfü ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup seni şaşırtmaya mutlaka yeltenecekti. Ama onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar. Ve sana hiçbir şekilde zarar veremezler. Allah sana Kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın senin üzerindeki lütfü çok büyüktür.”⁴²⁸

Oysaki Peygamberlere verilen lütuf, bütün insanlara verilmiş bir lütuftur. Peygamberlik makamı vehbi olduğundan bunu talep etmek ve bunun için Allah'ı inkar etmek, Allah'ın insanlara olan hidayet lütfundan yüz çevirmek büyük bir kayıptır. İnsanların Allah'ın nübüvvet ve kitap nimeti karşısındaki tavrı bu ayette belirtildiği gibi olmalıdır;

وَ اتَّبَعَتْ مِثْلَةَ آبَائِهِمْ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ذَلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا وَ عَلَى النَّاسِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

⁴²⁵ Nisa, 54.

⁴²⁶ Hud, 27.

⁴²⁷ Hadid, 29.

⁴²⁸ Nisa, 113.

“Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir ortak koşmak bize yaraşmaz; bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfudur; fakat insanların çoğu şükretmez" dedi.”⁴²⁹

Nitekim peygamberler kendilerine verilen bu görev nedeniyle gururlanıp, kibirlenmezler. Onlar görevlerini yerine getirmek için bütün zorluklara katlanıyorlar.

وَ أَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَ يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ
وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ

“Elif, Lam, Ra. Bu Kitap, hakim ve haberdar olan Allah tarafından, Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayetleri kesin kılınmış, sonra da uzun uzadıya açıklanmış bir Kitap'tır. Ben size, O'nun tarafından gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeciyim. Rabbinizden mağfiret dileyin ve O'na tevbe edin ki, belli bir süreye kadar sizi güzelce geçindirsin ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz o zaman ben doğrusu hakkınızda büyük günün azabından korkarım.”⁴³⁰

D) Kur'an'da ve Hadislerde Üstünlüğü Anlatılan Bazı Peygamberler

1. Hz. İbrahim (as)

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ آتَيْنَاهُمْ مُلْكًا
عَظِيمًا

“Yoksa insanları, Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimet yüzünden kıskanıyorlar mı? Evet biz, İbrahim Ailesi'ne de kitabı ve hikmeti vermiş, onlara çok büyük bir mülk de lütfetmiştik.”⁴³¹

Ayette, Hz. İbrahim'e nimet verildiği, ve devamında ailesine de kitab ve hikmet verildiği belirtiliyor. Bundan da “nimet”in (fazl) kitab ve hikmet olduğu anlaşılıyor. Ayrıca Hz. İbrahim'e dünyada insanı konum ve şeref olarak yücelten ve böylece insanlar arasında üstün ve değerli bir makam sahibi yapan mülk de verilmiştir. Bu ayette geçen “fazl”(lütf) in yine ayette, kitab ve hikmet olarak açıklanması Kur'an'ın Kuranla tefsirine en güzel örnektir.

Bir hadis-i şerifte fazl'ın eş anlamlısı olan “hayr” kavramıyla Hz. İbrahim'in üstünlüğü anlatılmaktadır: Bir adam Hz. Peygamber (sav)'in yanına gelerek; “Ya hayra'l-

⁴²⁹ Yusuf, 38.

⁴³⁰ Hud, 3.

⁴³¹ Nisa, 54.

bariyye! (ey yaratılanların en hayırlısı) diye nida etti. Bunun üzerine Resulullah: O İbrahim (as)'dır" buyurdu.⁴³²

2. Hz. Yusuf (as)

Peygamber çocuğu bir peygamber olan Hz. Yusuf'a güzellik, rüyaların yorumu, hazine bakanlığı yapmak gibi nimetler verilmiştir.⁴³³ Hz. Peygamber, O'nun şeref cihetiyle üstünlüğüne dikkat çekmiştir.

Peygamber'e: "Ya Resulullah! İnsanların en çok kerem ve ihsana nail olanı kimdir? Diye sorulunca O'da: "İnsanların en muttaki olanıdır" buyurdu. Soruyu soranlar; "size amel cihetiyle en kerem kişiyi sormuyoruz" dediler. Bunun üzerine Resulullah: "Öyleyse şeref cihetiyle Allah'ın Peygamberi Yusuf'tur. O Allah'ın peygamberi, Yakub'un oğlu, O'da Allah'ın peygamberi İshak'ın oğlu, O'da Halilullah'ın oğludur"⁴³⁴ buyurdu.

3. Hz Musa (as)

Hz.Musa İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiştir.⁴³⁵ Kendisine dokuz mucize verilmiştir.⁴³⁶ Hz. Musa'nın üstünlüğü, daha doğrusu diğer peygamberlerden ayrılan yönü Allah'ın O'nunla vasitasız olarak konuşmasıdır.⁴³⁷ Hadislerde de O'nun haya duygusunun fazlalığı anlatılmaktadır.

"Hz. Musa (as) çok hayalî bir zat olduğu için hiçbir zaman elbisesinden soyunmuş olarak görünmezdi. Bundan dolayı İsrailoğulları; "Musa'nın bedeninin de mutlaka bir ayıbı vardır" diye laf çıkardılar. Bir gün Hz. Musa, tenhada elbisesini çıkarıp, bir taşın üzerine koydu ve suyun yanında yıkandı.O arada taş elbiseleriyle yuvarlandı. Musa taşa durması için seslendi, ey taş elbisemi bırak diyerek taşın arkasından gitti derken taş İsrailoğullarından bir kalabalığın yanında durdu. Böylece İsrailoğulları Allah'ın Onu kusursuz bir bedenle yarattığını gördüler."⁴³⁸

4. Hz. Davud (as) ve Süleyman (as)

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِثًا فَضَّلْنَا يَجِبَالُ أُوْبَى مَعَهُ وَ الطَّيْرَ وَ النَّآ لَهُ الْحَدِيدَ

⁴³² Müslim, b. El- Haccac, *Sahih*, Daru İhyai Turasi'l-Arabiye, Beyrut 2000, Fedail, bab: 41, Hno: 150/2369.

⁴³³ Bkz., Yusuf, 43-56.

⁴³⁴ Müslim, Fedail, bab:44, Hno:168/ 2378.

⁴³⁵ Secde, 23.

⁴³⁶ İsra, 101; Naml, 12.

⁴³⁷ Bakara, 253.

⁴³⁸ Müslim, Fedail, bab:42, Hno:156

“Andolsun, biz Davud'a tarafımızdan bir fazl (üstünlük) verdik. 'Ey dağlar, onunla birlikte (Beni tesbih edip) yankıyla ses verin' (dedik) ve kuşlara da (aynısını emrettik). Ve ona demiri yumuşattık”⁴³⁹

وَوَرِثَ سُلَيْمَنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ
الْفَضْلُ الْمُبِينُ

“Süleyman Davud’a vâris oldu ve “Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi ve daha her şeyden bolca nasip verildi. Gerçekten bunlar âşikâr lütuflardır.” dedi.⁴⁴⁰

وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّنَ عَلَى بَعْضٍ وَ آتَيْنَا دَاوُدَ
زُبُورًا

“Hem senin Rabbin, göklerde ve yerde olan kim varsa hepsini pek iyi bilir. Biz nebîlerden bazısını bazısına üstün kıldık, nitekim Davud’a da Zebûr’u verdik.”⁴⁴¹

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ عِلْمًا وَ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلْنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

“Andolsun ki biz, Davud'a ve Süleyman'a bir ilim verdik. Onlar: "Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun" dediler.”⁴⁴²

قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رآه مُسْتَقَرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ
فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي ءَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَ مَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ

“Yanında Kitaptan bir ilim bulunan kimse de: "Sen gözünü açıp yummadan ben onu sana getirebilirim." dedi. (Süleyman) tahtı yanına yerleşmiş görünce dedi ki: "Bu, Rabbimin lutfundandır. (Kendisine) şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak istiyor. Şükreden kendisi için şükretmiş olur; nankörlük edene gelince, Rabbim zengindir (onun şükrüne muhtaç değildir), kerimdir (çok ikram sahibidir, yücedir).”⁴⁴³

Hz. Davud ve Süleyman’ı üstün kılan Allah’ın onlara ilim, mal-makam ve hükümdarlık nimet ve lütfu, onların da Rablerinin bu nimetlerine karşı olan şükür ve itaatleri olmuştur.

5. Hz. İsmail, Yunus, Lut ve Elyesa (as)

Yüce Allah, Peygamberlerin üstün meziyetlere sahip olduğunu çeşitli ayetlerde belirtmektedir. Peygamber olmaları nedeniyle Allah’ın lütfuna mazhar olan peygamberlerin ayrıca her birinde kemale ermiş bir meziyetin bulunması dikkat çekicidir.

⁴³⁹ Sebe, 10.

⁴⁴⁰ Neml, 16.

⁴⁴¹ İsra, 55.

⁴⁴² Neml 15.

⁴⁴³ Neml, 40.

Kur'an'da Yunus, Lut ve Elyasa'nın kendi dönemlerinde yaratıkların en şerefliyelerinden oldukları belirtilmektedir.

وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ

“İsmâil’i, Elyesa’ı, Yunus’u, Lut’u da nübüvvete erdirdik; her birini de yaşadıkları asrın insanlarından üstün kıldık.”⁴⁴⁴

6. Hz. İsa

Babasız doğan⁴⁴⁵ Hz.İsa, Kur'an'da Allah'ın kelimesi olarak zikredilmektedir.⁴⁴⁶ Ayrıca Allah'ın selametinin üzerinde olduğu⁴⁴⁷ belirtilmektedir.

“Ey kitap verilenler, dininizde aşırılığa gitmeyin ve Allah hakkında yalnızca gerçeği söyleyin! Meryem oğlu Mesih İsa, yalnızca Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelime'si ve ondan bir ruhtur; başka bir şey değil. Gelin Allah'a ve O'nun peygamberlerine iman getirin ve "üçtür" demeyin. Bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olur! Allah, ancak bir tek İlah'tır, haşa O'nun bir oğlu olması asla düşünülemez. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak da Allah yeter. Mesih de Allah'a bir kul olmaktan asla çekinmez en yakın melekler de. Her kim O'na ibadetten çekinir ve kibirlenirse, bilsin ki, O, yarın hepsini huzurunda toplayacaktır.”⁴⁴⁸ Allah'ın kelimesi olan Hz. İsa kötü yakıştırmalardan uzaktır. Ona tabi olanlarda Allah'ın lütfundan nasiplerini alacaklardır.

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَعْيسَى ابْنُ مَرْيَمَ نَتَلَفُّونَ
كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَىٰ مَرْجِعِكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

“...Ve sana tabi olanları kıyamet gününe kadar, inkar edenlerin üstünde tutacağım...”⁴⁴⁹

Hız.İsa (as)'nın dinine tabi olanlar, (İslam'ın gelişinden sonra artık bu, İslam'a tabi olanlar şeklinde anlaşılmalıdır) kıyamet gününe kadar, hakimiyet ve hükümlerlik vasıtasıyla Hız. İsa'nın dinini inkar edenlerin üzerinde olacaklar. Bu da Yahudilerin kıyamete kadar zelil bir şekilde yaşayacağını göstermektedir. Ayette geçen, “üstte bulunma” (fevke) ile kastedilen, delil itibarıyla olan üstünlüktür. “Seni kendime yükselteceğim” deki yükseltme de, derece ve

⁴⁴⁴ En'am, 86.

⁴⁴⁵ Al-i İmran, 45, 47,59; Meryem, 17-23.

⁴⁴⁶ Nisa, 163,171;Maide, 75; En'am, 85.

⁴⁴⁷ Meryem, 33.

⁴⁴⁸ Nisa, 171-172.

⁴⁴⁹ Al-i İmran, 55.

şeref bakımındaki yükseltmedir. Dolayısıyla buradaki üstünlük, mekan itibariyle olan bir üstünlük değil, derece ve manevi üstünlüktür.⁴⁵⁰

Hiz. İsa'nın faziletlerini anlatan hadisler de vardır. Bir hadiste Peygamber (sav): "Meryem oğluna insanların en yakınıyım. Peygamberler anaları ayrı, babaları bir çocuklardır. Benimle İsa arasında bir peygamber de yoktur"⁴⁵¹ buyurmaktadır.

7. Değerlendirme

Hiz. Peygamber'in kendine has özellikleri anlattığı hadisler ile, "Peygamberler arasında tafdil yapmayın"⁴⁵² ve "Hiçbir kul için ben Yunus İbn Matta'dan daha hayırlıyım demek yakışmaz"⁴⁵³ hadisleri ve konuyla ilgili diğer hadis ve ayetler beraber düşünüldüğünde Hiz Muhammed (sav)'in diğer peygamberlerden peygamberlik yönünden aynı olduğu ortaya çıkacaktır.

ءَامَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ ءَامِنٌ بِاللَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رَسُولِهِ لِمَا
نُفِرَقُّ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْ رَسُولِهِ وَ قَالُوا سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ

"Peygamber, Rabbinden ne indirildiyse ona iman etti, müminler de. Hepsi, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve: "Peygamberleri arasında hiçbir ayırım yapmayız." diye Peygamberlerine inandılar ve: "İşittik ve boyun eğdik, bağışlamanızı dileriz, ey Rabbimiz! Dönüş sanadır!" dediler."⁴⁵⁴

Bu ayet Müslümanların peygamberler arasında tafdil yapmaya hak ve yetkilerinin olmadığını göstermektedir. Peygamberler arasında üstünlük ve farklılık varsa bunu belirtmek nasıllığını ortaya koymak Allah'a mahsustur.

Ehl-i Sünnet imamlarının çoğunluğuna ve Şia'ya göre yukarıda verdiğimiz ayete ve diğer bazı ayetlere dayanılarak peygamberlerden bazılarının bazılarında üstün olduğuna hükmedilmiştir. Onlara göre Ulu'l Azm peygamberlerden olan Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Hiz. Muhammed diğer bütün peygamberlerden üstündürler. Çünkü bunlar özel bir kavme gönderilmeyip bütün insanlara gönderilmişlerdir. Hiz. Muhammed ademoğlunun efendisi olduğundan, Hiz. Adem ve diğer peygamberler onun sancağının altında bulunacaklarından ve "Hiz. Musa yaşasaydı bana tabi olurdu" hadisine binaen hepsinden üstündür.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ Razi, *a.g.e.*, C.8, s.69.

⁴⁵¹ Müslim, Fedail, bab:40, Hno:143/ 2365; Buhari, Ehadisi'l Enbiya, bab:50, Hno: 3443.

⁴⁵² Müslim, Fedail, bab:42, Hno:159/2373.

⁴⁵³ Müslim, Fedail, bab:43, Hno:166/2376 ve 167/2377.

⁴⁵⁴ Bakara 285.

⁴⁵⁵ Bağdadi, *a.g.e.*, s. 297-298.

Peygamberler, Allah'ın elçisi olmaları bakımından diğer insanlardan farklıdırlar. Çünkü Allah onları peygamber olarak seçmekle onlara lütufta bulunmuştur. Bu nedenle peygamberlerin, diğer insanlardan faziletli olduğu konusunda bir şüphe yoktur. Fakat peygamberler arasında bir fazilet sıralamasının olup-olamayacağı konusu tartışmalıdır.⁴⁵⁶

Müslümanlara göre peygamberlerin en üstünü Hz. Muhammed'dir. Müslümanlar Hz. Muhammed'in üstünlüklerini ve Allah'ın sadece ona lütfettiği bazı özellikleri anlatan "fezail", diğer bir adıyla "hasais" ilim dallarını kurmuşlar.⁴⁵⁷ Yahudi ve Hıristiyanlar da kendi peygamberlerinin en üstün olduğunu savunmaktadırlar. Fakat peygamberlik çalışma, ibadet ve taat ile kazanılan bir makam değildir.⁴⁵⁸ Bu sebeple onlar arasında üstünlük sıralaması yapmak doğru değildir. Çünkü onların hepsi görevlerini eksiksiz yapmaktadırlar.⁴⁵⁹

Allah'ın gönderdiği bütün peygamberler Müslümanların peygamberleri olup, aralarında bir fark yoktur.⁴⁶⁰ Kur'an'da sözü edilen peygamberlerin tafdili ise, onlardan birinin şahsiyetinin diğerinden üstün olduğu anlamında olmayıp, onların her birine farklı nimetlerin verilmiş olmasıdır. Peygamberleri birbiri üzerine tafdil etmek onların zatını öne çıkarmaktır. Böyle bir yaklaşım ise Hıristiyanlarındır ve doğru değildir.⁴⁶¹

V. İNSAN TÜRÜNÜN ÜSTÜNLÜĞÜ

İnsan, duyu organlarımızla görüp algıladığımız beden ve aklımızla bildiğimiz ruhtan meydana gelmiştir. Böyle olduğunu Sad suresi, 71-72. ayetlerinden anlıyoruz. İnsanın bedensel özellikleri, ayakta durması, tırnaklarının olması, kıllarının hayvanlarınkine oranla az olması vs. özellikleri duyu organlarıyla; akıl, fikir, görme ve konuşma gibi özellikleri ise akılla bilinen ruhani yönünü oluşturmaktadır. Bu özelliklere sahip olan insan genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılır. Genel: Her ayakta duran, düşünebilme ve ilim öğrenebilme özelliğine sahip olan kimselerdir. Özel: Hakkı ve hayrı tanıyan, O'na inanan ve bunun gereğini yerine getiren kimselerdir. İnsanlar bu sahada fazilet yarışına girerler. Aralarında bu konuda derin farklılıklar meydana gelir ve herkes kendi müktesebatına göre insanlığa layık olur.⁴⁶²

⁴⁵⁶ Ahmet Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Birleşik Yay., Ankara 1992, s.111.

⁴⁵⁷ Erdinç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Peygamber'in Peygamberliği*, Değişim Yay., İstanbul 2002, s.60-61.

⁴⁵⁸ Muhammed Ali Sabuni, *Kur'an Işığında Peygamberlik ve Peygamberler*, (Çev: Suat Cebeci, Bilal Delice), Dilek Matbaası, İstanbul 1970, s.10.

⁴⁵⁹ Akbulut, *a.g.e.*, s.113.

⁴⁶⁰ Bkz., Bakara, 285; Al-i İmran, 84

⁴⁶¹ Akbulut, *a.g.e.*, s.116-117

⁴⁶² İsfehani, Hüseyin b. Muhammed Ragıb, *İnsan İki Hayat İki Saadet*, (Thk., Abdülmecit en-Naccar, Çev: Mevlüt F. İslamoğlu), Pınar Yay., İstanbul 1996, s.65-66.

İnsanın ilk atası olan Adem, pişmiş çamurdan yaratılmıştır.⁴⁶³ Yüce Allah, İnsanın yaratılış safhalarını anlatırken, insanı süzölmüş bir çamurdan yarattığını, sonra onu, oturaklı bir karargahta bir nutfe (tohum) yaptığını, sonra o damlayı bir pıhtıya dönüştürüp, bu pıhtıyı bir et parçacığına dönüştürdüğünü, bu et parçacığını bir takım kemiklere çevirdiğini, derken bu kemiklere bir et giydirdiğini sonra ona bambaşka bir yaratık olarak hayat verdiğini⁴⁶⁴ söylemektedir. Fakat insana değer katan şey, Allah'ın ona kendi ruhundan üflemesi, ve onu iki eliyle yaratmasındadır.⁴⁶⁵ Şeytan, Ademin dış görünüşüne aldanarak onun kişiliğini ve ona verilen sırrı anlayamadan büyüklenip saygı göstermedi. Kafirler de şeytana uyup peygamberlere: “Bu ancak sizin gibi bir beşerdir. Size üstün olmaya çalışıyor”⁴⁶⁶ ve “Bu nasıl peygamberdir ki, yemek yiyor ve çarşılarda dolaşıyor?”⁴⁶⁷ dediler. Yani peygamberlere verilen faziletleri bilmiyorlardı. Oysaki Allah, kime yardım ederse ona üstünlük verir. Sonra kendisine ulaştıracak makamlara doğru onu çıkartıp, ona lütfundan bol hayırlar verir.⁴⁶⁸

A) İnsanların Diğer Varlıklara Olan Üstünlüğü

Birer hikmete binaen yaratılmış olmak bakımından her şey eşittir, aralarında fark yoktur. Her tür belli bir fayda için yaratılmıştır. Türler arasında farklar olsa da esas fark insanlar arasındadır.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

“O, sizi yeryüzünün halifeleri yapan ve sizleri verdiği şeylerle denemek için kiminizi kiminize üstün kılandı. Şüphe yok ki, Rabbin çabuk cezalandıran ve yine şüphe yok ki, O tek bağışlayan, tek merhamet edendir.”⁴⁶⁹

انظُرْ كَيْفَ فَضَلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ لِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَ أَكْبَرُ تَفْضِيلًا

“Bak! Bir kısmım diğerine nasıl üstün kılmışız; elbette ahiret hem dereceler bakımından, hem de üstünlük bakımından daha büyüktür.”⁴⁷⁰

وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَ مُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شُرَعًا وَ مِثْهَاجًا وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَكِن لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

⁴⁶³ Hicr, 26, 28, 33; En'am, 2; Araf, 12.

⁴⁶⁴ Mü'minun, 12-14; Secde, 8.

⁴⁶⁵ Secde, 9; Hicr, 29; Sad, 72.

⁴⁶⁶ Mümimun, 24.

⁴⁶⁷ Furkan, 7.

⁴⁶⁸ İsfehani, *İnsan İki Alem İki Saadet*, s.87.

⁴⁶⁹ En'am, 165.

⁴⁷⁰ İsra, 21.

“...Her biriniz için bir kanun ve bir yol tayin ettik. Allah dileseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat sizi, her birinize verdiği şeylerde imtihan edecek. O halde durmayın, hayırlı işlerde yarışın. Nihayet dönüşünüz hep Allah'adır. O zaman O, hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir.”⁴⁷¹

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَآ يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ
إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ وَ لَإِذِكَ خَلَقَهُمْ وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ

“Rabbin dileseydi, kesinlikle bütün insanları bir tek ümmet yapardı. Oysa ihtilaf edip duracaklardır. Ancak Rabbinin rahmeti ile bağışladığı kimseler başka. Zaten onları bunun için yarandı ve Rabbinin: "Andolsun ki, cehennemi tamamen cinlerden ve insanlardan dolduracağım!" sözü tamamen yerine geldi.”⁴⁷²

وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَ حَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ رَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَ فَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا
تَفْضِيلًا

“And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık, onların karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yaratıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık.”⁴⁷³

Bu ayet, insanların başka varlıklardan üstün olduğunu bildirmekte ve Allah'ın insanı üstün kılan bu nimetleri sayılmaktadır. Müfessirlere göre bu nimetler (üstünlükler) şunlardır:

- a) İnsan ruh ve bedenden mürekkep bir cevherdir.
- b) Allah, insanın dik yürümesini sağlayarak ona ikramda bulunmuştur.
- c) Allah'ın insana yazı yazma kabiliyeti vermesi büyük bir üstünlüktür.
- d) İnsana konuşma ve idrak kabiliyeti verilerek üstün kılınmıştır.
- e) İnsana en güzel bir suret verilmekle diğer varlıklardan üstün kılınmıştır.
- f) İnsana kudret ve hükümdarlık verilmek suretiyle şereflendirilmiş.
- g) Bütün varlıklar insanın istifadesine sunulmuştur, insana boyun eğmişlerdir.
- h) İnsan dışında kara ve deniz her ikisinde birden dolaşan, her ikisini birden idare eden yoktur.
- i) İnsanlar, hayvan vb. binekler olmaksızın da çalışıp ihtiyaçlarını kazanabilirler.
- j) İnsana en güzel bir mizaç ve bünye verilmiştir.
- k) İnsan, akıl ve hikmete sahip olup, kendisinde şehevî ve tabii kuvvet bulunan bir varlıktır.
- l) Dünyadaki mahlukattan Allah'a en yakın olanı insandır. Allah'ın ihsan ve kereminden en fazla nasiplenen insandır.

⁴⁷¹ Maide, 48.

⁴⁷² Hud, 118-119.

⁴⁷³ İsrâ, 70.

- m) Allah, Ademi kendi eliyle, diğer varlıkları ise “ol” emriyle yaratmıştır. Dolayısıyla Allah’ın eliyle yarattığı ademoğlunun daha üstün olduğu ortaya çıkmış olur.
- n) İnsanlar en güzel rızıklarla rızıklandırılmıştır. Hayvansal ve bitkisel gıdaların her ikisinden faydalanma imkanına sahiptir.
- o) İnsan dışındaki diğer yaratıkların ekserisi yüzükoyun (yüzü yere doğru) yaratılmış iken insan ayakları üzerinde dimdik yaratılmıştır.⁴⁷⁴

B) İnsanların Birbirine Olan üstünlüğü

1. Irk ve Soy Üstünlüğü

a) Irk, Soy, Asabiyet, Millet ve Kavm Kelimelerinin Tanımı

Kur’an’ da üstün olduğu kabul edilen, imtiyazlı bir ırk veya soy’un olup olmadığına bakmadan önce konuyla ilgili bazı kavramların kısaca tanımını vermeyi uygun görüyoruz.

Irk, aralarında kan bağı bulunan insan topluluğu, bir soydan gelen insan topluluğu, neseb, soy, sülale, cilt rengine göre ayrılan insan topluluğuna denir.⁴⁷⁵

Millet, m-l-l (□→) kökünden gelen “melele”, din, şeriat⁴⁷⁶, yol, sünnet, diyet anlamlarına gelir.⁴⁷⁷ Türkçe sözlükte millet, din, inanç, mezheb, topluluk, cemaat, sınıf, kategori, cins demektir. Ayrıca, ortak tarih, dil, gelenek, kültür, ideal ve vatan birliği olan topluluk, kavim anlamında 19. yy’dan beri kullanılmaktadır. Milliyetçilik ise, milliyet topluluğunu seven ve onu yüceltmeyi gaye edinen görüş anlamındadır.⁴⁷⁸ Kur’an’da sadece din anlamında kullanılan millet⁴⁷⁹ kavramı Türkçe’de ki millet ve milliyetçilikten farklıdır. Arapça da milliyetçiliği kısmen karşılayan kelime asabiyettir.

Asabiyet, asabe kökünden gelir. “Asabe” sözlüklerde damar, sinir, sarmak, toplamak⁴⁸⁰ anlamlarına gelir. Ayrıca miras hukukunda miras almaya hak sahibi olanların

⁴⁷⁴ Maddeler halinde sıraladığımız İnsanı diğer varlıklardan üstün kılan bu özellikler için Bkz., Taberi, *a.g.e.*, C.15, s.125-126; Zemahşeri, *Keşşaf*, C.2, s.193; Razi, *a.g.e.*, C.21, s.12-16; İbn Atiyye, *a.g.e.*, C.10 s.323-324; Beydavi, *Envaru Tenzil ve Esraru Te’vil*, (Haşiye: Celaleyn), Mustafa el-Babi, Mısır H.1320, C.1, s.410; Bakuvi, Mir Muhammed Kerim, *Keşfu’l Hakaik an-Nüketil Ayat Ve’d Dakaik*, Buhariye Matbaası, Bakü 1904, C.2, s.345; Vahidi, Ebul Hasan Ali b.Ahmed En-Nisaburî, *El-Vasit fi Tefsiri Kur’an’il-Mecid*, (Thk:Adil Ahmed Abdulmevcud vd.), Daru’l- Kütübi’l İlmiye, Beyrut 1994, C.3, s.117-118; es-Sülemi, Ebi Nasr Muhammed b. Mesud ibn Ayyaş el-Semerandi, *Tefsiru’l Ayyaşi*, Muassesetü’l E’lemi, Beyrut 1991, C.2, s.324.

⁴⁷⁵ Mehmet Doğan, , *Büyük Türkçe sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2003, s.589.

⁴⁷⁶ İsfehani, *Müfredat*, s.476-477.

⁴⁷⁷ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, C.14, s.128-130.

⁴⁷⁸ Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s.918.

⁴⁷⁹ Bakara,120, 130,135; Al-i İmran, 95; Nisa, 125; En’am, 161; Araf, 88-89; Yusuf, 37-38; İbrahim, 13; Nahl, 123; Kehf, 20; Hac, 78; Sad, 7.

⁴⁸⁰ İbn Manzur, *a.g.e.*, C.10, s.165-169; İsfehani, *a.g.e.*, s.339.

hisselerini aldıktan sonra, geriye kalan malı almaya hak sahibi olan kimselere ve baba tarafından olan akrabalara bir de kişinin yardım etmekle mükellef olduğu akrabalara asabe denir. Akriba ve soydaşlarını zulümden koruma gayretine ve bunlara yardım etmeye de asabiyet denir.⁴⁸¹ Türkçe de “asabe” bir tek sınır, baba tarafından akriba, kavim, kabile, taraftarlar anlamında olup, asabiyet ise sinirlilik, akrabalık, soy yakınlığı, kavim, vatan, millet, din vb. gayreti gütmeye, aşırı taraftarlık, tutkunluk⁴⁸² anlamında kullanılır. Asabiyet, her konuda, kendi kavimdaşına haklı veya haksız olsun fark etmez, ona yardım etme duygusudur.⁴⁸³ “Asabiyet” kelimesi Kur’an’da geçmeyip, aynı kökten olan ve güçlü topluluk anlamına gelen “usbe” kelimesi geçmektedir.⁴⁸⁴

“Kame” kelimesi, ayakta durmak, bir işte azim göstermek, “kavm” ise başkasının yardımı olmaksızın ayakta durmak⁴⁸⁵ anlamına gelir.

“Kavm” kelimesi soy birliği anlamında Kur’an’da çok sık geçen bir terimdir.⁴⁸⁶ Türkçe de, kişinin içinde yaşadığı topluluk, akriba, aile, kabile anlamlarında olup, 20. yy.dan itibaren aralarında din, dil, soy, kültür ve tarih birliği olan insan topluluğu, millet⁴⁸⁷ anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Yukarıda tanımını verdiğimiz kavramlar genelde birbirini yerine kullanılabilen yakın anlamlı sözcüklerdir. Fakat aralarında bazı farklılıklar vardır. Örneğin “kavm” tarihi ve siyasi gelişimini tamamlama safhasında millet olma niteliği kazanır.⁴⁸⁸ Şuub, uzak neseb, kabile yakın neseb için söylenir.⁴⁸⁹ Irk ,fiziki özelliklere göre tarif edilirken, millet manevi ve kültürel değerler baz alınarak tanımlanmaktadır.⁴⁹⁰ Milliyetçilik kültüre dayalı olup ırka dayalı değildir.Asabiyet ise ırka dayalıdır. Asabiyet, kin, nefret, taasub ve fanatizm çağrıştırırken, milliyetçilik, mensup olunan milletin ilerlemesi için gerekli aksiyonu göstermektedir.⁴⁹¹ Ayrıca ümmet, devlet ve millet kavramları da birbirinden bazı yönleriyle ayrılırlar.⁴⁹² Konuyla ilgili detaya girmeyeceğiz.

⁴⁸¹ İbn Manzur, *a.g.e.*, C.10, s.165-169.

⁴⁸² Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s.81-82.

⁴⁸³ Ali Galp Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod ve Kur’an’da Kavm Kelimesinin Semantik Analizi*, Ötüken Yay., İstanbul 2002, s. 297.

⁴⁸⁴ Bkz., Kasas, 76.

⁴⁸⁵ İsfehani, *a.g.e.*, s.416-419

⁴⁸⁶ Bakara, 54; Araf, 59; Tevbe, 70; İbrahim, 4-6; Meryem, 27

⁴⁸⁷ M.Doğan, *a.g.e.*, s.731

⁴⁸⁸ Ali Galp Gezgin, *a.g.e.*, s.285

⁴⁸⁹ Mücahit, Ebu’l Haccac, *Tefsiru’l Mücahid*, Atabü’l-Devhati’l-Hadide, Katar 1976, s.608; Maverdi, Ebu’l Hasan Ali b. Muhammed b.habib, *En-Nüket Ve’l Uyun (Tefsiru’l Maverdi)*, Darul Kütubi’l İlmîyye, Beyrut 1992, C.5, s.336.

⁴⁹⁰ Ali Galp Gezgin, *a.g.e.*, s.293.

⁴⁹¹ Ali Galp Gezgin, *a.g.e.*, s.312.

⁴⁹² Bkz., Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, İnkılap Kitabevi, İstanbul Trs., s.50-51.

Araplar toplumun bölümlerini insan bedenine benzetmişler. Nitekim kabile isimleri insanın başındaki kemik ve eklere verilen adlardır. Araplar, bir asla mensup olan cemiyetin hepsinin başı ve büyüğü olan cemiyette şa'b derler. Şa'blar da kabileleri içerir. Kabile de emareleri içerir ki, sadr yani göğüs hükmündedir. Amare, kuşakları içerir. Batn (birbirlerine hısımlığı pek yakın olmayan küçük kabile), fahz'leri (bir kimsenin en yakın aşiretinden olan cemaat) içerir. Fahz da fasile (aile) leri içerir.⁴⁹³

Bu tanım ve karşılaştırmadan sonra, Kur'an'ın ırk,soy, milliyetçilik, kavmiyetçilik, asabiyetçilik hakkındaki yaklaşımını tespit edelim.

b) Cahiliyye Arablarının Kan Bağına Dayanan Üstünlük Anlayışına Karşın Kur'an'ın İnanç Bağına Dayanan Üstünlük Anlayışı

Ahmed Emin, Arap düşünüşünün karakterini ifade ederken şu ifadelere yer verir: “Cahiliye çağı Arab'ı asabidir. Çabuk darılır, küçük bir şeyden heyecanlanır. Heyecanın duracağı bir haddi yoktur. Şerefine yahut kabilenin haysiyetine dokunulursa, heyecanı en yüksek derecesini bulur. Heyecanlandığında çarçabuk kılıcını eline alır ve onu hakim kılar.”⁴⁹⁴ Ahmed Emin, Arabların eşitliği kabile içindeki bir eşitlik olması şartıyla, sevdiklerini, başka milletleri ne kadar ileri derecede olurlarsa olsunlar büyük görmediklerini ve kendi cinslerine önem verdiklerini belirtmektedir.⁴⁹⁵

İslam öncesi Arabistan da sosyal yapının kavmiyetçi olduğu bilinmektedir. Bu aynı zamanda putperest ahlakın can damarını oluşturmaktaydı. Kan bağı yoluyla yakınlığa, her şeyden daha fazla değer verilir ve kavmin şanı için eylemde bulunmak farz kılınmış kutsi bir görev kabul edilirdi. Arab'ın kavmine olan bu sınırsız ve sarsılmaz bağlılığına, kavminin şan ve şerefine kendini adanışlığına asabiyet denir. Bu asabiyet duygusu bizdeki milliyetçiliğe benzemeyip çok şiddetli bir ihtirastı. Kısacası bu asabiyet çölün gerçek diniydi. Yani cahiliyyenin sosyal yapısı, özde kavmiyetçi idi. Kavmin ülküsü “insan mevcudiyetinin alfası ve omegası” olmaktı. Kan yoluyla akrabalık bağı, kan ilişkilerinin mühimliği üzerine bina edilmiş olan ve haklı haksız fark etmeksizin kavimdaşlarından yana olma haysiyeti, kişinin kavmine karşı olan sevgisi ve başkalarına dil uzatma işte bütün bunlar cahiliyye insanının

⁴⁹³ Elmalılı, *Hak Dini*, C.6, s.539.

⁴⁹⁴ Ahmed Emin, *Fecru'l İslam*, (Çev: Ahmed Serdaroğlu), Kılıç Kitabevi, Ankara 1979, s.72.

⁴⁹⁵ Ahmed Emin, *a.g.e.*, s.73-74.

kişisel değerlerini ölçen nihai kriterlerdi. Bu dönemde kavmiyetçiliği aşan bir “iyi” ölçüsü yok gibiydi.⁴⁹⁶

Arab milliyetçiliğinin hareket noktası prensiplerden ziyade, “Arab çıkarları” olmuştur. Milliyetçilik amacına bu çıkarlar yoluyla erişilebileceği inancı vardır. Bu çıkarlar uğruna feda edilmeyecek hiçbir değer yoktur. Arablar’a göre bu çıkarlar dışında hiçbir ideolojiye, hiçbir duygusal itmeğe, hiçbir dostluğa saplanıp kalınmamalıdır.⁴⁹⁷

Kur’an, Arablar’ın kan bağına dayanan şeref, asalet ve üstünlük anlayışını yıkarak onun yerine inanç bağına dayanan şeref, asalet ve üstünlük anlayışını getirdi.

Hız. Muhammed (sav), sınırsız bir asabiyete sahip olan cahiliyye Araplarına, dini bağın kan bağından daha üstün olduğu öğretisini getirdi. Hız. Muhammed (sav)’in getirmiş olduğu bu tek ve yegane Tanrıya inanç birlikteliği oldukça cüretkar bir teşebbüstü. Bununla birlikte O’nun Kureyş’in Beni Haşim kabilesinden olması İslam’ın ilk yıllarında işine yaramadı değil.⁴⁹⁸ Nitekim İbn Haldun Mukaddime’sinde bu noktaya vurgu yapmaktadır. Ona göre: “Sahrada yaşamak için aynı soydan gelmeye dayalı bir güce ve dayanışmaya ihtiyaç duyulduğu gibi peygamberlik, hükümdarlık ve davet gibi diğer bütün meselelerde de aynı güce ihtiyaç duyulur.”⁴⁹⁹ Fakat Peygamber (sav), davasından hiç taviz vermeden Müslümanlar arasında inanca dayalı kardeşlik bağına kurmuş ve bu bağın kan bağından daha güçlü bir bağ olduğunu kanıtlamıştır. Bu öğretisi İslam’da toplu kurtuluş ve şerefin değil de, bireysel kurtuluş, şeref ve ayrıcalığın olduğu ilkesine dayanıyordu. Nitekim Hız. Muhammed (sav)’in yeterince asil ve faziletli olduğunu kabul etmeyip, peygamberliği ona layık görmeyenler: “Ne olurdu şu Kur’an iki şehirden (Mekke, Taif) bir büyük adama indirilseydi?” dediler.⁵⁰⁰ Peygamberlik yetim, fakir bir kişiye mi kaldı diyorlardı⁵⁰¹ ve Kur’an, onların bu iddia ve kınamalarına karşı Hız. Muhammed (sav)’in soyunu ve toplumsal statüsünün yüceliğini, üstünlüğünü savunmuyor, aksine inkarcıların sözlerini teyyid ediyor. Üstelik bu özelliklere sahip olan diğer insanların da horlanmamasını öğütüyor.

“O, seni bir yetim iken barındırmadı mı?

Seni, yol bilmez iken (doğru) yola koymadı mı?

Seni bir yoksul iken zengin etmedim mi?

Öyle ise, sakın yetimi kahretme (onu horlama)!

⁴⁹⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (Çev: Salahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul 1997, s.84-88.

⁴⁹⁷ İlhan Arsel, *Arab Milliyetçiliği ve Türkler*, A.Ü.H.F. Yay., Ankara 1973, s.18.

⁴⁹⁸ Toshihiko İzutsu, *a.g.e.*, s.88-89.

⁴⁹⁹ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (Çev: Halil Kendir), İmaj Baskı Cilt, Ankara 2004, s.170.

⁵⁰⁰ Zuhurf, 31.

⁵⁰¹ Bkz., M.Sait Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşiliği*, A.Ü.İ.F. Dergisi, C.23, 1978, s.121-213.

El açıp isteyen de azarlama!

Fakat Rabbinin nimetini anlat da anlat!”⁵⁰²

Müşriklerin peygamberliğin asil ve zengin olanlara verilmesi gerektiği yönündeki bu iddia ve beklentileri yersizdi. Çünkü Peygamberlik makamı sülalevi bir meslek değildir. Allah bu nimeti dilediğine verir. Hz. İbrahim (as) in çocuklarından çok sayıda peygamberin gönderilmesi o sülalenin peygamberlik makamına layık bir sülale olduğunu göstermez. Nitekim o sülaleden bir çok inkar eden de çıkmıştır. Dolayısıyla peygamberlerin sülaleleri de üstün bir sülale olarak kabul edilmez.⁵⁰³ Bununla birlikte Kur’an’da Yüce Allah, Ehl-i Beyt’ten kiri gidermek ve onları tertemiz yapmak istediğini ve Peygamber(sav)’in hanımlarının herkes gibi olmadığını belirtmektedir.⁵⁰⁴ İslam hukuk kurallarında da Peygamber (sav)’in ailesine farklı uygulamalarda bulunmuş ve üstün bir aile oldukları kabul edilmiştir.⁵⁰⁵ Bununla birlikte, Peygamber hanımlarının Peygamber’in yanında olmamaları durumunda ise onun yalnız olmadığını Allah ve meleklerin onu desteklediğini de belirtmektedir.⁵⁰⁶ Ayetler’de görüldüğü gibi aile bağı dahi kan bağına dayalı olmayıp, inanç bağına dayalıdır.

“Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun Allah'a ve peygamberine karşı kanunlar koymaya kalkışan kimseleri sevdiğini göremezsin; babaları veya oğulları, kardeşleri veya akrabaları olsalar bile. İşte Allah'ı öyle kimseleri sevmeyen bir topluluğun kalplerine imanı yazmış ve kendilerini tarafından bir ruh ile desteklemiştir. Onları içlerinde sonsuza dek kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Allah onlardan hoşnut olmuş, onlar da O'ndan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın taraftarıdır. Uyanık ol ki, Allah'ın taraftarları hep kurtuluşa erenlerdir.”⁵⁰⁷

“Ne Peygambere, ne iman edenlere, akraba bile olsalar, cehennemlik oldukları iyice belli olduktan sonra müşrikler için af dilemek olmaz.”⁵⁰⁸

Ayetlerde görüldüğü üzere Kur’an’da kavimsel, mezhepsel bir ayrıcalık ve kurtuluş yoktur. Üstelik Kur’an, iman etmeyenin kan bağını geçersiz saymaktadır. Hz. Nuh (as)’un, oğlu için endişelenmesine Allah’ın verdiği karşılık bunu göstermektedir.

“Nuh Rabbine seslenip: "Ey Rabbim, “elbette oğlum benim ailemendir, Senin va'din de kesinlikle haktır ve Sen hakimlerin en iyi hükmedenisin!” dedi. Allah: "Ey Nuh, O, asla

---

⁵⁰² Duha, 6-11.

⁵⁰³ M. Sait Hatipoğlu, *a.g.m.*, s.121-213.

⁵⁰⁴ Ahzab, 32-33.

⁵⁰⁵ Bkz., Merğınani, *El-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*, by., Beyrut, Trs., C.2, s.456.

⁵⁰⁶ Tahrim, 4.

⁵⁰⁷ Mücadele, 22.

⁵⁰⁸ Tevbe, 113.

senin aileden değildir. O, doğru olmayan bir iştir. O halde bilmediğin bir şeyi benden isteme! Ben, seni cahillerden olmaktan men ederim." buyurdu.⁵⁰⁹

İslam'daki bireysel ayrıcalık ahirette de devam edecektir. "Onlardan her kişinin o gün başından aşan bir işi vardır."⁵¹⁰

Cahiliyye Araplarında toplumun birlik ve beraberliğini sağlayan ilke kavim ahlakıydı. Tüm asilane özellikler kavmi oluşturan bireylerde değil, kavmin kendisinde olduğu kabul edilirdi. Onlara göre ahlaki faziletler, daha ziyade babalardan ve atalardan miras kalmış kıymetli toplumsal değerlerdi. Kişiye şan ve şerefi kavminden miras kalırdı ve kendisi sonraki nesillere bu şan ve şerefi aktarmakla vazifeliydi. Böyle bir toplumda şahsi bir değer ve şöhret elde etmek çok zordu. Yegane ve şaşmaz bir asalet için soy şart idi. Bu nedenle soy-sop ile övünme Arapların karakteristik özelliğidir.⁵¹¹ Bu anlayış onların toplumun düzenini sağlayan hukuki normlarını da belirlemektedir.

"Cahiliyye çağında kabileler, kendilerini birbirlerinden üstün görürlerdi. Şayet kuvvetli kabilenin kölesi öldürülürse yerine hür bir erkek; hür bir erkek öldürülürse yerine iki hür erkek, kadın öldürülürse, yerine erkek öldürmek isterlerdi. Böylece o kabile, kendi kölelerinin, başkalarının hürlerine; kadınlarının, başkalarının erkeklerine; bir erkeklerinin, başkalarının iki erkeğine denk olacak kadar şerefli olduğunu gösterirdi. İşte ayette ancak köle karşılığında köle, kadın karşılığında kadın, hür erkek karşılığında hür erkek öldürüleceği bildirilerek bütün kabilelerin ve insanların eşit olduğu, herhangi bir kabilenin veya milletin ötekenden farkı veya üstünlüğü bulunmadığı anlatıldı. Ayetin⁵¹² maksadı, kadını üçüncü sınıf olarak saymak değil, her yerde aynı cinste insanların birbirine eşit olduğunu belirtmektir. Bunu başka şekillerde yorumlamak doğru değildir. Ayet, bütün kadınları birbirine denk, erkeklerin birbirine denk olduğunu belirtiyor. Hiçbir kabileye veya millete üstünlük tanımıyor."⁵¹³

Cahiliyye döneminde zayıfların, ezilenlerin, esirlerin, düşük aileden gelenlerin "şeref"ten hiçbir payları yoktu. İslam'da ise bunun aksine Allah'ın evrensel lütuf ve iyiliği zengin-fakir, güçlü-zayıf ayırmaksızın herkesi kuşatmaktaydı. Allah'ın huzurunda soy-sop, rütbe farklılıklarının hiçbir ehemmiyeti yoktur. Aksine zayıf ve silik olanlar, kendini

---

⁵⁰⁹ Hud, 45-46.

⁵¹⁰ Abese, 37.

⁵¹¹ Bkz., İzutsu, *a.g.e.*, s.94.

⁵¹² Bakara, 178.

⁵¹³ Süleyman Ateş, "*İslamın Kadına Getirdiği Haklar*", İslami Araştırmalar, C.10, S.4,1997, s.304-310.

beğenmiş aristokralara üstün tutulur. Kur'an'da fakir ve zayıflara incelikle davranmayı emreden ayetlerin sayısı oldukça fazladır.⁵¹⁴

“Allah'ın peygamberine diğer memleketlerden tahvil buyurduğu fey'i de Allah'a peygamberine, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış kimselere verilir; yalnızca içinizden zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın diye. Bir de peygamber size her ne emir verirse onu tutun, yasakladığından da sakının ve Allah'tan korkun; çünkü Allah, cezalandırması çetin olandır.”⁵¹⁵

Putperest Arablar da asil olmanın ön şartı kişinin damarlarındaki asil kan idi. “Şeref” ise, İslam öncesi toplumun anahtar kavramlarından biri olup, yiğitlik ve gözü peklilik olan bu şeref insanî yahut ilahî hiçbir otoriteye boyun eğmemeyi öngörüyordu. Bu özellikler ise ancak asil bir insanda bulunabilirdi. Güçsüze, fakire, esire ve atası bilinmeyene asil olma ve şeref namına hiçbir şey yoktu. Durum böyle iken İslam asalet ve şeref sahibi olmak için Arapların aklından bile geçmeyen bir kriter koydu. Bundan böyle asil ve şerefli olmak takva ile gerçekleşecekti ve bunda kişinin mensubu bulunduğu kavmin nitelikleri değil şahsi nitelikler baz alınacaktı.⁵¹⁶

“İrk taasubu konusunda felsefe kurulmuş, bin bir çeşit görüşler icat edilmiştir, kanunlar konulmuş, ahlaki temeller atılmıştır. Milletler, imparatorluklar bunu kendine bir prensip yaparak, bir düstur kabul ederek asırlar boyu uygulamışlardır.

Yahudiler bu ırkçılık duygularına dayanarak İsrailoğullarını Allah'ın seçkin kulları kabul etmişler ve kendi dini emirlerinde bile İsrailoğulları'ndan olmayanların haklarını ve seviyelerini, İsrailoğulları'ndan daha aşağı tutmuşlardır. Hinduların kast sistemini bu ayırım döllendirmiştir. Bu yüzden Brahmanların üstünlüğü kurulmuş, yüksek tabakadan olanlar karşısında diğer bütün insanlar aşağı ve pis kabul edilmiştir. Ve paryalar zillet ve rezaletin çukurlarına atılmışlardır. Siyah ve beyaz ayrımının, Afrika ve Amerika'da siyah cinsten olanlara yaptırdığı zulüm ve işkenceyi tarih sayfalarında aramaya gerek yok. Bugün 20. asırda herkes gözleriyle bunları görebilir. Avrupalıların Amerika kıtasına giderek Kızılderili'lere yaptıklarının, Asya ve Afrika'nın zayıf milletleri üzerine hakimiyet kurarak yaptıkları zulümlerin altında hep kendi millet ve ırkının çemberi dışında olanların can, mal ve namusunun kendilerine mübah olduğu düşüncesi yatmaktadır. Ve bu düşünce onlara başka milletleri yağmalamalarını, köle yapmalarını, hatta gerekirse varlık aleminden silip atmalarını hakları kabul ettirmektedir.

---

⁵¹⁴ İzutsu, *a.g.e.*, s.98.

⁵¹⁵ Haşr, 7; Benzer ayetler için Bkz., Fecr, 17-20; Beled, 13-17; Maun, 1-7.

⁵¹⁶ Bkz., İzutsu, *a.g.e.*, s.97.

Batı milletlerin ırkçılığının, bir milleti diğer bir millete karşı nasıl canavarlaştırdığının en kötü örnekleri yakın zaman savaşlarında görülmüştür ve hala da görülmektedir

Bilhassa Nazi Almanya'sında ırk felsefesi ve German ırkının üstünlüğü düşüncesinin, İkinci Dünya Savaşında sergilediği korkunç tablolar göz önüne alındığında insan rahatlıkla, bunun korkunç ve müthiş bir sapıklık olduğunu anlayacaktır. İşte bunu ıslah için Kuran-ı Kerim'in bu ayeti nazil olmuştur.⁵¹⁷

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقْوَاهُ
إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Ey insanlar, gerçekten, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve 'birbirinizi tanımanız ve tanışmanız'(tearrafu) için sizi halklar ve kabileler (şeklinde) kıldık. Şüphesiz, Allah katında sizin en üstün (kerim) olanınız, (ırk, renk, soy ve servetçe değil) takvaca en ileride olanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, haber alandır.”⁵¹⁸

Müfessirler bu ayet için çeşitli nüzul sebepleri anlatırlar. Bunlardan bazıları şunlardır:

Ashabdan Sabit b. Kays (ra), mecliste kendisine yer vermeyen bir adamı anasıyla ayıplamış, bunu duyan Rasulullah (sav): “Falanca kadından söz eden kimdi?” diye sorunca, Sabit: “Ben idim” deyince, Resulullah (sav) ona: “Şu cemaate dön de bir bak, neler görüyorsun?” dedi. O da baktı ve: “Beyaz, siyah, kızıl, esmer renkte insanlar görüyorum” dedi. Peygamber (sav): “Sen, o gördüklerinden ancak din ve takva yönünden üstün olabilirsin” buyurdu.⁵¹⁹ Bu olay üzerine bu ayet indi. Bu sebab-i nüzul Mücadele suresi 11. ayeti için de anlatılmaktadır.⁵²⁰

Bir rivayete göre, Mekke'nin fethedildiği gün, Rasulullah (sav), Hz. Bilal (ra)'a, Kabenin damına çıkıp ezan okumasını emretti. Hz. Bilal çıkıp ezan okumaya başlayınca, Mekke'nin eşraflarından Attab b.Useyd: “Allah'a hamd olsun ki, babam bu günleri görmeden öldü, deyince, Haris İbn Hişam da: Resulullah (sav): Bu siyah kargadan başkasını bulamadı mı?” dedi. Ebu Sufyan ise: “Bu konuda göklerin ilahının Hz.Muhammed (sav)'e hemen haber

⁵¹⁷ Mevdudi, Ebul Ala, *Tefhimu'l Kur'an*, (Çev: Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman vd.), İnsan Yay., İstanbul 1987, C.5, s.422-423.

⁵¹⁸ Hucurat, 13.

⁵¹⁹ Alusi, Şahabeddin Mahmud, *Ruhul Meani fi Tefsiri'l- Kur'an'il Azim ves-Seb'ul Mesani*, Daru'l Fikr, Beyrut 1997, C.16, s.245.

⁵²⁰ “Ey iman edenler! Size meclislerde yer açın, denildiği vakit yer açın” (Mücadele 11), Alusi, Ruhul Meani, C.16, s.245; Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İstanbul 1989, C.11, s.5757; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, Trs., C.8, s.530.

vermesinden korkarım” deyip susmayı tercih ettiği bu olay üzerine ayet nazil oldu.⁵²¹ Böylece neseb ve mal çokluğuyla övünüp, yoksulları küçümseyenler kınanmıştır.⁵²²

Bu ayetin diğer bir nüzul sebebi de; ashabdan birinin, bir köle satın alması ve ona beş vakit namazı peygamber (sav)’in arkasında kılma izni vermesi sonucu sürekli namazlarına devam eden bu kölenin hastalandığında peygamberin gidip sorması ve öldüğünde de peygamberin onu yıkayıp defnetmesi olayı üzerine yani Peygamberin ona böyle ilgi göstermesine şaşırarak Ensar ve Muhacirin bu hali üzerine ayet inmiştir.⁵²³

Mekke’nin fethi günü Peygamber (sav) devesi üzerinde Beytullah’ı tavaf etti. Sonra devesinden indi. Allah’a hamd’ü-senadan sonra insanlara şöyle hitap etti: Ey insanlar! Şüphesiz Allah, sizden cahiliyye kibrini ve babalarınızla gururlanmayı kaldırdı. İnsanlar iki çeşittir: Birisi iyi, muttaki ve Allah yanında şerefli. Diğer facir, şaki ve Allah’ın yanında değersizdir. Hepiniz Adem’in çocukları ve Adem de topraktır dedi ve Hücurat 13. ayeti okudu.⁵²⁴

Bir rivayette Peygamber (sav) teşrik günü, Veda Hutbesinde: “Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Arab’ın aceme, acemin de araba, kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir”⁵²⁵ buyurdu.

İrk, soy-sop, makam-mevki vs. taasubları ve bundan meydana gelebilecek imtiyazları Kur’an- Kerim ve Hadis-i Şeriflerin reddettiğini görüyoruz.

“Müslümanlar ancak kardeşler”⁵²⁶ hadisi bütün bunları kökten reddetmektedir. Çünkü kardeşler kesbi konular dışında öz itibariyle aynıdırlar. Nesep ise kesbi olmayıp vebidir. Yüce Allah, Hücurat 13. ayetiyle insanlara şunu diyor: Dünya ve ahiret itibariyle benim yanımda en değerli (kerim) olanınız, en muttaki olanınızdır. Eğer övünecekseniz bununla övününüz. İbn Abbas şöyle demiştir: Nesep övünme kaynağı değildir. Çünkü Allah katında üstün olmak için nesep değil, takva gereklidir. Takvalı olmak ise nefsi kemale erdirmek (kişisel olgunluğunu tamamlamak) ve şahsiyet sahibi olmaktır.⁵²⁷ “İşte insan için medar-ı şeref, vesile-i necat olan böyle takva ile ittifaftır, yoksa aba-u ecdat ile, servet ve mevki ile iftihar etmek asla doğru değildir.”⁵²⁸

⁵²¹ Yıldırım *a.g.e.*, C.11, s.5758; Ateş, *a.g.e.*, C.8, s.530.

⁵²² Bağavi Ebu Muhammed Huseyn b. Mes’ud el-Fera, *Tefsiru’l Bağavi* (Lübabu’t-Te’vil fi Ma’limu’t-Tenzil) el-Mektebetu’t Ticariyetu’l Kübra, Mısır Trs., C.6, s.191.

⁵²³ Ateş, *a.g.e.*, C.8, s.531.

⁵²⁴ Alusi, *Ruhul Meani*, C.16, s.245.

⁵²⁵ Alusi, *a.g.e.*, C.16, s.245.

⁵²⁶ Ebu Davud, Süleyman b. El-Eşas el-Ezdi es-Sicistani, *Sünen*, Mektebetu İbn Hacer, Dımeşk 2004, Eyman, bab:7, Hno: 3256; İbn Mace, Ticare, bab:45, Hno:2246.

⁵²⁷ Alusi, *a.g.e.*, C.16, s.244.

⁵²⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’an’ı Kerimin Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İstanbul 1965, C.7, s.3456.

“Ey insanlar, gerçekten, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık” hitabı, bütün insanları bir anne ve babadan yaratıldığını, dolayısıyla tek bir erkek ile kadının çocukları olan insanların birbirlerine karşı övünemeyeceklerini ifade etmektedir.⁵²⁹ “Bir erkek ve bir dişiden” yaratılmış olmak aynı cins olmayı gerektiriyor. Aynı cinsin fertleri arasındaki farklılıklar ise küçük ve önemsiz olur. İman ve küfür bu farklılıklardan müstesnadır. Zira iman ve küfür, iki cins arasındaki farklılık gibidir. Çünkü kafir, hayvan gibi hatta hayvandan daha aşağı olup adeta cansız hükmündedir. Mümin ise tam bir insandır. Öyleyse insan cinsinin fertleri arasındaki farklılık cinse dayalı bir farklılık değildir. Zira hepsinde bir erkek ile bir kadından olmadıkları. Demek ki övünme hususunda buna itibar edilmez. Yüce Allah bu ayetle: Ey insanlar! Yaratılmış olduğunuz asıl öz itibariyle birbirinizden herhangi bir üstünlüğünüz yoktur. Çünkü hepiniz bir erkek ve dişidensiniz. Sizi yaratan bakımından da bir üstünlük yoktur, çünkü hepinizi Allah yaratmıştır. Şayet aranızda bir üstünlük söz konusu olacaksa, bu da kesbi konulardaki şeyler sebebiyle mümkün olacaktır ki, bunların en hayırlı ve üstünü de takvadır. Sizler nesep itibariyle üstün olan bir kimseye yakın olmakla övünüp, böbürleniyorsunuz. Öyleyse bütün varlıklar içinde en şerefli varlık olan Allah’a yakın olmakla kainatta övünmeye en layık hale gelebileceğinizi bilmelisiniz.⁵³⁰

“Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”⁵³¹ ayeti insanın asıl gayesini ortaya koymaktadır. Asıl olan kulluk ise, en değerli olan şeyin, üstünlüğün de kulluk sonucu olması gerekir. Farklı boy ve kabilelerden olmak kişinin kendi seçimi değildir. Şerefli bir kabilede veya aşağı bir kabilede olmak hususunda kişinin hiçbir rolü yoktur. Bu durum tamamen kişinin gücü ve kudreti dışındadır. Öyleyse bir insan, oluşmasında hiçbir payı bulunmayan bir konuda nasıl övünebilir, yahut nasıl aşağılık kompleksine kapılabilir. İslam’da aslolan bireysel çaba ve gayrettir. “İnsanın kazandığından başkası, kendisinin değildir”⁵³² ayeti bunu ifade etmektedir. Öyleyse kişinin elde ettiği hayır ve üstünlük atalarının sahip olduğu itibar derecesinin çok üzerindeyse bu kişiyi atalarının itibarsızlığı ve asaletsizliği ile yermek nasıl mümkün olur. Ya da kişi soylu bir sülaleden ise fakat rezil bir hayat yaşıyorsa atasının şerefi bunu nasıl temize çıkarabilir.

---

⁵²⁹ Maverdi, *a.g.e.*, C.5, s.335.

⁵³⁰ Razi, *Mefatihü'l Gayb*, C.28, s.137-138.

⁵³¹ Zariyat, 56.

⁵³² Necm, 39.

c) Kur'an'da Irk ve Kavmiyyet Anlayışı

Kur'an'da herhangi bir kavme özel bir değer verilmiş değildir. Kur'an'ın muhatapları şu yada bu kavim değil, müminler-kafirler, iyiler-kötüler v.s. şeklindedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de İslam'ı tebliğ ederken eşit davranmış, kavim unsurunu ön plana çıkarmamıştır.⁵³³ Peygamberin tebliğe akrabalarından başlaması kavmiyetçilik değil, bir tebliğ metodudur. Nitekim Kur'an'ı Kerim, kıyamet gününde, Allah'a inanmayan bir kişi için akrabanın kişiye hiçbir fayda sağlayamayacağını⁵³⁴ belirtmektedir. Nesebi yaratan ve ona sıhriyet veren Allah'tır.⁵³⁵ İslam'da akrabaya akrabalığından dolayı özel bir torpil yoktur. Peygamber (s.a.v.)'in: "Sizden önce sapıtan, helak olan İsrailoğulları'nı bu akibete sürükleyen şey, eşraf hırsızlık yaptığında onu salıvermeleri, güçsüzleri yakaladıklarında ise ellerini kesmeleridir. Kızım Fatima hırsızlık yapsa muhakkak onun ellerini keserim"⁵³⁶ demekte ve hiçbir şekilde akrabalık ve kavimlik bağlarının onu adaletsizliğe sevk edemeyeceğini belirtmektedir.

Kur'an, ırkların varlığını ilahi bir hikmete dayandırmaktadır. Bu gerçek Hucurat 13 te belirtilmektedir. Ayette geçen "tearüf", irfan, bilgi, ilim ve yükseklik manasındadır. Yani hem birbirlerini bilmek, tanımak anlamak, hem de karşılıklı yükselmek amacı vardır.⁵³⁷ Nitekim ayette: "Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın"⁵³⁸ denilmektedir.

Soylu bir kadının sıradan bir erkekle evlenmemesini muteber kabul eden örf ve şeriatta soydan daha büyük şeref olan iman ve takva ortaya çıktığında buna itibar edilemez. Nitekim güneş doğduğunda yıldızlar görünmez. İnsanlar soy-sopla değil ancak takva ile birbirlerinden üstün oluyorlar.⁵³⁹

Üstünlük ancak takva ile elde edilir fakat soy'un, daha doğrusu insanın içinde bulunduğu ortamın insan hayatına etkisi de vardır.

İnsan eğitiminin ilk basamağını oluşturan ve kişinin karakterinin olduğu aile ortamı, insanın bütün bir hayatını etkileyebilecek kadar önemli ve aynı zamanda çocuk için kritik bir dönemdir. Çocuğun beslenme şekli, eğitim durumu, bulunduğu sosyal ve kültürel çevresi, ailesinin saygınlığı sayesinde oluşan kendine güven duygusu ve halkın peşin yargısı nedeniyle gördüğü ilgi vs. kişinin hayatına yön veren temel etkenlerdir. Fakat bunların hiç biri veya hepsi bir araya gelse de kişinin Allah katında şerefli bir konuma sahip olmasını sağlayamaz

⁵³³ M.S. Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşiliği*, s.126.

⁵³⁴ Mümtetine, 3; Zuhruf, 3; Tevbe, 23.

⁵³⁵ Furkan, 54.

⁵³⁶ Müslim, Hudud, bab: 2, Hno: 8-9/1288.

⁵³⁷ Bkz., İsfehani, *Müfredat*, s.334; İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, C.10, s.110-114; M. S. Hatipoğlu, *a.g.m.*, s.127; Krş., Ali Galip Gezgin, *a.g.e.*, s.294.

⁵³⁸ Bakara, 148; Maide, 48.

⁵³⁹ Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't Tefasir*, Darul Kiblemiz, Beyrut 1986, C.3, s. 237.

Allah'a iman ve itaat olmadıkça. Allah'ın büyük lütfu sayesinde sahip olunan bütün bu nimetler, iman ve takva ile değer kazanır.

Sosyal realiteyi gözardı etmeyen ilahi mesaj, hem Allah'ın bazılarına olan büyük lütfunu hatırlatmakta hem de bu lütuf karşısında şükredip, kibirlenmemeyi ve diğer insanları küçümsememeyi öğütlüyor.

Peygamber (sav)'e soruldu: "İnsanların en üstünü kimdir?" Peygamber (sav): "Allah'tan en çok korkanınızdır" dedi. Biz senden bunu sormuyoruz dediler. Peygamber (sav): "Allah'ın peygamberi Yusuf'tur" dedi.⁵⁴⁰

Başka bir hadiste de: "Sizin (Arap madenlerinden) cahiliyye döneminde en seçkin olanınız, İslam fikhını bildiği takdirde, İslam'da da en seçkininizdir"⁵⁴¹denilmiştir.

İslam, sınıf, milliyet, dil, renk farkını kaldırıp, inanç kardeşliğinin temelini atan bir dindir. Atalarla, aşiret, kabile ve aile ile övünüp böbürlenmeyi ve bu sebeplerle imtiyazlı bir sınıf haline gelmeyi yasaklamıştır. İslam, kişiyi sahip olduğu iman, bilgi ve takva derecesiyle değerlendirir. İslam'ın bu düsturunu unutanlar veya bilmeyenler, soylarıyla övünüp diğer insanları küçük görürler, lakap takarlar, onlara karşı kötü zan beslerler ve kendilerini üstün tutmak için diğer insanların kusurlarını araştırıp onları teşhir etmeyi kendilerine görev bilirler.⁵⁴²

Kur'an da övülen veya yerilen bir ırk ve soy yoktur. Aksine böyle bir davranış kınanmıştır. Peygamber'in Arap olması ve Kur'an'ın Arapça inmesi bu millet veya dilin diğerlerinden üstün olduğunu anlamına gelmez. Nitekim bunu belirten bir ayet de yoktur. Buna karşın hadislerde bazı bilgiler yer almaktadır. Fakat bu bilgiler kavmiyetçiliği, milliyetçiliği tetikleyen bilgiler olmayıp, aksine bu tür bir hareketin önünü kesecek niteliktedir.

Ebu Hureyre (ra)'den rivayet edilmiştir ki: Bir gün Resulullah (sav)'ın huzurunda Acemlerden bahsedildi. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: Onlara ve onlardan bazılarına karşı ben size veya sizden bazılarına karşı daha itimadlıyım."⁵⁴³

Peygamber (sav)'in, bir milleti, kabileyi, aileyi, kişiyi övmesi veya yermesi onların dini inançlarıyla ilgilidir. Peygamber (sav)'in, bir Müslüman kabile veya şahsı, mensubu bulunduğu ırk ve soy nedeniyle, yahut kişinin sosyal statüsü nedeniyle eleştirmesi düşünülemez. Fakat işaretle bulunduğumuz hadislerde de görüleceği üzere seçkin, şerefli

⁵⁴⁰ Buhari, Menakib, bab:1, Hno:3490.

⁵⁴¹ Buhari, Menakib, bab:1, Hno:3493, 3496.

⁵⁴² Yıldırım a.g.e., C.11, s.5759.

⁵⁴³ Tirmzi, Menakib, bab: 81, Hno:3941; Ayrıca Bkz., Hno: 3942.

ailelere mensup Peygamber ve kabileler, kişiler, güçlü bir akideye sahip olmaları durumunda övülmüştür.⁵⁴⁴

Kur'an'da, diller ve renkler arasında hiçbir fazilet tespitine rastlanmamaktadır. Peygamberlerin mensubu buldukları sülale ve kavimler nasıl ki mücerret bir üstünlüğe sahip değillerse konuştukları dillerin de mücerret bir üstünlüğü yoktur. Ayrıca semavî kitaplarda kullanılan dillerin birbirlerine olan rüchaniyetleri konusunda da bir beyana rastlamak mümkün değildir.⁵⁴⁵ Fakat Kur'an dilinin açık, fesih bir Arapça olduğu belirtilmektedir.⁵⁴⁶ Ayrıca her peygambere mensubu bulunduğu kavmin diliyle kitap verilmesi sünnetullahtandır.⁵⁴⁷

يَأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقْوَاهُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Ey insanlar, Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışınız diye sizi milletlere, kabilelere ayırdık. Haberiniz olsun ki, Allah katında en şerefliiniz, en takvalınızdır. Muhakkak ki, Allah, bilendir, her şeyden haberdardır.”⁵⁴⁸

“Nasıl ağacın dalları, yaprakları, çiçekleri ve meyveleri hep aynı gövdeye bağlı ise, tüm insanlarda temelde Adem ile Havva'dan dallanmış kardeşlerdir. Bu ayette açıkça vurgulandığı üzere insanın değeri, soyundan değil, ruh temizliğinden, güzel ahlak ve davranışından kaynaklanır. İşte İslam temelde insanların kardeşliğini esas alıyor, bundan ötürü de üstünlüğü soya değil, gönül temizliğine, iyi ahlaka veriyor.”⁵⁴⁹

İrk ve soy üstünlüğünü reddeden bu ayetten çıkarılabilecek sonucu aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

- 1) Bütün ırklar bir tek anne ve babadan başlayan bir temel ırkın dallarıdır. Bu yaratılış dizisinin hiçbir yerinde ırk ayırımı, alt ve üst tabaka görüşlerine yer veren bir şey yoktur. Çeşitli insanları çeşitli ilahlar yaratmamıştır. Hepsinin yaratıcısı Allah'tır. Bütün insanlar aynı maddeden yaratılmıştır. Bir kısmı temiz, pak maddeden diğeri de pis ve adi maddeden yaratılmamıştır.
- 2) İnsan öz itibariyle bir olmasına rağmen çeşitli soylara ve milletlere ayrılmasının hikmeti yaratılış gereğidir. Yeryüzünün tamamında tek bir ailenin olamayacağı malumdur. Neslin çoğalması ile beraber bir çok aile,

⁵⁴⁴ Bkz., Tirmizi, Menakıb, 14-75. bablar arasındaki hadisler de bazı kabileler, şehirle, kişiler övülmektedir.

⁵⁴⁵ M.S.Hatiboğlu, *a.g.m.*, s.133.

⁵⁴⁶ Şuara, 195; Nahl, 103.

⁵⁴⁷ Bkz., İbrahim, 4.

⁵⁴⁸ Hucurat, 13.

⁵⁴⁹ Ateş, *a.g.e.*, C.8, s.533.

ailelerden soylar ve soylardan da milletlerin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Yeryüzünün çeşitli bölgelerine yerleştikten sonra renk, şekil, dil ve yaşayış tarzlarının çeşitlenmesi doğal olarak gerçekleşecektir. Aynı bölgede yaşayanların birbirlerine yakınlık duymaları, birbirlerinden uzak olanlar arasında ise duygusal bir uzaklığın olması gayet doğaldır. Bu farklılaşmalar, üstünlük-aşağılık, soylu-adi gibi tabakalaşmaların olmasını gerektirmez. Bir zümrenin diğerine veya bir ırkın diğerine üstünlük kurması Allah'ın insanları milletlere ve soylara bölmesindeki hikmeti görmezlikten gelip hedefi şaşırmasıdır.

- 3) Yaratılış bakımından bütün insanlar eşittir. İnsanlar arasındaki üstünlük ve faziletin oluşmasını sağlayan tek şey kişinin takvasıdır. Bunu ise en iyi bilen Allah'tır. İnsanların kendi kendilerine koydukları üstünlük ve aşağılık ölçüsü Allah katında geçersizdir. Dünyalık kriterlere göre çok üstün olan bir insan, Allah katında yaratıkların en adi ve en sefili olabilir. İnsanların yanında çok değersiz olan biri de Allah katında en üstün mertebede olabilir. Önemli olan insana dünyada verilen değer ve kıymet değil, kişinin Allah katında sahip olduğu değerdir. Öyleyse herkes asıl üstünlüğü elde etmek için yarışmalıdır.⁵⁵⁰

d) İsrailoğulları ve Fazl

بِئَنى إِسْرَ عِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتى الَّتى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَ اَنى فَضْلنَاكُمْ عَلَى الْعَلَمِينَ

“Ey İsrailoğulları! Size nimet olarak verdiğim şeyleri ve vaktiyle sizi alemlere üstün kıldığımı hatırlayın.”⁵⁵¹ Bu ayette geçen (feddaltukum) fiili, Türkçe Kur'an meallerinde, “alemlere üstün kıldım” şeklinde tercüme edilmiştir⁵⁵². Müfessirler ise ittifakla “âlemlere üstün kılma”yı “İsrailoğulları'nın atalarını kendi zamanlarında o dönemin halklarına, âlemlerine üstün olmaları”⁵⁵³ şeklinde açıklamaktadırlar. Beğavi, Vâhidi ve Sabuni: “Ataların

⁵⁵⁰ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, C.5, s.423, 425.

⁵⁵¹ Bakara, 47.

⁵⁵² Bkz., Diyanet İşleri, Diyanet Vakfı, Yaşar Nuri Öztürk, Abdülbaki Gölpınarlı, Edip Yüksel, Elmalılı Hamdi Yazır, Muhammed Esed, Suad Yıldırım, Şaban Piriş, Ömer Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş, G. Onan, Ali Bulaç meallerinin bulunduğu www.kuranmeali.com internet sitesine.

⁵⁵³ Taberi, *a.g.e.*, C.2, s.24; M.Ali Sabuni, *a.g.e.*, C.1, s.51; Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed *Fethu'l Kadir* (el-Camiu Beyne Fennir-Rivayet ve'd-Dirayeti min İlmi't-Tefsir), Darul Fikr, by. 1973, C.5, s.7; Beğavi, *Tefsirul Bağavi*, C.1, s.47; Muhammed Cemaleddin el-Kasimi, *Tefsiru'l Kasimi* (Mehasinu't-Te'vil) Daru İhyail Kitabul Arabiyye, by., 1957, C.2, s.120; Razi, *a.g.e.*, C.3, s.52; İbn Kesir, *a.g.e.*, C.1, s.169; Tantavi el-Cevheri, *el-Cevahir*, by., H.1350, C.1, s.60.

üstünlüğü çocuklar için şereftir”⁵⁵⁴ açıklamasını da eklemektedirler. Bu ayet korkup sakındırmak ve Allah’ın insanlardan sadece onlara vermiş olduğu üstünlüğü ve nimeti zikretmek, düşündürmek içindir.⁵⁵⁵ Elmalılı Hamdi Yazır da, bu ayetin İsrailoğulları’na bir hatırlatma olduğu üzerinde durarak şöyle demektedir: “Ey İsrailoğulları, benim size verdiğim nimetlerimi hatırlayın ve bilhassa şunu hatırlayın ki, ben sizi geçmişte yani Musa ve onun değişmeyen halefleri zamanında bütün alemlere faziletli kılmıştım. Hepsinin üzerine çıkarmıştım. Siz o zaman alemin en yüksek milleti olmuştunuz.”⁵⁵⁶

“Alemlere üstün olmanın” manası nedir? Bu üstünlük Hz. Muhammed’den de mi üstün olan bir durum ? Razi, bunun ittifakla yanlış olduğunu belirtiyor. Şöyle ki:

- a) Bazı alimler, alem çok kalabalık insan topluluklarından ibarettir. Dolayısıyla “alem”den maksat insanların tamamı değil çoğunluğudur. Tıpkı “bir sürü insan gördüm” diyen birinin bununla insanların çokluğunu belirtmek istemesi gibi. Razi’ye göre bu zayıf bir görüştür. Ona göre: Allah’a delil olan her şey âlem olmuş olur ve böylece de âlemden olur. Kelamcılara göre âlem, Allah dışındaki her şeydir. Öyleyse âlem lafzını, sonradan olanların bir bölümüne hasretmek doğru olmaz.
- b) “Üstün kılmak” tan maksat, “sizi zamanınızın alemlerine üstün kıldım” demektir.⁵⁵⁷ Nitekim henüz var olmayan bir şahıs âlemler cümlesine dahil edilemez. Alemden olmanın şartı o an var olmaktır. Dolayısıyla Hz. Muhammed o vakit henüz doğmadığı için İsrailoğulları’nın âlemlerin en üstünü olması onların Hz. Muhammed’den de üstün olduğu anlamını vermez. Fakat; “And olsun ki biz onları bir ilme binaen âlemlerden üstün tuttuk”⁵⁵⁸ ayeti ile “Bir zaman da Musa milletine şöyle demişti: “Ey milletim, Allah’ın size olan nimetini düşünün, zira sizden peygamberler var etti ve sizi melikler yaptı ve size âlemlerden hiç birine vermediği şeyi verdi.”⁵⁵⁹ Ayetlerinin de işaret ettiği gibi İsrailoğulları bir zamanlar âlemlere üstün tutulmuştur. Onlar kendilerine verilen peygamberlik, hükümdarlık ve ilahi kitap gibi hususlarda başkalarına tercih edilmişlerdir.
- c) “Sizi âlemlere üstün tuttum” ifadesi âlemler hakkında umumi fakat fazileti ifade etme bakımından mutlaklıdır. Mutlak’ın doğru olması için bir yön yeterlidir. Bu nedenle ayet İsrailoğulları’nın âlemlere herhangi bir yönden üstün kılınmış

⁵⁵⁴ Beğavi, *Tefsirul Bağavi*, C.1, s.47 ; Vâhidi, *a.g.e.*, C.1, s.133; M. Ali Sabuni, *a.g.e.*, C.1, s.51.

⁵⁵⁵ Muhammed İzzet Derveze, *Tefsiru'l Hadis*, Darul İhya-i Kitabu'l-Arabiye, by.,1963, C.7, s.231.

⁵⁵⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.1, s.288.

⁵⁵⁷ Tantavi Cevheri, *el-Cevahir*, C.1, s.60.

⁵⁵⁸ Duhan, 32.

⁵⁵⁹ Maide, 20.

olduğuna delalet edebilir fakat bu onların her konuda âlemleri hepsinden üstün olması anlamına gelmez. Onlar, bir konuda başkalarından daha üstün olsalar da başkaları da diğer farklı konularda onlardan üstün olmuş olurlar.

- d) Allah, “üstün kılmayla” onların mü’min olanlarını kastetmiştir. Nitekim onların asi olanları, maymun ve domuz haline getirilmiştir⁵⁶⁰ ve İsrailoğulları’ndan kafir olanlar lanetlenmiştir.⁵⁶¹
- e) Allah’ın İsrailoğullarına olan hitabı, Arapların dikkatini çekmek içindir. Çünkü İsrailoğullarının üstünlüğü peygamberleri sayesinde olmuştur. (Dolayısıyla Araplara da, sahip oldukları nimeti iyi değerlendirmeleri gerektiği, aksi bir durumda sonlarının nasıl olacağı hatırlatılmak isteniyor)⁵⁶²

“Sizi âlemlere üstün kıldım” ayetinin manası sizden önceki babalarınıza ve çocuklarınıza nimet verdim. Yani “ben sizi zamanınızdaki âlemlere üstün kıldım”. Bundan maksat onlara mülk, melik (sultanlık) verilmesi, peygamberlik ve kitap verilmesidir.⁵⁶³ “Biz bir ilme göre (bilerek) onları alemlere üstün kılmıştık”⁵⁶⁴ ayetiyle kastedilenler Allah’a itaat eden ve emrine tabi olanlardır. Yoksa aşağılanan ve maymuna dönüştürülenler değildir.⁵⁶⁵

Mukatil b. Süleyman, “alemin” kelimesinin beş ayrı anlama geldiğini belirtmektedir.

Bunlar:

1. Bütün ins ve cin için kullanılır.⁵⁶⁶
2. Bir milletin yaşadığı dönem, kendi zamanının alemi.⁵⁶⁷
3. Hz. Ademden kıyamet gününe kadarki zaman.⁵⁶⁸
4. Hz. Nuh (as)’tan sonraki dönem.⁵⁶⁹
5. Ehl-i Kitab.⁵⁷⁰

İsrailoğulları’nın her dönem ve herkesten üstün olmadığı Hz. Muhammed (sav) şü hadisiyle aşikar olmaktadır: “Sizler yetmiş ümmeti tamamlıyorsunuz. Allah katında siz, onların en hayırlı ve en kerim (üstün) olanısınız.”⁵⁷¹ Ayette de: “Siz insanlar içerisinden

⁵⁶⁰ Maide, 60.

⁵⁶¹ Maide, 78.

⁵⁶² Maddeler için Bkz., Razi, *a.g.e.*, C.3, s.52-53; eş-Şevkani, *Fethu’l Kadir...*, C.5, s.7; el-Kasimi, *Tefsiru’l Kasimi...*, C.2, s.120.

⁵⁶³ el-Kasimi, *Tefsiru’l Kasimi*, C.2, s.120.

⁵⁶⁴ Duhan, 32.

⁵⁶⁵ Taberi, *Tefsiru’l Taberi* (Daru’l Marife, Mısır 1969/1971), C.2, s.24.

⁵⁶⁶ Fatiha, 2; Furkan 1; Enbiya, 107; Tekvir, 27; Sad, 87.

⁵⁶⁷ Bakara, 47; Duhan, 32; Casiye, 16 (Not: Bu ayetler İsrailoğullarının üstünlüğünü belirten ayetlerdir).

⁵⁶⁸ Al-i İmran, 42; Enbiya, 71.

⁵⁶⁹ Saffat, 79.

⁵⁷⁰ Ali İmran, 97; Bkz., Mukatil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 217-218.

⁵⁷¹ Tirmizi, Tefsirul Kur’an, bab:4, H.no:3001, s.798.

çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz”⁵⁷² denilmiştir. Bunlarda bize gösteriyor ki İsrailoğulları Ümmeti Muhammed’den daha üstün değildir. Ancak kendi dönemlerindeki âlemlere üstün olabilirler.⁵⁷³

İsrailoğulları’nın âlemlere üstün kılınması, Allah’ın onlara verdiği nimetler nedeniyledir. İsrailoğulları’nın bu üstünlüğü ise Allah’ın bu nimetlerine şükrettikleri sürece devam etmiştir.

بَيْنَى إِسْرَءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنَّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Ey İsrailoğulları! Sizlere verdiğim nimetimi ve sizleri vaktiyle âlemdeki insanlardan üstün kıldığımı hatırlayın.”⁵⁷⁴ Bu nimetin neler olduğu konusunda birçok müfessir aynı şeyleri söylemektedir. Vaktiyle onlara verilen peygamberlik, kitap ve onların soyundan birçok sultan ve hükümdarlar çıkarması, ayrıca Hz. Muhammed’in gönderileceği bilgisi bu nimetler arasındadır.⁵⁷⁵ Yüce Allah, İsrailoğullarını Firavun ve kavminden kurtarmış, onları firavun kavminin mallarına ve yurtlarına mirasçı kılmaştı. Onlara gökten kudret helvası ve bıldırcın göndermiş, onları bir beldeye yerleştirmiş, peygamberliği onlara has kılmıştı. İşte Yüce Allah bu bol ihsanlarıyla onları âlemler üzerine çıkarmıştı.⁵⁷⁶

وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَءِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ
وَآتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْثًا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَفْضِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

“And olsun, biz vaktiyle İsrailoğulları’na kitap vermiş, hükümlerlik (hüküm) vermiş ve peygamberlik vermiştik. Ve kendilerini temiz rızıklardan rızıklandırmıştık. Hem onları âlemlere karşı üstün kılmıştık.”⁵⁷⁷ Yani kendi dönemlerinde onlar yegane gerçek muvahhid topluluk idiler.⁵⁷⁸ Bu ayette İsrailoğulları’na verilen nimetler sıralanmıştır. Kitaptan maksat Tevrat veya Zebur ve İncil’i de kapsamak üzere kitap cinsi olanlardır. Hüküm-hükümet ve nübüvvet İsrailoğulları’na verilen nimetlerdir.⁵⁷⁹ Razi, İsrailoğulları’nın haset ve ihtiraslarından dolayı aralarında ihtilaf bulunmasına rağmen Allah’ın onları pek çok nimetle rızıklandığını, bu ayette bunların zikredilmesinin sebebini ise Hz. Muhammed (sav) kavminin yolunun da diğer kavimlerin yolu gibi olduğunu vurgulamak içindir. Nimetler ise

⁵⁷² Ali İmran, 110; Ayrıca Bkz., İbn Kesir, *a.g.e.*, C.1, s.92..

⁵⁷³ Taberi, *a.g.e.*, C.2, s.25.

⁵⁷⁴ Bakara, 122.

⁵⁷⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, C.1, s.393; M.Ali Sabuni, *Safvetü’ t Tefasir*, C.1, s.55; Taberi, *a.g.e.*, C.2, s.573.

⁵⁷⁶ Taberi, *a.g.e.*, C.2, s.573 ; Razi, *a.g.e.*, C.27, s.264.

⁵⁷⁷ Casiye, 16.

⁵⁷⁸ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, (Çev: Cahit Kaytak; Ahmet Ertürk), İstanbul 1999, C.3, s.1020.

⁵⁷⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, C.6, s.416.

dini ve dünyevi olmak üzere iki çeşittir. Dini nimetler dünyevi nimetlerden üstün olduğu için yüce Allah dünyevi nimetleri zikretmekle başlamıştır. “Biz İsrailoğulları’na kitap, hüküm ve peygamberlik vermiştik.” Sayılan bu üç şeyden her biri ayrı şeylerdir. Kitap Tevrat’tır. Peygamberliğin ne olduğu herkesçe malumdur. Hüküm’den maksat ise şunlar olabilir:

a) Hükümdenmaksat ilim ve hikmettir.

b) Hükümden maksatla, davaların nasıl halledileceğini bilme kastedilmiş olabilir.

c) Hükümle Allah’ın ahkâmını yani fıkıh ilmini bilme kastedilmiş olabilir.⁵⁸⁰ Şevkani’ye göre ise, “Hüküm”den maksat, fehm (anlayış) ve fıkıhtır. Ki onunla insanlar, kendi aralarında hüküm verirler ve düşmanları ayırırlar. “Tayyibattan rızıklandırması” ise, Allah’ın onlara helal kıldığı lezzetlerdir. Bunlar da men ve selvadır. Beyyineler ise şeriatlarındaki helal ve haramlardır. Veya açık mucizelerdir.⁵⁸¹

“Onlara (din) emrinden, açık açık deliller vermiştik”⁵⁸² ayeti ise İsrailoğullarına verilen diğer nimetlere işaret etmektedir. Ayette geçen “beyyineler”den maksat:

a) Allah’ın onlara dünya işiyle ilgili deliller vermesi,

b) Allah’ın onlara, Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye hicret edeceğini ve Medine halkının ona yardım edeceklerini bildirilmesidir (İbn Abbas’a göre)

c) “Beyyinat” tan maksat Hz. Musa’ya peygamberliğini doğrulayan mucizelerin verilmesidir.⁵⁸³

“Allah’ın İsrailoğullarına verdiği bu nimetlere rağmen onların hala başka bir tanrı edinme arayışında olduğunu Kur’an bildirmekte ve onlara verdiği üstünlük lütfunu hatırlatmaktadır.

... قَالَ أَعْبُدُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ وَارْجِعُوا إِلَىٰ آبَائِكُمْ إِنَّكُمْ عَلَىٰ عِندِ رَبِّكُمْ قَوْمٌ مِّلَّةٌ حَقٌّ لِّمَن لَّمْ يَتَذَكَّرْ إِنَّكُمْ أَعْيُنًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ فَأَلْوَتْ عَلَىٰ الْأَبْنَاءِ وَتُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ سُبُّ اللَّهِ وَالْخِطَابَاتُ الْمَكْرُومَاتُ ۗ إِنَّكُمْ أَعْيُنًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ فَلَا تَدْرِكُونَ اللَّهَ بِحُكْمِكُمْ إِنَّمَا تَدْرِكُونَ الْقَوْمَ بِحُكْمِكُمْ وَلَٰكِن يَتَذَكَّرُ أُولَٰئِكَ لَعَلَّ يَخْشَوْنَ ۗ

“İsrailoğullarını denizden geçirdik. Derken yolları, kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir topluluğa uğradı. “Mûsâ! dediler, bunların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yapıver!” O ise: “Siz” dedi, “gerçekten cahil bir milletsiniz! Çünkü şu imrendiğiniz kimselerin dini yıkılmıştır ve yaptıkları bütün ameller de boşunadır. Hem Allah size bunca

⁵⁸⁰ Razi, *a.g.e.*, C.27, s.264.

⁵⁸¹ eş-Şevkani, *Fethu'l Kadir*, C.5, s.7.

⁵⁸² Casiye, 17.

⁵⁸³ Razi, *a.g.e.*, C.27, s.265.

lütufta bulunup öteki insanlara üstün kılmış olduğu halde, hiç ben sizin için O'ndan başka bir tanrı arar mıyım?"⁵⁸⁴ diyerek onların bu haksız isteklerini ve nankörlüklerini vurgulamaktadır.

e) Şeytanın, Adem'den Ontolojik Açıdan Üstün Olduğunu İddia Etmesi

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنِّىْ خَلَقْتُ بَشَرًا مِّنْ طِيْنٍ
فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيْهِ مِنْ رُّوحِىْ فَسَجُّوْا لَهٗ سٰجِدِيْنَ
فَسَجَدَ الْمَلٰئِكَةُ كُلُّهُمْ اٰجْمَعُوْنَ
اِلَّا اِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَ كَانَ مِنَ الْكٰفِرِيْنَ
قَالَ يَا اِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِیَدِیْ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعٰلِیْنَ
قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِیْ مِنْ تٰرٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِيْنٍ

“Bir vakit Rabbin meleklerle demişti ki: "Haberiniz olsun, Ben çamurdan bir insan yaratmaktayım. Onu şekillendirdim. Ruhumdan ona üfledim mi, derhal ona secdeye kapanın!" Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde ettiler. Yalnız iblis kibirlenmek istedi ve kafirlerden oldu. Allah : "Ey iblis, o Benim iki elimle (kudretimle) yarattığıma secde etmene sana ne engel oldu? Kibirlenmek mi istedin? Yoksa yücelerden mi bulunuyorsun?" dedi.

(İblis) dedi ki: "Ben ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."⁵⁸⁵

“Ben çamurdan yarattığım kişiye hiç secde eder miyim?”⁵⁸⁶ buradaki istifham inkari olup, ayete şöyle bir mana katmaktadır: “Benim yaratıldığım asıl madde, Adem’inkinden daha şerefli ve kıymetlidir. Dolayısıyla benim ondan daha kıymetli ve şerefli olmam gerekir. Daha kıymetli olanın daha düşük olana secde etmesi aklen hoş karşılanmayan bir durumdur.”⁵⁸⁷

Ateş balçıktan daha üstündür. Çünkü ateş balçığı pişirir, yer ve bitirir.⁵⁸⁸ Şeytan kendisinin yaratıldığı ana maddesinin (ateş) Adem’inkinden (çamurdan) daha üstün olduğunu nereden çıkarıyor. Bu üstünlük kategorilerini kim koymuş?

“Ateş daha hayırlıdır” kıyası hatalı bir kıyastır. Ateşin topraktan üstün olduğu sadece bir vehimdir. Üstünlüğü Allah tahsis eder ve dilediğine verir. Bunu kabul etmemek Allah’ın

⁵⁸⁴ Araf, 140.

⁵⁸⁵ Sad, 71-76.

⁵⁸⁶ İsrâ, 62.

⁵⁸⁷ Razi, *a.g.e.*, C.26, s.132 .

⁵⁸⁸ Taberi, *a.g.e.*, (Mustafa el-Babi, Mısır, 1954) C.23, s.186.

hikmet ve lütfunu reddetmek demektir. “Ben ondan daha hayırlıyım” sözü kafir iblisin karinesidir ve bunu inadından söylemiştir.⁵⁸⁹

“İki elimle yarattım” ifadesi insanın faziletli ve şerefli olduğuna işaret etmektedir. Çünkü bir kral bile sıradan işlerini hizmetçilerine yaptırır. Oysaki Allah, insanı eliyle yarattığını söylüyor. “İki elimle yarattım” ifadesi insanın hem ruh hem de bedeninin yaratılışına işaret etmektedir. İşte insan bu ruhu sayesinde eşref-i mahlukat olmuştur.⁵⁹⁰

2. Nesil, Topluluk ve Grupların Üstünlüğü

Kur’an’da kutsal veya üstün kabul edilen herhangi bir nesil, topluluk ve grup yoktur. Hadisler de ise bazı nesiller, topluluk ve gruplar övülmüş, onların üstün meziyetleri anlatılmıştır. Bu nesil ve gruplardan bazıları şunlardır:

a) Dört Halife

Aynı dönemde yaşayıp, İslam için birçok fedakarlık yapmış, hepsi de Müslüman ve takva sahibi olan ve İslam devletinin ilk halifeleri olan Hülefa-i Raşidin denilen Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali birçok mezhep mensupları tarafından üstünlük sıralamasına konulmuştur.

Ehl-i Sünnet alimlerine göre, dört halifenin üstünlük sıralaması hilafet sırasına göre olup, bunda ittifak vardır. Rafizi ve Mutezile’nin çoğu ise Hz. Ali’yi Hz. Ebu Bekir’den üstün görmektedir.⁵⁹¹

Ehl-i Sünnet alimlerinin ekserisine göre, peygamberlerden sonra insanların en üstünleri Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali’dir. Hasılı Peygamberlerden sonra insanların en üstünü Hz. Ebu Bekir’dir. O gelmiş ve gelecek velilerin en üstünüdür. Bunda icma vardır. Bu konuda Rafizilerin görüşüne itibar edilemez.⁵⁹²

Hadis kitaplarında dört halifenin her biri için farklı meziyetler yer almakta olup, birini diğeri üzerine tafdil eden herhangi bir hadis yoktur. Hz. Peygamberden sonra en hayırlı insan sıralaması yapan tek hadis, İbn Ömer’in biz, “Peygamber (sav) zamanındaki insanların en hayırlısı Ebu Bekir, Ömer ve Osman’dır”⁵⁹³ derdik sözüdür. Peygamberin bizzat kendisi

⁵⁸⁹ İbn Atiyye, *Muharreru'l-Veciz*, C.14, s.53.

⁵⁹⁰ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, C.5, s.83.

⁵⁹¹ Aliyül Kari, *Fıkhu Ekber Aliyül Kari Şerhi*, (Çev. Yunus Vehbi Yavuz), Çağrı Yay., İstanbul 1979, s169; M. Saim Yeprem, *Matüridi'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, İstanbul 1989, s.119; Pezdevi, İmam Ebu Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (Çev: Şerafettin Gölcük), by., 1980, s.292-293.

⁵⁹² Aliyül Kari, *a.g.e.*, s.164-165; Yeprem, *a.g.e.*, s. 119-120.

⁵⁹³ Buhari, Fedaili Ashabi Nebi, bab:4, Hno: 3655.

“falan kişi falan kişiden üstündür” dememiştir. Fakat her bir halifenin üstün bir yönünü vurgulayan hadisleri çoktur.

Peygamberin (sav): “Eğer bir dost edinseydim Ebu Bekir’i edinirdim. Fakat İslam kardeşliği daha üstündür (efdale)”⁵⁹⁴ dediği başka bir hadiste ise: “Eğer bu ümmetten bir halil (dost) edinseydim bu Ebu Bekir’den başkası olmazdı”⁵⁹⁵ buyurmuştur.

Peygamber (sav): “Sizden önceki ümmetlerde bazı kimseler vardı ki peygamber olmadıkları halde konuşturulurlardı. Ümmetinden de böyle birisi olsaydı o Ömer olurdu”⁵⁹⁶ buyurmuştur.

Peygamber (sav) Rıdvan biatı’nda Hz. Osman’ı elçi olarak Mekke’ye göndermişti. Diğerleriyle biat yaparken sağ elini gösterip; “bu Osman’ın elidir” diyerek sol elinin üzerine koydu ve bu Osman içindir” dedi.⁵⁹⁷

Hz. Peygamberin iki kızıyla evli olan, Peygamberin kendisine iki defa dua ettiği Hz. Osman “Zunnureyn” lakabıyla anılmıştır.⁵⁹⁸

Peygamber (sav) Hz. Ali için: “Sen bendensin ben de sendenim”⁵⁹⁹ diye buyurmuş, ayrıca: “Harun’un Musa’ya yakınlığı ne ise, Ali’nin de benim yanımdaki yeri odur”⁶⁰⁰ diyerek Hz. Ali’nin akraba, arkadaş ve yardımcı olarak kendisine olan yakınlığını belirtmiştir. Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman cennetle müjdelenen kişilerdir.⁶⁰¹ Peygamber (sav)’in sevgisini ve dostluğunu kazanan, cennetle müjdelenen insanların hem Allah katındaki hem de insanların yanındaki değeri yüksek olur.

İbn Ömer: “Peygamber ahabından Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman’dan daha adili yoktur. Biz onlar arasında tafdil yapmayız. Abdullah ve Abdulaziz de onlara tabidir” demiştir.⁶⁰²

İbn Ömer’in biz, “Peygamber (sav) zamanındaki insanların en hayırlısı Ebu Bekir, Ömer ve Osman’dır”⁶⁰³ derdik sözü ile bu halifelerin bütün insanlardan üstün olduğuna delil getiren mezhepler, İbn Ömer’in: “Biz onlar arasında tafdil yapmayız” hadisini görememişlerdir.

---

⁵⁹⁴ Buhari, Fedaili Ashabı Nebi, bab:5, Hno: 3657.

⁵⁹⁵ Müslim, Fedaili’s-Sahabe, bab:1, Hno:3/2583; Buhari, Fedaili Ashabı Nebi, bab:5, Hno: 3658.

⁵⁹⁶ Buhari, Fedaili Ashabı Nebi, bab:6, Hno: 3689.

⁵⁹⁷ Buhari, Fedaili Ashabı Nebi, bab: 7, Hno: 3698.

⁵⁹⁸ Aliyül Kari, *a.g.e.*, s. 168.

⁵⁹⁹ Buhari, Fedaili Ashabı Nebi, bab: 9, numarasız hadis, s. 658.

⁶⁰⁰ Buhari, Fedaili Ashabı Nebi, bab: 9, Hno: 3706.

⁶⁰¹ Bkz., Buhari, Fedaili Ashabı Nebi, bab:6, Hno: 3693.

⁶⁰² Buhari, Fedaili Ashabı Nebi, bab: 7, Hno: 3697.

⁶⁰³ Buhari, Fedaili Ashabı Nebi, bab:4, Hno: 3655.

Hiz. Ebu Bekir'in dostluğu, Hiz. Ömer'in adaleti, Hiz. Osman'ın takvası, Hiz. Ali'nin ilim ve cesareti onları diğer sahabilerden ve onları birbirinden ayıran özellikler olup bu yönleriyle biri diğerinden farklı ve üstündür. Fakat onların bu üstünlükleri mezheplerin onları hilafet sıralamasına veya diğer bir takım nedenlere dayanarak üstünlük sıralamasına koyması gibi olmayıp, bütün insanların birbirlerinden farklı olan yönleri gibi bir farklılıktır. Kalam kitaplarında karşılaştığımız ve dört halifenin tafdili konusunda ileri sürülen görüşler mezhepsel taasuptan kaynaklanıp, Kur'anî delillerden yoksun birer iddiadır. Hadisler de ise her birinin ayrı ayrı özellikleri ve faziletleri anlatılmış olup, birinin diğerinden üstün olduğunu belirten bir hadis bulunmamaktadır.

Buhari ve Müslim'in sahabenin faziletlerini anlattıkları kitaplarda daha birçok kişi hakkında bab açılıp, buralarda ilgili şahısların üstün meziyetleri, kahramanlıkları, takva ve fedakarlıkları ile Peygamber (sav)'in onlardan hoşnutluğu ve onlara yaptığı dualar yer almaktadır.⁶⁰⁴ Mezhep ve tarikatların iddia ettiği gibi Reşit Halifeleri birbirinden üstün kılan bir nass mevcut değildir. Bu konuda kaynak olarak kullandıkları hiçbir ayetin de bu polemiklerle en ufak bir alakası yoktur. Bu konudaki ihtilaflara kalam kitaplarında "tafdil meselesi" bölümlerinde yer verilmiştir.⁶⁰⁵

b) Ehl-i Beyt

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتَيْنَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ
إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

"Hem vakarınızla evlerinizde durun da önceki cahiliyyet devri çıkışı gibi süslenip çıkmayın, namaz kılın, zekat verin, Allah'a ve peygamberine itaat edin! Ey Ehl-i Beyt (Peygamberin ev halkı), Allah yalnızca sizden kiri uzaklaştırıp tertemiz etmek istiyor."⁶⁰⁶

Bu ayet nazil olunca Hiz. Peygamber (sav) Ümmü Seleme'nin evindeydi. Fatima, Hasan, Hüseyin ve Ali'yi çağırđı ve abasının altına alarak: "Bunlar benim Ehl-i Beytimdir. Allah'ım onlardan pisliği gider ve onları tertemiz kıl" buyurdu. Ümmü Seleme; "ben de onlarla değil miyim?" diye sorunca, Peygamber: "Sen kendi konumundasın ve hayırlılardansın" buyurdu.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Bkz., Buhari, Fedaili Ashabı Nebi; Müslim, Fedaili's-Sahabe bölümlerine.

⁶⁰⁵ Bkz., Fahrüddin Razi, *Kitabu'l Erbain fi Usuli'd-Din*, Meclisi Daireti'l el-Osmaniyye, Haydarabad, H. 1353, s. 464-478; Kadı Abdulcebbar b. Ahmed, *Şerhi Usuli'l Hamse*, (Thk., Abdülkerim Osman), Mektebetul Vehbe, Kahire 1988, s. 766; Yeprem, a.g.e., s.119-120.

⁶⁰⁶ Ahzab, 33.

⁶⁰⁷ Tirmizi, Menakıb, bab: 32, Hno: 3796.

Ehli Beyt' ten olan Hz.Hasan, Hüseyin ve Fatima'yı öven ve Peygamberin onlara karşı beslediği duyguları ifade eden hadisler çoktur. Bunlardan bazıları şunlardır:

“Beni seven Allah'ı sevmiş olur. Ehl-i Beyti seven beni sevmiş olur.”⁶⁰⁸

“Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendileridir.”⁶⁰⁹ Ayrıca Peygamber (sav): Hüseyin bendendir ben Hüseyin'denim” ve Hüseyin'i seven Allah'ı sever dediği belirtilmektedir.⁶¹⁰ Peygamber (sav), Hz. Hasan ve Hüseyin için: “Allah'ım ben onları seviyorum. Sen de o ikisini sev”⁶¹¹ diye dua ettiği rivayet edilmiştir.

Hz. Peygamber, Fatima'ya kendi ecelinin yaklaştığını söyleyerek ondan ağır başlı ve sabırlı olmasını isteyince bunun üzerine Fatima ağlar. Hz. Peygamber Fatima'nın kendisine erken yetişeceğini ve mümin kadınların ve bu ümmetin kadınlarının efendisi olmak istemez misin? Deyince Fatima sevinir.”⁶¹²

“Ey insanlar size Allah'ın Kitabını ve Ehl-i Beytimi bırakıyorum. Onlara tutundukça asla sapmazsınız”⁶¹³ buyurmuştur.

Hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in ailesinden olmak, O'na yakın olmak ve onun sevgisini kazanmak büyük bir şereftir ve Yüce Allah'ın bir lütfudur.

Ehl-i Beytin kimlerden oluştuğu konusunda bazı tartışmalar vardır (eşlerinin de ehl-i beytten sayılıp sayılamayacağı gibi). Fakat Allah'ın Ehli beyti tertemiz kılmak istediği ayetle sabit olup, takvalı olmak, Allah'a karşı olan görevlerini yerine getirmek ve böylece Peygamber'in hoşnutluğunu kazanmak şartıyla, bir yönüyle vehbi diğer yönüyle de kesbi olan bu nimete sahip olmanın kişiyi seçkin bir duruma getireceği muhakkaktır. Aksi bir durumun, yani Peygamberle aynı nesepten olup, iman etmeme durumunda bunun hiçbir değeri ve getirisi olmaz.

c) Bedir Ehli

Hz. Muhammed (sav)'in müşriklerle yaptığı savaşlar hakkında Kur'an'da bilgi verilmektedir. Bu savaşların hikmetleri anlatılmakta ve Müslümanların bu savaşlardan ders almaları amaçlanmaktadır. Müşriklerle ilk savaş olan Bedir hakkında ayetler bulunmaktadır.⁶¹⁴ Fakat bu savaşa katılanların üstünlüğü konusundaki bilgilere hadisler

⁶⁰⁸ Tirmizi, Menakıb, bab: 32, Hno: 3798.

⁶⁰⁹ Tirmizi, Menakıb, bab: 31, Hno: 3777.

⁶¹⁰ Tirmizi, Menakıb, bab: 31, Hno: 3784.

⁶¹¹ Tirmizi, Menakıb, bab: 31, Hno: 3791, 3792.

⁶¹² Müslim, Fedaili's- Sahabe, bab: 15, Hno: 98.

⁶¹³ Tirmizi, Menakıb, bab: 32, Hno: 3794.

⁶¹⁴ Bkz., Enfal, 5-8, 42-44, 48; Al-i İmran, 13, 123-127.

sayesinde ulaşıyoruz. Bu üstünlük salt bir üstünlüğü ifade etmeyip, her güzel ameli övüp teşvik etmek şeklindedir.

Cebrail, Hz. Peygamber'e geldi ve "Bedir savaşına katılanları hangi derecede sayarsınız? dedi. O da: "Müslümanların en üstünü (efdale) dedi veya buna benzer bir kelime söyledi. Bunun üzerine Cebrail: "Biz de Bedir savaşına katılan melekleri öyle sayarız" dedi.⁶¹⁵

d) Uhut Ehli

Uhud savaşı hakkında Kur'an'da yer alan bilgiler genelde Müslümanların zaafi⁶¹⁶ ve münafıkların tutumu hakkındadır.⁶¹⁷ Hadislerdeki bilgiler de bu yöndedir.

Uhud savaşında bir adam Peygamber'e : " Öldürülsem nerde olacağım?" diye sorunca, Peygamber : "Cennette" buyurdu. Adam elindeki hurmaları attı ve ölüncüye kadar savaştı.⁶¹⁸

e) Rıdvan Biatı Ehli

Kur'an'da Rıdvan biatına katılanlardan Allah'ın razı olduğu ve onların mükafatlandırılacağı belirtilmektedir.⁶¹⁹ Hadiste de ;"Ağacın altında biat edenlerin hiçbiri cehenneme girmez"⁶²⁰ denilmiştir. Allah'ı rızasını kazanan ve cenneti hak eden kulların üstün olduğu açıktır.

f) Ensar Muhacir ve Kureyş

Kur'an'da Ensar ve Muhacirin faziletleri anlatılmakta olup⁶²¹ bunlara uyan Müslümanların da Allah'tan razı oldukları ve Allah'ın da onlardan razı olduğu ve mükafatlandırılacakları belirtilerek, onların bütün Müslümanlar için örnek bir nesil olduğuna dikkat çekilmiştir. Hadislerdeki bilgiler de Ensar ve Muhacir'in İslam'a yaptıkları hizmet ile ilgili olup, bunları başka yönere çekmemek gerekir.

Peygamber (sav): "Ensar ailelerinin en hayırlısı Neccaroğulları, sonra Abdüleşheloğulları, sonra da Saidoğulları aileleridir. Ayrıca Ensar'ın bütün ailelerinde hayır vardır" buyurmuş. Bunun üzerine Sad b. Ubade; "Görüyorum ki Peygamber (sav) bir

⁶¹⁵ Buhari, Meğazi, bab:11, Hno:3992.

⁶¹⁶ Bkz., Al-i İmran, 121-122, 143-144, 152-153, 165.

⁶¹⁷ Bkz., Al-i İmran, 154,166-168.

⁶¹⁸ Buhari, Meğazi, bab:17, Hno:4046.

⁶¹⁹ Bkz., Maide, 7; Fetih, 10, 18-21.

⁶²⁰ Tirmizi, Menakıb, bab: 58, Hno:3869.

⁶²¹ Bkz., Enfal, 72-74; Tevbe, 100; Haşr, 8.

çoklarını bize tercih etti” deyince, Peygamber (sav): “Sizi de bir çoklarına tercih ettim (feddalekum)” buyurmuştur.⁶²²

“Ensar’ı, ancak müminler sever ve münafıklar da onlardan nefret eder. Kim Ensar’ı severse Allah da onları sever. Kim de Ensar’a buğzederse, Allah da onlara buğzeder.”⁶²³

“İmanın işareti Ensar’ı sevmektir. Nifakın işareti de Ensar’a buğzettir.”⁶²⁴

Peygamber (sav), Ensar kadın ve çocukları için: “Allah şahittir ki siz bana insanların en sevimlisiniz (ehabbe) buyurdu.”⁶²⁵

“Kureyş kadınları deveye binme konusunda kadınların en iyileridir. Çocuklarına düşkün ve şefkatlidirler. Sorumlulukları altında buldukları kocalarının emanetleri konusunda çok titizdirler.”⁶²⁶ Bu hadislerde Kureyş kabilesinin bazı meziyetleri sayılarak, onların bu konularda adet haline getirdikleri karakteristik özellikleri takdir edilmiştir. Bunlar da tarihsel ve sosyolojik tespitlerdir. Fakat asla Kureyş’in tümünün kabile olarak üstün olduğu anlamına gelmez. Çünkü Kur’an’ın yediği Allah’ı inkar edenlerin başrollerini paylaşanlar da Kureyş’tendir.

g) Sahabenin Üstünlüğü

Kur’an sahabeyi övmektedir.⁶²⁷ Peygamber (sav) de onları övmektedir. Peygamber (sav): “Ashabıma sövmeyiniz, onlara dil uzatmayınız. Zira siz Uhud dağı kadar altın tasadduk etseniz dahi onların verdikleri bir avuç sadakanın yarısı değerinde olmaz”⁶²⁸ demektedir. Ayrıca: “Nesillerin en hayırlısı benim dönemimdir. Daha sonra bu asrı takip edenler, daha sonra da onları takip edenlerdir”⁶²⁹ buyurarak nesillerin üstünlük sıralamasını yapmaktadır. Fakat bu üstünlük kişinin elinde olmayan dünyaya erken gelmek veya sonradan gelmekle alakalı olmayıp, sahabe ve tabiin dönemi Müslümanların sağlam inançları ve meşakatli bir dönemde Hz. Peygambere inanarak O’na yardım etmelerinden kaynaklanıyor. Kritik dönemlerin insan hayatında küçümsenemeyecek derecede etkileri olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Sahabe ve tabiinin önemi bundan kaynaklanıyor. Fakat yine de o dönemde yaşayan her Müslüman daha sonraki Müslümanlardan üstündür şeklindeki bir genellemeye gitmek yanlıştır. Nesilleri genel bir bakış açısıyla değerlendirdiğimizde ancak hadiste belirtildiği gibi bir sonuç çıkar.

⁶²² Tirmizi, Menakıb, bab: 67, Hno:3920.

⁶²³ Buhari, Menakıbi’l Ensar, bab: 4, H.no:3783.

⁶²⁴ Buhari, Menakıbi’l Ensar, bab: 4, H.no:3784.

⁶²⁵ Buhari, Menakıb-ı Sahabe, bab: 5, Hno:3785-3786.

⁶²⁶ Buhari, Ehadisil Enbiya, bab:48, H.no:3434.

⁶²⁷ Bakara, 157; Tevbe, 88, 100; Enfal, 64; Fetih, 18,29; Hucurat, 3; Zümer, 18.

⁶²⁸ Buhari, Fedaili Ashabi Nebi, bab: 5, Hno:3673.

⁶²⁹ Müslim, Fedaili’s-Sahabe, bab: 52, Hno: 208/2533 , 213/ 2534 ve 214/2535.

Kur'an'ın nüzulüne şahitlik eden, Hz. Peygamberin getirdiklerini tasdik edip ona yardımcı olan, Peygamberin sohbetinde bulunan sahabenin o devir'de yaşıyor olmak dışındaki bütün özellikleri kesbi olup bu yönleriyle değer kazanmışlardır. Nitekim o dönemde yaşayıp Allah ve Peygamber'e düşmanlık eden birçok insan da mevcuttur.

İslam'ın en çetin günlerinde İslam'ı benimseyip bu yolda sebat eden sahabe bu yönüyle üstündür. Sahabe Allah'a ve Resulüne olan bağlılığıyla, ibadet ve takvasıyla örnek bir nesildi. Onların bireysel ve toplumsal olarak sergiledikleri tavır mükemmeldi. Fakat sahabenin bu yöndeki üstünlüklerini dikkate alarak onların bütün fiillerinde hatasız olduklarını savunmak ve onları topluca kutsamak, dünyevî işlerdeki görüşlerini ve siyasi arenadaki kararlarıyla yanılmaz kabul etmek doğru değildir. Onları bu yönleriyle eleştirmede saygısızlık derecesinde hakaretlerde bulunmak da bir Müslüman'a yakışmaz. Nitekim Peygamber bunu yasaklamıştır.⁶³⁰

İnsanların değer ve üstünlükleri bireysel olup, zaman ve zeminle sınırlandırmak veya bir döneme hasretmek doğru değildir. Kur'an, kişinin üstün bir insan olması için evrensel ölçüleri koymuştur.⁶³¹ İnsanların Allah katındaki değerlerini ve derecesini akıl ve kıyas yoluyla bilmek mümkün değildir. Bu nedenle sahabeyi birbiriyle kıyaslamak veya günümüz Müslümanlarıyla birebir kıyaslamak doğru değildir. Nass'ın sahabeyi övmesi onların iman ve amelleri nedeniyledir. İyilikte ve kötülükte en üst ve en alt sınır belirtilmediğinden ve bunu ölçmek mümkün olmadığından önceki ve sonraki nesillerden kimlerin en üst basamakta olduğunu bilmek mümkün değildir. İyilik ve kötülüğün alt ve üst sınırı hep açık olduğundan, "artık hiç kimse bu makama ulaşamaz" şeklindeki bir düşünce yanlıştır. Bu nedenle genelleme yapmak ve ikinci asrın tamamı üçüncü asrın tamamından üstündür gibi bir ifade kullanmak da gerçeği tam yansıtmaz.⁶³²

Muteahhirun alimleri, sahabe arasında üstünlük konusunda kesin bir hüküm verilemeyeceğini, zira biri için rivayet edilen bir faziletin diğerinde de bulunduğunu belirterek, bir faziletin ya haddizatındaki şeref yahut kemiyetinin fazlalığı sebebiyle birçok faziletten daha tercihli olabileceğini belirtmişler. Hz. Ali'nin de kendisini Hz. Ebu Bekir ve Ömer'den üstün tutan kişileri dövmesi, sahabe arasında tafdil yapılmaması gerektiğinin delilidir.⁶³³

⁶³⁰ Bkz. Buhari, Fedaili Ashabı Nebi, bab: 5, Hno:3673.

⁶³¹ Bkz., Hüseyin Atay, "İslamda Olgun İnsan (İnsan-ı Kamil)", A.Ü.İ.F. Dergisi, Cilt:15, Yıl 1967, s.155-171.

⁶³² İbn Teymiye, Ahmed, *Külliyat*, (Çev:Ahmet Önkal, M.Sait Şimşek, İbrahim Sarmış), Tevhid Yay., İstanbul 1988, C.4, s.291.

⁶³³ Aliyül Kari, *a.g.e.*, s.171.

3. Cinsiyet Bakımından Üstünlük

İslam insanların doğuştan “hür ve eşit” olduğunu kabul eder. Bütün Müslümanların kardeş olduğu ilkesi, insanların insan olarak bir farklılığa sahip olmadığını gösterir. Fakat insanların doğuştan getirdiği zeka, kabiliyet ve cinsiyet gibi farklı özellikler ile iktisadi farklılaşma, kişinin eğitim ve öğretim düzeyi, inanç ve ibadette takip ettiği yol gibi sonradan ortaya çıkan farklılıkların da olduğu inkar edilemez. Bununla birlikte farklı iktisadî ve siyasî derecelere sahip olmak, Allah katında üstün olmak değildir. Kişinin üstünlüğünü belirleyen kriterler ise Kur'an'da açıklanmıştır.⁶³⁴

Buna rağmen gerek ayetlerin yorumunda olsun ve gerekse hadislerin değerlendirilmesinde olsun erkeğin kadından birçok yönüyle üstün olduğunu ifade eden yorumlarla karşılaşmak mümkündür. Kişiyi böyle bir yoruma götüren sebeplerden bir tanesi de ayet ve hadislerde kullanılan kavramların böylesi bir yoruma açık olmasıdır. Örneğin “derece”, “feddale”, “hayr”, “ala” gibi kavramlar derece ve konum farklılığını yansıttığından yorumcu, bunların Allah tarafından da insanlar arasında anlaşılmalı olduğu gibi bir üstünlük olarak kabul edildiğini yansıtan yorumlar yapmaktadır.

İnsanların sosyal statü bakımından ve ekonomik yönden birbirlerinden farklı oldukları ise bir gerçektir. Bu durumun insan kaynaklı ve dünyevi bir üstünlük fikrinin oluşmasına sebebiyet vermesi halinde bu kanaatin, ilahi muradın üstünlük kriterlerinden ayırt edilir bir şekilde anlatılması, ikisinin birbirine karıştırılmaması gerekmektedir.

Salt bir üstünlüğü yansıtmayan, siyasî, sosyal, ekonomik ve hukuksal alandaki farklılığa işaret eden, fakat genellikle Kur'an'ın, erkeği kadından üstün tuttuğu yönündeki iddiaların dayandığı ayetlerden bazılarını, konularına göre aşağıda maddeler halinde vereceğiz.

a) Erkeğin Kadın Üzerinde Kavram Olması Nedeniyle Üstün Olduğu İddiası

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَنِينَاتٌ
حَفِظَتْنَ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَ الَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَ اهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَ اضْرِبُوهُنَّ
فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا

⁶³⁴ Bkz., Hucurat, 13; Zümer, 9.

“Erkekler, kadınlar üzerinde kavvamdırlar,⁶³⁵ çünkü Allah, bazılarını bazılarından üstün (farklı) yaratmış ve bir de erkekler mallarından harcamaktadırlar. Bunun için iyi kadınlar, itaatkardırlar. Allah'ın korumasını emrettiği şeyleri, kocalarının yokluğunda da korurlar. Serkeşlik etmelerinden endişe ettiğiniz kadınlara gelince; önce kendilerine nasihat edin, sonra yataklarında yalnız bırakın, yine dinlemezlerse dövün. İtaat ettikleri halde onları incitmek için bahane aramayın. Çünkü Allah, çok yüksek çok büyüktür.”⁶³⁶

“...Bazılarını bazılarından üstün (fedelna) kıldık” ifadesini Elmalılı Hamdi Yazır: “Allah, erkek ve kadınların bazısını diğerine yaratılıştan üstün kılmıştır. “hum” (onlar) zamiri işaretiyle bundan erkeklerin kadınlara üstünlüğü anlaşılmalı beraber ayetin öyle bir güzel açıklaması vardır ki bu fazl ve fazileti, “Allah onları onlardan üstün kılması nedeniyle” diye mutlak anlamda erkeklerle sınırlamamış, belirsiz olarak bazısının bazısına üstünlüğünü ifade etmiştir”. Böylece her ikisinin birbirlerine farklı yönlerden muhtaç olduğunu, erkekle kadının yaratılıştan farklı ve karşılıklı olarak birbirlerinden üstün olduklarını, her erkeğin ve her kadının da seviyelerinin bir olmadığını ifade etmektedir.⁶³⁷ Reşit Rıza'ya göre; “Bazısını bazısı üzerine tafdil ettik” ibaresinde icazu'l bedi vardır. Allah bazı erkekleri bazı erkeklerden ve bazı kadınları bazı kadınlardan, ayrıca bazı erkekleri bazı kadınlardan ve bazı kadınları bazı erkeklerden üstün kılmıştır. Bu ayette erkek cinsi kadın cinsinden üstündür denilmemiş. Ya da kadın erkekten üstündür denilmemiş. Aksine burada hususi anlamdaki faziletlerden söz ediliyor. Yani insanlardan bazısının fazileti diğer bazısınınkinden fazladır deniliyor.⁶³⁸

Suyuti de; “Allah'ın faziletli kılması”ndan maksat erkeğin nafaka ve çalışmasıdır. “Onlar mallarından harcarlar” ifadesiyle de mehir kastedilmiştir⁶³⁹ demektedir.

وَالرِّجَالُ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Erkeklerin onlar üzerinde bir dereceleri vardır.”⁶⁴⁰ Ayetinde geçen dereceden maksat erkeğin üstünlüğü değildir. Yüce Allah “derece” kelimesini Nisa suresinin 34. ayat-i kerimesinde geçen ve yöneticiler anlamına gelen “kavvamun” kelimesi ile açıklamıştır...Ayette geçen “kavvamun” kelimesi bir çok kimsenin görmek istediği gibi bir üstünlük ifade etmez. Bu kelime “ bir kimsenin işini görme, yönetme” anlamlarına gelir. İşte erkekler, genelde fiziki bakımdan kadınlardan daha güçlü oldukları ve kadınların geçimlerini üstlendikleri için aile reisi olma sıfatını kazanmışlardır... eğer toplumsal şartların gelişmesi

⁶³⁵ Kavvam: “Bir kimsenin işini görme, yönetme” anlamına gelir.

⁶³⁶ Nisa, 34

⁶³⁷ Elmalılı *a.g.e.*, C.2, s. 516

⁶³⁸ Reşit Rıza, *Tefsiru'l Kur'ani'l Hakim*, by., H.1353, C.5, s.59.

⁶³⁹ Celaleddin es-Suyuti, *ed-Durrul Mensur fi Tefsiri'l Me'sur*, Daru'l Kitabi'l İlmiyye, Beyrut 2000, C.2, s.271.

⁶⁴⁰ Bakara 228.

sonucu, erkek, ayette söz konusu edilen şartları yerine getiremezse yöneticilik görevine hak talep edemez, yalnız şu hususu da hemen belirtelim ki, yöneten ister erkek ister kadın olsun bu birinin diğerinden üstün olduğu anlamına gelmez. Bu durum, üstünlük probleminden çok toplumsal olgu sorunudur. Zira toplumsal şartlar, insanları zorunlu olarak belli şekillerde hareket etmeye zorlar.”⁶⁴¹

Kurtubi, Kavvam kelimesini açıklarken “yani erkekler kadınların geçimlerini temin ederler, onların güvenliklerini sağlarlar, onları korurlar”⁶⁴² demektedir. Kavvam, koruyup, gözetme, düzeltme, koruyucu, nezaret edici, sorumlu anlamlarına gelir. Bu yorumların altında da bir üstünlük anlamı gizlidir fakat ontolojik anlamda bir üstünlük değildir. Belki erkeğe tanınan bir insiyatiftir. Bakara 228. ayette belirtildiği gibi “bir derece avantaja sahiptirler.” Bu bir derece ise aile reisi olmasıdır. Erkeğin evin reisi olması, Türk Medeni Kanununda ve birçok ülkenin medeni kanunlarında geçmektedir. Erkeğin reis olması, onun kadın üzerine zorba veya despot olmasını gerektirmez. Üstelik bu reislik sadece karı-koca ilişkileri için geçerli olup, bunun dışındaki işlerinde kadın bağımsızdır.⁶⁴³

Erkekler, himayet, riayet, velayet ve kifayet yönlerinden kadınlar üzerine kavvamdırlar. Erkekler üzerine cihad farzdır ki bu da kadınları himaye etmeyi içeriyor. Mirasta da payları daha fazladır. Çünkü kadının nafakasını karşılıyor. Bütün bunlar erkeğin kadından üstün olduğu anlamına gelmez. Bu fitrat gereğidir. Çünkü Allah, erkeğe bu görevlerini yerine getirebilecek kuvvet ve mahareti vermiştir.⁶⁴⁴

Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakimiyeti iki hikmetle açıklanabilir. Bunlardan birincisi vehbi olup Allah’ın erkeklere bir bağışdır. İkincisi ise kesbi olup erkeklerin kendi kazançlarıdır. Erkeklerin (kocaların) “kavvam” olması, onların hanımlarına karşı devlet adamlarında olduğu gibi, İslamî çerçevede emretme, yasaklama, idare etme, terbiye etme, geçimlerini sağlama, namus ve iffetlerini koruma hakkına sahip olmalarıdır. Evlilik hayatı sürdükçe erkeğin bu vasıfları devam edecektir. Yani erkek, karı-koca ilişkileri devam ettikçe bu görevlerini yerine getirmekle zorunlu olup, aile hayatındaki bu tabii durumu üstünlük ve yükseklik anlamına gelmemektedir.⁶⁴⁵

“Allah, onlardan kimini kiminden üstün kılmıştır ifadesinde büyük bir hikmet vardır. Burada erkek ve kadın, bir insanın belli görevleri olan birer uzuvları gibidirler. Bir

⁶⁴¹ Salih Akdemir, *Tarih Boyunca ve Kur’an’ı Kerimde Kadın*, İslami Araştırmalar, C.10, S.4, 1997, s.249-258.

⁶⁴² Kurtubi, *Camii’l Ahkamil Kur’an* (Muhtasaru Tefsirul’l Kurtubi), Heyetu’l Mısıriyetu’l Ametu’l lil-Kitab, 1977, s.282.

⁶⁴³ Mehmet Hayri Kırbaoğlu, *Kadın Konusunda Kur’an’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler*, İslami Araştırmalar, C.10, S.4, s.259-270.

⁶⁴⁴ Reşit Rıza, *a.g.e.*, C.5, s.67.

⁶⁴⁵ Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur’anî Kavramlar*, (Çev: Ali Turgut), Yöneliş Yay., İstanbul 1988, s.273-275.

uzvun diğerine üstünlük taslaması ise anlamsızdır. Zira göz kulağın, kulak da gözün vazifesini görmez. Ayrıca, kalbin mideden üstün olması, başın ellerden şerefli olması insan için ayıp değildir. Çünkü her uzvun bir vazifesi vardır ve beden böylece bir bütünlük arz edebiliyor. Bir vücuda benzeyen cemiyette fertlerin birbirinden üstün olması doğal karşılanmalıdır. Genel bir bakışla ayetten çıkarılan sonuç erkeklerin kadınlardan üstün olduğu şeklindedir fakat, fert bazında düşünüldüğünde bazı kadınların din ve ilim yönüyle kocalarından üstün oldukları görülmektedir.⁶⁴⁶

Nisa 34. ayetinin Sad b. Rebi hakkında nazil olduğu söylenmektedir. Sad karısına bir tokat atar, bunun üzerine kadın hemen kalkıp Peygamber (sav)'in huzuruna çıkarak kocasını şikayet eder. Peygamber (sav) kadına kısas yapmasını söyler. Sonra vahiy beklediği için kadından biraz daha sabretmesini ister ve bu ayet nazil olur. Ayetin inzalından sonra Peygamber (sav): “Biz bir şey istedik, Allah ‘da gayrı bir şey istedi. Muhakkak Allah’ın istediği daha hayırlıdır”⁶⁴⁷ buyurduğu rivayet edilir.Yani aile içerisinde bazı problemler olabilir. Yaşanan bazı tatsız olaylar büyütülmemelidir. Nihayetinde Müslüman karı-koca birbirlerinin kötülüğünü istemezler. Dolayısıyla arada bir düşmanlık ve kin olmadığı için kısasa da gerek olmamıştır.

Nisa 34. ayetini, “Çünkü Allah, onlardan bazılarını (erkekleri) diğerinden (kadınlardan) üstün yaratmıştır” şeklinde tefsir eden müfessirlerden bazıları, bu üstünlükleri şöyle sıralamaktadırlar: Erkekler akıl ve bilgi yönünden kadınlardan üstündürler. Erkekler güç ve kuvvet yönünden, yazı yazma, binicilik ile atıcılık yönünden, peygamber ve alimlerin erkeklerden olması, namaz imamlığı ve devlet başkanlığının erkeklere verilmesi, cihad, hutbe, itikaf, ezan, kısas ve hadlerde şahitlik, mirastaki hisselerde kadından fazla pay alması, mirasta asabe olma, adam öldürmede diyeti yüklenme, nikahta velayet, boşanma ve boşanmadan (ric’at) dönüşte, birden çok kadınla evlenebilme, mehir verme, nafakayı karşılama, çocukların erkeklere nispet edilmesi vb. hususlarda erkekler kadınlar üzerine üstündürler.⁶⁴⁸

Razi bu ayetin tefsirinde şunları yazmaktadır: Kadın ve erkek, birbirlerinde istifade etme hususunda eşit olsalar da, erkekler kadınlara hakim oldukları için, mirasta daha fazla pay

⁶⁴⁶ Muhammed Ali Sabuni, *Kur’an’ı Kerim’in Ahkam Tefsiri*, (Çev: Mahzar Taşkesenlioğlu), Şamil Yay., İstanbul 1989, C.1, s.399-400.

⁶⁴⁷ Vahidi, Ebul Hasan Ali b.Ahmed En-Nisaburî, *Esbabı Nüzul*, Mustafa Babi, Mısır 1959, s.86-87; Abdulfettah el-Kadi, *Esbabı Nüzul*, Fecr Yay., (Çev:Salih Akdemir), Ankara 1996 s.120; el Cevzi, *Zadu'l-Me'sir fi İlmi Tefsir*, el-Mektebetu'l İslami, by, 1965, C.2, s.73-74; Bedrettin Çetiner, *Esbabı Nüzul*, Çağrı Yay., İstanbul 2002, C.1, s.213-214; Suyuti, *Esbabı Nüzul*, (Çev: İbrahim Seyfi Oymalı), Fatih Yay., İstanbul, Trs., C.1, s.187; Tahsin Emiroğlu, *Esbabı Nüzul*, Kuzucular Ofset, Konya 1979, C.3, s.79-80; Zemahşeri, *Keşşaf*, C.1, s.363.

⁶⁴⁸ Razi, *a.g.e.*, C.6, s.95 ayrıca C.10, s.88 ; Beydavi, *a.g.e.*, (Daru'l-Fikr, Beyrut 1996) C.2, s.184; Krş: için Bkz., Mehmet Vehbi, *Hülasatu'l Beyan fi Tefsiri'l Kur'an*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1965, C.3, s.910-911; Kurtubi, *a.g.e.*, s.282; İbn Cevzi, *a.g.e.*, C.2, s.74; Zemahşeri, *a.g.e.*, C.1, s.362-363.

aldıkları için erkeklere, kadınların mihirlerini vermeleri ve onların nafakalarını temin etmeleri emredilmiştir. Böylece iki tarafın da üstünlük yönleri dengelenmiş ve arada üstünlük yok gibi olmuştur.⁶⁴⁹

Erkekler, kadınlara verilmeyen veya az verilen bazı doğal nitelik ve güçler bakımında kadınlardan üstündürler. Yoksa erkek, kadından şeref ve fazilet bakımından üstün değildir. Erkek sahip olduğu doğal nitelikler nedeniyle, ailenin kavvam'ı (kadının işlerinin düzenleyicisi, yönetici, koruyucu, hakim ve reisi)dir. Kadın da doğal niteliklerindeki bazı eksiklikler nedeniyle, kendi güvence ve güvenliği için ona tabi olmak zorundadır.⁶⁵⁰

“Yaratılıştta bazı hususlarda erkek vücudu kadın vücudundan daha güçlüdür. Bazı hususlarda da kadın daha üstündür. Çünkü Allah öyle yaratmıştır. Ayette, “Allah erkekleri kadınlara üstün kıldı” denmiyor. “Bazı kimseleri, diğerlerinden üstün kıldı” deniyor. Genellikle erkek vücudu daha dayanıklıdır. Erkek de siyaset ve yönetim yeteneği daha fazladır. Ama kadında da duyarlılık, merhamet duygusu erkekten üstündür. Her cinsin diğerine karşı üstün olan meziyetleri bulunur. “Allah bazı kimseleri, diğerinden üstün kılmıştır” cümlesinde buna işaret vardır.”⁶⁵¹

Razi, erkeğin kadından, akıl, diyet, miras, devlet başkanlığı, hakimlik, şahitlik, birden fazla kadınla evlilik, mirastan daha çok pay alma, karısını boşayabilme önceliği, ganimet hissesinden fazla alması vb. yönlerden üstün olduğunun aşikar olduğunu fakat, Peygamberin (sav), erkeklere sürekli kadınlara iyi davranmayı emretmesi ve erkeğe bunca nimetin verilmesi, erkeklerin kadına eziyet etmesini sakındırmak ve bu konuda erkeği tehdit etmek için olduğunu, çünkü bunca nimete sahip olanlardan günahın sudur etmesinin çok çirkin olduğunu belirtmektedir.⁶⁵²

İslam kadını horlandığı mevkiden alıp yükseltmiş, erkeği de kibir ve gururundan aşağı indirmiş, iki cinsi kulluk ve insanlık mertebesinde eşit saymıştır. Birçok ayetlerde erkek ve kadına birlikte hitap edilir. Kur'an'ı Kerim, kadın ve erkeğin birbirlerini tamamladıklarını birisi olmadığı takdirde diğerinin de olamayacağını, insanlık bakımından aralarında bir fark bulunmadığını söylemiştir.⁶⁵³

b) Erkeğin Biyolojik ve Ekonomik Yönden Kadından Üstün Olduğu İddiası

⁶⁴⁹ Razi, *a.g.e.*, C.10, s.87.

⁶⁵⁰ Mevdudî, *a.g.e.*, C.1, s.317.

⁶⁵¹ Süleyman Ateş, *a.g.m.*, s.304-310.

⁶⁵² Razi, *a.g.e.*, C.6, s.95.

⁶⁵³ Bkz., Fucurat, 13, Araf, 189, Ali İmran, 95; Nahl, 97; Ahzab, 35.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَإِلِّلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا
وَسَلُّوْا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“Allah’ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasıpları var, kadınların da kazandıklarından nasıpları var. Allah’ın lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.”⁶⁵⁴

Bu ayetin nüzul sebebi hakkında bir çok rivayet söz konusudur. Bir rivayete göre bazılarının bazısında olan malı temenni etmesi üzerine inmiştir. Başka bir rivayette ise erkeklerin, Allah’tan kendilerine mirasta iki hisse vererek kadınlardan üstün kıldığı gibi ahirette de kadınlardan üstün kılınmalarını istemeleri, kadınların da, mirasta olduğu gibi, bizim günahlarımızın da erkeklerin günahlarının yarısı olmasını dileriz⁶⁵⁵ demeleri sonucu bu ayet inmiştir. Ayrıca Yüce Allah, mirasta erkeklere kadınların iki misli hisse verince, kadınlar: “Biz zayıf varlıklar olduğumuz için daha muhtacız. Erkekler ise geçimlerini elde etme konusunda daha güçlüdürler”⁶⁵⁶ demeleri; Ümmü Seleme’nin: “Erkekler savaşıyor da kadınlar neden savaşmasınlar? Onların mirastaki payları da bizimkinin iki katı. Keşke bizde erkek olsaydık!”⁶⁵⁷ demesi üzerine bu ayetin indiği söylenmektedir. İkrime’den gelen bir rivayete göre, kadınlar cihad etmek isteyip: “İsteriz ki Allah, cihadı bize de farz kılsın ve erkeklerin elde ettiği ecir ve mükafatı bizde elde edelim”⁶⁵⁸ deyince bu ayet nazil oldu.

Yüce Allah, başkasında olan fazileti temenni etmemeyi emretmekte ve kişiye ancak kendi kazancının olduğu, kadının kazandığına erkeğin ortak olmadığını, erkeğin kazandığına da kadının ortak olmadığını, herkesin mükafatının kendisine ait olduğunu belirtmektedir.⁶⁵⁹

Yüce Allah bu ayetle, kadının ve erkeğin başkalarında bulunan üstünlükleri temenni etmesini men ediyor. Rızık konusunda onları irşad ediyor. Erkeğin kadından daha çok aldığı miras ve erkeğe farz olan cihadın neden böyle olduğu ve bunları temenni etme konusunda herkesin nasibine razı olmasını ve herkese gereken paylarının verilmesini emrediyor.⁶⁶⁰

⁶⁵⁴ Nisa, 32.

⁶⁵⁵ Taberi, *a.g.e.*, (Daru’l Fikr, Beyrut 1995) C.4, s.68-69; Suyuti, *a.g.e.*, C.2, s.267; Bedrettin Çetiner, *a.g.e.*, C.1, s.211; H.Tahsin Emiroğlu, *a.g.e.*, C.3, s.73; el Cevzi, *a.g.e.*, C.2, s.68-69; Vahidi, *a.g.e.*, s.85; Reşit Rıza, *a.g.e.*, C.5, s.57; Vehbe Zuhayli, *Et-Tefsiru’l Münir*, Daru’l Fikr, Dimeşk 2003, C.3, s.44-45.

⁶⁵⁶ Razi, *a.g.e.*, C.10, s.82; Tahsin Emiroğlu, *a.g.e.*, C.3, s.74.

⁶⁵⁷ Taberi, *a.g.e.*, C.4, s.67; Razi, *a.g.e.*, C.10, s.82; Suyuti, *el-İtkan fi Ulumi’l Kur’an*, C.1, s.108; Suyuti, *Esbabi Nüzul*, C.1, s.184; el Cevzi, *a.g.e.*, C.2, s.68; Ferra, Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyad, *Meani’l Kur’an*, (Thk: Ahmet Yusuf Necati, Muhammed Ali en-Naccar), Daru’l Kütübü’l İlmiye, Kahire 1955, C.1, s.264; Vahidi, *a.g.e.*, s.85; Zemahşeri, *Keşşaf*, (Mustafa Babi, Mısır, H.1318), C.1, s.362; Abdulfettah el-Kadi, *a.g.e.*, s.118; Reşit Rıza, *a.g.e.*, s.57; Bedrettin Çetiner, *a.g.e.*, C.1, s.211; H.Tahsin Emiroğlu, *a.g.e.*, C.3, s.73.

⁶⁵⁸ Vahidi, *a.g.e.*, s.211.

⁶⁵⁹ Vehbe Zuhayli, *a.g.e.*, C.3, s.46.

⁶⁶⁰ Reşit Rıza, *a.g.e.*, C.5, s.67.

Kadın ve erkeğin farklı işlerle meşgul olması onların faziletinin yükselmesine ve düşmesine sebep olmaz. Fazilet kişinin üzerine düşen görevini yerine getirmesindedir. Nitekim Peygamber (sav): “ Kadınlara evlerini tavsiye ederim. Zira onların cihadı evdedir”⁶⁶¹ buyururken kadının evdeki sorumluluk alanına işaret etmiştir.Yoksa cihada katılmamakla onun erkekten daha aşağı bir konumda olduğunu değil.

“...Erkeğe kazandığından bir pay kadına kazandığından bir pay vardır...” ayeti hem dünyaya yönelik hem de ahirete yönelik hallere taalluk eder. Örneğin cahiliyye ehlinin kadın ve çocuklara miras vermemesini iptal eden bu ayet herkesin, ister küçük olsun ister büyük mirastan payı olduğunu belirterek dünyalık kazanca; Allah’ın lutuf ve keremiyle herkese hakkettiği bir sevap vardır ve herkes itaatinden dolayı kazandığı mükafat vardır diyerek ahirete yönelik kazanca işaret etmektedir.⁶⁶²

Bu ayetten, bazısının bazısı üzerine tafdil edilmesi konusunda hasedin caiz olmadığı ve kadın ile erkeğin hem dünyada hem de ahirette sadece kendi kazandıklarından nasiplerinin olduğu ve herkesin Allah’ın lütfu ihsanından istemesi gerektiği anlaşılmaktadır.⁶⁶³

Nisa 32. ayeti “bugünkü problemleri sosyal hayata bir çözüm getirecek ahlaki bir direktif sunuyor. Allah, insanlara başkalarının malları için arzu ve kıskançlık duymamaları gerektiğini öğretiyor. Çünkü O, bir hikmete bağlı olarak, herkesi aynı yaratmamıştır. Eğer bu eşitsizlik olmasa, hayat çok saçma ve anlamsız olurdu. Allah her şeyin en iyisini bilen olduğu için, birini güzel diğerini çirkin yaratmıştır. Birine akıcı bir ses, diğerine ise kaba bir ses vermiştir. Birini fizik olarak güçlü, diğerini ise zayıf yapılı kılmıştır. Birine akıl ve bedenle ilgili belli kabiliyetler vermiş, diğerini başka yeteneklerle donatmıştır. Kimini zengin kimini fakir yapmıştır. Birazcık düşünmek bile insanı, insan kültüründen tüm çeşitliliklerin, bilgi ve hikmete dayanan bu farklılık ve değişikliklere dayandığı sonucuna götürür. Bu nedenle ne zaman ki insanlar, bu farklılıkların arasını açmaya veya onları tamamen oradan kaldırmaya yeltenseler, toplumda şu veya bu çeşit bir karışıklık ortaya çıkar. İnsanların, üstünlükleri nedeniyle başkalarını kıskanmaya karşı eğilimleri; hasislik, gırtlak gırtlğa rekabet, düşmanlık, sınıf çatışmaları ve buna benzer kötü sonuçlara yol açar. Böyle bir kafa yapısına sahip olan kişi, Allah’ın kendisine vermediği şeyi elde etmek için O’nun kurallarına karşı gelir. Ayette, Allah, Müslümanların böyle bir kafa yapısından kaçınmalarını ve başkalarını kıskanmaktan

⁶⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, C.6, s.68.

⁶⁶² Razi, *a.g.e.*, C.10, s.82.

⁶⁶³ Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, C.3, s.907.

vazgeçmelerini tavsiye ediyor. Bununla birlikte insan, Allah'ın kendisine lütfundan vermesi için dua etmelidir.”⁶⁶⁴

Bedenlerin yaratılışı bağlamında kadın-erkek eşitliğinden söz edilemez. Eşitlik bir hukuk kavramı olup, fizyolojik kavram değildir. Fizyolojik bakımdan erkek-dişi farkını inkar etmek leyleği kuşa benzetmek için gagasını ve bacaklarını kısaltmaya benzer. Cins farklılığını giderme yolundaki girişimler, ister kadın ister erkek tarafından gelsin sağlıksız bir nefis durumunun belirtisidir. Tedavi edilmesi gerekir. Şu halde felsefi açıdan insan olarak kadın ve erkek arasında tam bir eşitlik vardır. Nefs açısından tam bir eşitlik, kadın ve erkek bedenleri söz konusu olduğunda biyolojik ve fizyolojik farklılığa yerini bırakır.⁶⁶⁵

c) İki Kadının Şahitliğinin Bir Erkeğin Şahitliğine Denk Olması Nedeniyle Erkeğin Kadından Üstün Olduğu İddiası

وَ اسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَ امْرَأَتَانِ مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى

“Ey iman edenler, birbirinizden belirli bir vade ile borç aldığınızda, onu yazın; aranızda doğrulukla tanınmış bir yazı bilen kişi, onu yazsın. Yazı bilen de kendisine Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın. Bir de borçlu adam söyleyip yazdırsın, her biri Allah'tan korksun ve haktan birşey eksiltmesin. Eğer borçlu, akli ermeyen biri yahut küçük veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise, velisi dosdoğru söyleyip yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahit gösterin. Eğer her ikisi de erkek olamıyorsa o zaman doğruluğuna güvendiğiniz bir erkekle iki kadın şahit olsun ki, biri unutulunca diğeri hatırlatsın. Şahitler de çağrıldıklarında kaçınmasınlar. Siz yazanlar da az olsun çok olsun onu vadesine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu Allah yanında adalete en uygun olduğu gibi şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Ancak aranızda peşin devrettiğiniz bir ticaretse, o zaman bunu yazmamanızda size bir sakınca yoktur. Alış veriş yaptığınızda da şahitlik edene zarar verilmesin. Eğer zarar verirseniz bu mutlaka kendinize dokunacak bir günah olur. Allah'tan korkun! Allah size ilim öğretiyor ve Allah her şeyi bilir.”⁶⁶⁶

Klasik tefsir yazarlarından bazıları mali konularda bir erkeğe karşılık iki kadının şahitliğini erkeğin kadından üstünlüğü bağlamında değerlendirmişler. Bunlardan Beydavi,

⁶⁶⁴ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, C.1, s.315.

⁶⁶⁵ Hüseyin Hatemi, *Modern Mahrem ve İslam'ın Kadına Bakışı*, İslami Araştırmalar, C.10, S.4, 1997, s.311-314.

⁶⁶⁶ Bakara, 282.

erkeğin kadından üstün olan özelliklerini sıraladığı maddeler arasında, iki kadına karşılık bir erkeğin şahitlik etmesini de saymaktadır.⁶⁶⁷ İbn Kesir de bir erkeğe karşılık iki kadının şahitlik etmesini erkeğin ontolojik üstünlüğüne dayandırmaktadır. Ona göre; “kadının akli eksik olduğundan iki kadın ancak bir erkek şahidin yerine kabul edilmiştir.”⁶⁶⁸

Çağdaş müfessirlerden Süleyman Ateş, bir erkeğe karşılık iki kadının şahitlik etmesinin kadını aşağılamak olmadığını, bunun kadının hassas bir varlık olması dolayısıyla ve kadının meşguliyetinin alış-veriş, ticaret vs. olmayıp ev işleri olması nedeniyle daha çok erkek işi olan bu konuların kadının unutableceği düşünüldüğünden böyle bir uygulamanın takdir edildiğini belirtmektedir.⁶⁶⁹ Celal Yıldırım ise, ilk bakışta haksızlık gibi görünen bu uygulamanın, kadının psikolojik yapısı incelendiğinde getirilen hukuki ölçünün çok isabetli olduğunun görüleceğini belirtmekte ve kadının psikolojik durumunu maddeler halinde sıralamaktadır. Gustave Le Bon’un “Kitleler Psikolojisi” adlı kitabından da alıntılar yaparak kadının şahitliği meselesini izah etmeye çalışmaktadır.⁶⁷⁰

Elmalılı Hamdi Yazır da bu konuda klasik müfessirlerden farklı bir yorum ortaya koyamamaktadır. Neden bir erkeğe karşılık iki kadın zikredildiği sorusuna cevap veren Yazır, kadının zabt kuvvetinin eksik ve unutmaya ihtimalinin yüksek olduğunu, kadının yaratılışında hassasiyetin baskın olduğunu bunun da kadının duygulanma ve etkilenmesine sebebiyet verdiğini, bu duygulanmanın da beraberinde unutmayı getirdiğini belirtmektedir. Ayrıca kadınlarda subjektifliğin baskın olması ve onların objektif olamaması, onların haya ve hicaplarının fazla olması onlara şahitlik yüklememeyi gerektirdiğini, kadınlara şahitliğin yüklenmesi onların tedirgin olmasına sebebiyet verdiğini, ayrıca onların erkekleşmesine neden olduğunu, bu nedenle de şahitliklerinin kabul olunmaması gerektiğini⁶⁷¹ ifade etmektedir.

Bu ayette genel olarak şahitliği düzenleyen, umumi bir hüküm konulmamıştır. Ayette ki hükmün sadece vadeli borçlanmalarla ilgili olduğu da açıkça görülmektedir. Ayrıca “biri yanılınca diğerinin ona hatırlatması için iki kadın bulunsun” ayeti emir değil, bir tavsiye niteliğindedir.⁶⁷² Ayrıca, “Biri unutunca diğerinin hatırlatması...” ifadesinden şahitlerden bir tanesi mutlaka yanılacak sonucu çıkmaz. Öyleyse kadınlardan biri şahitlik ettiği borçlanma

⁶⁶⁷ Bkz., Beydavi, *a.g.e.*, (Daru’l-Fikr, Beyrut 1996), C.2, s.184.

⁶⁶⁸ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an’ı Kerim Tefsiri*, (Çev: Bedrettin Çetiner, İzah: Bekir Karlığa), Çağrı Yay., İstanbul 1988, C.3, s.1121-1122.

⁶⁶⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, C.1, s.491.

⁶⁷⁰ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C.2, s.799-800.

⁶⁷¹ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *a.g.e.*, C.2, s.228-229.

⁶⁷² Kırbaçoğlu, *a.g.m.*, s.259-270; Gıyasettin Arslan, *Muhammed eş-Şeybani’nin Kur’an’ı Yorum Metodu*, İlahiyât Yay., Ankara 2004, s.173.

aktiyle ilgili olarak yanılmaz veya unutmazsa diğeri ona hatırlatmada bulunmayacağından, şahitliğini tam yaptığı için erkek şahit ile kadın şahit eşit olacaktır.⁶⁷³

Müfessir ve hukukçular bu ayette yer alan :“Eğer iki erkek yoksa razı olduğunuz şahitlerde bir erkek ve iki kadın şahitlik etsin” ibaresine dayanarak kadının şahitliğini erkeğin şahitliğinin yarısına denk olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Oysaki Kur’an’ı Kerim de şahitlik ile ilgili bütün ayetler incelendiğinde böyle bir sonuca varmanın yanlış olduğu ve kadın şahitliğinin erkek şahitliğine denk olduğu görülür.⁶⁷⁴

Klasik ve çağdaş müfessirlerin, kadının şahitliği ile ilgili mevcut görüş ve uygulamaları iyi niyetleriyle, durumu haklı sebeplere dayandırma ve kadının fitratıyla açıklamaktan ibarettir. Bu ifadeler mevcut uygulamaların kuru bir savunmasından ibaret olup ayet ve hadis delillerinden yoksundur. Bu nedenle zamanın ilerlemesiyle müfessirlerin ileri sürdüğü sebeplerin de ortadan kalktığı görülmektedir.

Günümüz itibariyle kadının, herhangi bir konuda şahitlik yapması ne onun haya ve hicabına ne de erkekleşmesine sebep olmamaktadır. Kadının subjektif olduğu ve objektif olmadığını da genel-geçerliği yoktur. Kadının erkeğe oranla daha duygusal ve merhametli olması onun hak ile batılı karıştıracak derecede değildir. Ayrıca günümüzdeki şahitliklerde kadın veya erkeklikten kaynaklanan bir problemin olmaması söylenenlerin ilmi değerden yoksun olduğunu göstermektedir. Nitekim Taberi de, hata yapmanın kadına mahsus olmadığını erkeklerinde hata yapabileceklerini belirterek, unutmama ve yanılmanın kadının cinsiyet kimliğinden kaynaklanan bir problem olmadığını fakat, sosyal ve ekonomik hayat tecrübesinin yetersizliğinden kaynaklanan bir durum olabileceğine dikkat çekmiştir.⁶⁷⁵ Dolayısıyla kadının sosyal ve ekonomik hayattaki konumunun farklılaşmasıyla bu hükmün değişmesi mümkün olabilmektedir.

Muhammed Abduh, bir erkeğe karşılık iki kadının şahitliğinin kadının din ve akıl eksikliğiyle hiçbir alakasının olmadığını belirterek mevcut uygulamaların kadının ticari konularla fazla uğraşmamasına bağlamaktadır. Kadının mali muamelatla az uğraşması da onun bu konuda zafiyet sahibi olmasına neden olabilmektedir.⁶⁷⁶

Bazı araştırmacılara göre ise; Kur’an ve hadislerde kadının şahitlik yapamayacağı söylenmiyor. Fakihlerin bu konudaki hükümleri Arap örf ve adeti ile İsrailiyat’a dayanıyor olabilir.⁶⁷⁷ Müdayene ayetinde kadınların şahitliğini konu alan ifade mali konularla ilgili olup,

⁶⁷³ Kırbaçoğlu, *a.g.m.*, s.259-270.

⁶⁷⁴ Salih Akdemir, *a.g.m.*, s.249-258.

⁶⁷⁵ Talip Özdeş, *Kur’an ve Cinsiyet Ayrımcılığı*, Fecr Yay., Ankara 2005, s.170.

⁶⁷⁶ Reşit Rıza, a.g.e., (Daru’l Kutubu’l İlmiye, Beyrut 1999), C.3, s.105.

⁶⁷⁷ İsmail Akar, *“İslam Ceza Hukukunda Kadının Şahitliği”*, İslâmiyât, (2000), C.3, S.2, s.81-85..

tarihi olma ihtimali vardır. Çünkü Kur'an'ın nazil olduğu dönemlerde kadın ekonomik hayattan uzaktı. Ayrıca bu şifahi olarak yapılacak şahitliklerde bir erkeğe karşılık iki kadındır. Yazılı ve imzalı şahitlikte yanılma ve unutma ihtimali olmadığından kadınla erkek eşit şartlarda şahitlikte bulunabilir.⁶⁷⁸

Bu yorumlar bize gösteriyor ki; "...Erkeklerinizden iki şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunmazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (bulunsun)"⁶⁷⁹ ayeti merkeze alınarak çıkarılan ve sadece mali konularda değil bir çok konuda uygulanan "bir erkeğe karşılık iki kadın" hükmü ve bu konudaki diğer yorumlar ilahi muradı yansıtmaktan öte subjektif kanaatlerin ürünüdürler.

Mali konularda bir erkeğe karşılık iki kadının şahit tutulması kadının ekonomik değersizliği değildir. Diğer konulardaki şahitliği ise Kur'an'ın bir erkeğe karşı iki kadının şahitlik etmesini istemesi değil, müctehid imamların ictihadları gereğidir. Bu konuda örf-adetler veya mezhep imamlarının ictihadları engel teşkil edebilir. Fakat bu uygulamalar Kur'an'ın emri olarak telakki edilemez.

Bakara 282. ayeti ile kadınların mallarla ilgili konularda şahitlik yapabileceği ortaya konulduğundan alimler, kadının şahitlik yapabileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat Cumhur bu cevazı mallar ve borçlarla ilgili konulara tahsis etmiş, hadlerde ve kıyaslarda kadının şahitliğini kabul etmemişlerdir. Nikah, talak, neseb ve vela konularında şahitlik edip edemeyecekleri konusunda ise alimler ihtilaf etmiştir. Hayız, doğum, istihsal (bebeğin ilk ağlama sesi) ve kadının kusurları gibi konularda ise kadının tek başına şahitlik yapması yeterli görülmüştür.⁶⁸⁰ Şafi'i'ye göre, veladet, rida, süyubet, bekaret gibi konularda dört kadın şahitlik yapabilir.⁶⁸¹ Alimlerin kadının şahitlik etmesinde böyle bir taksimat yapmaları, onların kadının meşgul olduğu alanları göz önünde bulundurarak, kadınları fazla uğraşmadıkları konulardan muaf tuttukları görülmektedir. Dolayısıyla müctehid imamların bu hükümleri değişmez nitelikte olmayıp, kadın ve erkeklerin işgal ettikleri alanlara göre farklılık kazanacağı açıktır. Yani erkek doktorun bebeğin ilk ağlama sesi hakkında şahitlik edememesi veya bankada çalışan bir kadının senet imzalaması veya banka adına borç vermesi ya da borca şahit olmasının günümüz itibarıyla kabul edilmeyecek bir tarafının olduğunu söylemek ciddi delillerin ileri sürülmesini gerekli kılacaktır. Ayrıca Nisa 15. ayeti ile Talak 2. ayetinde şahidin erkek olması gerektiğinin belirtilmeyip "minkum" umumi ifadesinin

⁶⁷⁸ İsmail Akar, *a.g.m.*, s.81-85.

⁶⁷⁹ Bakara, 282.

⁶⁸⁰ Ahmed b. Ali b. Hacer Askalani, *Fethu'l- Bari bi Şerhi Sahihi'l Buhari* (Tevcihu'l Kari adlı eserle birlikte), (Hazırlayan, Abdulaziz b. Abdullah b. Baz), Dru'l Fikr, Beyrut 1996, C.5, s.597.

⁶⁸¹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *a.g.e.*, C.1, s.306

kullanılmış olması⁶⁸², mûla'ane ayetinde⁶⁸³ kadın ve erkeğin şahitliğinin eşit tutulması⁶⁸⁴ bu konudaki yorumların subjektifliği hakkında bize bilgi vermektedir.

Kanaatimizce, bir yerine iki kadın şahit istenmesinin sebebi, o zaman ki Arap toplumunda kadının ticari konulara pek aşına olmamasıdır. Nitekim “Biri unutursa, diğeri ona hatırlatsın” ifadesi bu hususu doğrulamaktadır. Kısacası ayet-i kerime, şahitlik müessesini düzenlemek için değil, fakat hakkın kaybolmasını önlemek amacıyla bazı öneriler bildirmek için inmiştir. Öyle ki, borcu yazmayana dini hiçbir sorumluluk yüklenmemiştir. Şu halde hakkın kaybını önlemek üzere, tavsiye, öneri ifade eden bir ayet-i kerimeyi iniş gayesinden saptırarak, şahitlik müessesini düzenleyen bir ayet gibi değerlendirmek doğru bir yol olmasa gerektir. Şayet ifade ettikleri gibi, gerçekten de kadının şahitliği erkeğinkinin yarısına denk olsaydı ayet-i kerimede “kadının şahitliği erkeğinkinin yarısına denktir” ifadesin yer alması gerekirdi. Oysa böyle bir şeyin söz konusu olmadığını Nisa 15, Maide 106, Talak 2, Nur 4. ayetler ışığında söyleyebiliriz.⁶⁸⁵

d) Mirasta Erkeğe İki Misli Hisse Verilmesinin Erkeğin Kadından Üstün Olduğuna Dayanak Kılınması

Terike, tirke, tûras gibi kelimelerle ifade edilen miras; terk etmek, bir şeyi bırakmak manalarına gelir.⁶⁸⁶ “Bir şey bıraktım” denildiğinde “t-r-k” fiili kullanılır. “Ölü adamın terekesi” denilince, ölünün miras olarak geriye bıraktığı şey anlaşılır.⁶⁸⁷ Kur'an'da t-r-k fiilinin bırakmak⁶⁸⁸ ve ölünün geriye bıraktığı şey (miras) anlamlarında kullanıldığını görüyoruz.⁶⁸⁹

Miras'ın terim anlamı, kişiye sözleşme ve kazançları dışında başkası tarafından kendisine intikal eden kazançtır. Genellikle ölüden geriye kalan mal ve kazanç için kullanılır.⁶⁹⁰

⁶⁸² Krş.: İsmail Akar, *a.g.m.*, s.81-85

⁶⁸³ Nur, 8-9

⁶⁸⁴ Krş: Fatma Köksal, “*Müctehidlerin Kadın Aleyhinde Tarafli Tutumlarının Sebebi*”, İslâmiyât, C.3, (2000), s.71-79.

⁶⁸⁵ Salih Akdemir, *a.g.m.*, s.249-258.

⁶⁸⁶ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut Trs.) C.2, s.31; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yay., İstanbul 1999., C.1, s.429.

⁶⁸⁷ İbn Manzur, *a.g.e.*, C.2, s.31.

⁶⁸⁸ Sâffât, 108.

⁶⁸⁹ Bkz., Bakara, 180; Nisa, 7, 11-12, 33, 176.

⁶⁹⁰ İsfahani, *Müfredat*, s.533; İsmail Parlatır, Nevzat Gözayden, Hamza Zülfikar, *TDK. Türkçe Sözlük*, Ankara 1998,C.2, s.1568.

Kur'an, mirasla ilgili hükümleri açıklayarak herkese düşen payı belirtmiş ve bu konuda yapılabilecek haksızlıkları baştan engellemiştir. İslam gelmeden önce birçok konuda olduğu gibi miras konusunda haksızlık ve zulümler yaşanmıştır. Bu konuda da en çok haksızlığa uğrayanlar yine kadınlar, zayıflar ve çocuklar olmuştur. Cahiliyye döneminde kız çocuklarına, güçsüz ve zayıf olan erkek çocuklarına, miras hakkı tanınmıyordu. Kısacası savaşıma gücüne sahip olmayan hiç kimse babasından miras alamıyordu.⁶⁹¹ Kur'an:

لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانُ وَ الْاَقْرَبُونَ وَ لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانُ وَ الْاَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ اَوْ كَثُرُ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا

“Ana -babanın ve yakınlarının bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır”⁶⁹² diyerek kadın erkek her akrabanın az veya çok mirastan payı olduğunu belirtti. Dolayısıyla mirasla ilgili hükümler erkeğin kadından üstün olduğunu vurgulamak için değil, aksine toplumun kadını ezmesini önlemek için inzal olmuştur.

Cahiliyye döneminde Araplar; “mızraklarıyla çarpışmayan ve yurdunu savunmayan varis olamaz” diyerek kadın ve küçük çocukları (kız veya erkek olsun) varis tanımıyorlardı. Ancak bazı aileler dilerlerse yaparlardı.⁶⁹³ Nitekim İslam öncesi dönemlerde, kadınların mülk sahibi olduğu görülmekle birlikte⁶⁹⁴ sayıları çok azdır. İslam ise kadının mal edinme hakkını ihtimallere bırakmamıştır. İlk miras ayeti de bu sebepten nazil olmuştur. Ensar'dan Evs b. Sabit öldüğünde geriye eşi Kahle ve iki kızı ile bir oğlu, (bazı tefsirlerde üç kız olduğu söylenmektedir.⁶⁹⁵) kalmıştı. Varisleri olan amca oğulları, bütün mirası almışlar ve onlara hiç bırakmamışlardı. Bunun üzerine Evs'in hanımı Kahle, Peygamber (sav.)'e gidip durumu anlatınca bu ayet (Nisa, 7) nazil olur.⁶⁹⁶

M. Abduh, kadın ve erkeğin, cahiliyye adetlerinin hilafına, malda ortak olduğunu belirtir. Reşit Rıza da bu ayetin cahiliyye Araplarının geleneğini iptal ederek yetimlerin, kadınların, eşlerin haklarını korumayı emrettiğini ve onlara zulmetmeyi yasakladığını belirtmektedir.⁶⁹⁷ Miras ayetlerinin ilk olarak Nisa 7. ayeti ile inmeye başlaması⁶⁹⁸ ile kadınlara ve çocuklara mirastan pay verilmeye başlandı. Nisa 11. ayeti ise bu payın miktarını belirtmektedir. *يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنثَيَيْنِ فَإِن كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اِثْنَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا*

⁶⁹¹ Tabatabai, Allame Muhammed Hüseyin, *el- Mizan fi Tefsiri'l Kur'an*, (Çev: Salih Uçan), Kevser Yay., İstanbul 1999., C.4, s.313; Bkz., İsmail Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, Ötüken Yay., İstanbul 2003, s.136.

⁶⁹² Nisa, 7.

⁶⁹³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *a.g.e.*, C.2, s. 474,478.

⁶⁹⁴ W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, s.186

⁶⁹⁵ Bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, C.2, s.474.

⁶⁹⁶ Vehbe Zuhayli, *a.g.e.*, C. 2, s. 595; Reşit Rıza, *a.g.e.*, C. 4, s.322; Elmalılı, *a.g.e.*, C.2, s.474.

⁶⁹⁷ Reşit Rıza, *a.g.e.*, C.4, s.322-323.

⁶⁹⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, C.2, s.474.

تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَ لِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَ وَّرَثَتْهُ أَبَوَاهُ فَلِلْأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِلْأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ ؕ أَبَاؤُكُمْ وَ وَّرَثَتْهُمُ اللَّهُ إِنَّمَا كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

Allah size çocuklarınız hakkında erkeğe kadının payının iki misli (miras) emreder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona varis olmuş ise, anasına üçte bir (düşer). Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasına altıda bir (düşer) . Bütün bu paylar yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır. Babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş farzlardır. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.”⁶⁹⁹ Bu ayetin nuzul sebebi olarak haksızlığa uğrayan ve hakkını arayan bir kadın olan Sad ibni Rebi'nin hanımının, peygamber (sav)'e gelerek, “Ya Rasulullah (sav), Sad seninle beraber savaşa katıldı ve şehit oldu. Sad'ın iki kızı var. Amcaları onların mallarını aldı” demesi üzerine indiği rivayet edilmektedir. Peygamber (sav): “Allah hükmünü bildirecek” diyerek beklemesi ve ayet nazil olduğunda peygamber (sav)'in onların amcasını çağırıp; “ bu iki kıza üçte iki, annelerine de sekiz de bir paylarını ver, gerisi de senindir” diyerek malı taksim etmesi İslam tarihindeki ilk miras bölüşümü olmaktadır⁷⁰⁰.

Nisa 11. ayetinde geçen “...erkeğe iki dişinin hissesi kadar” ifadesi uzun yıllar insanların (özellikle de âlimlerin) beynini meşgul etmiştir. Bazıları ayetin “erkek”le başlamasını erkeğin üstünlüğüne ve kadının noksanlığına delil sayarken⁷⁰¹, bazıları da bu ifadeyi kadınları mirastan alıkoymayla ilgili cahiliyye geleneğini geçersiz kılmaya işaret saymıştır.⁷⁰² “Ayette sanki kızın miras alması sabit ve bilinen bir gerçek olarak tanıtılmış ve erkeğin de kız gibi ancak iki katı miras alacağı vurgulanmıştır. Mirasla ilgili hüküm koymada kızın miras alışı temel kılınmış ve erkeğin miras alışı bu temel üzerine kurulu ve ona oranla belirlenebilecek bir husus olarak ele alınmıştır. Aksi takdirde, ‘kızın payı erkeğin payının yarısıdır’ denmesi gerekirdi ki bu durumda söz konusu nükteyi ifade etmez ve ayetin akışı bununla uyuşmazdı...ayet net olarak sadece kadınların miras haklarına değinmiştir.”⁷⁰³

Elmalılı M. Hamdi Yazır ise, daha zayıf ve muhtaç olan kadına neden daha fazla veya erkekle eşit pay verilmediğinin hikmetini, erkeğin ailenin geçimini sağlamak ve nafakayı karşılamakla yükümlü olmasına, ayrıca kadının güç bakımından erkekten daha zayıf

⁶⁹⁹ Nisa, 11; Geniş bilgi için Bkz: Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C.1, s.441-481.

⁷⁰⁰ Reşit Rıza, *Tefsiri'l Menar*, C.4, s.329-330.

⁷⁰¹ Bkz. Zemahşeri, *Keşşaf*, (Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1997), C.1, s.510-51.1

⁷⁰² Tabatabai, *a.g.e.*, C.4, s.297.

⁷⁰³ Tabatabai, *a.g.e.*, C.4, s.297-278.

olmasına, yani kadının malî değerinin erkekten noksan olmasına bağlamaktadır.⁷⁰⁴ Kadının erkekle eşit pay istemesi durumunda nafakaya da ortak olacağını belirten Yazır, bu durumun çoğunlukla kadının zararına bir uygulama olacağını vurgulamaktadır. Bununla birlikte kadını iktisâdi kudretten büsbütün mahrum sayarak hakkı olan mali itibardan tamamen düşürmenin de genel menfaatlere ters olduğunu belirtir. Çünkü yarı kudretin inkarı ve düşürülmesi hukuken ve iktisâden bir zarardır. Yarımın bire katılmasıyla birleşip yardımlaşmak ise, her iki taraf için daha uygundur. Dolayısıyla asli sermayeyi oluşturan mirasta erkek ve kadından her birine ekonomik gücü ile orantılı mal dağıtmak hukuk ve menfaat gereğidir. Erkeğe mali sorumluluk ve geçim masraflarının yüklenmesi, yükümlülüğün güç ve kudretle orantılı olduğunu bu ifade (erkeğe iki dişinin payı kadar) ortaya koymaktadır.⁷⁰⁵

Şah Veliyyullah Dihlevi de, aynı mertebede bulunmalarına rağmen erkeklerin kadınlardan daha fazla miras almasını erkeklerin aileyi koruması, düşmana karşı savunma işini yapması, ayrıca birçok harcama ile yükümlü olmaları nedeniyle, bir bedel ödemedi elde edilecek olan mirastan daha fazla paya sahip olmalarını gerektirdiğini belirtir.⁷⁰⁶

Bazı çağdaş Müslümanlardan, bugünün değişen şartları içerisinde kız ve erkek çocuklarının eşit miras almaları gerektiğini savunanlar olmuştur. Buna karşılık bir kısım alimler de “kız evlenince mehir aldığı için (ki mehirsiz nikah geçerli olmaz), görünüşte eşit değil gibi görünen mirastaki dengesizlik ortadan kalkar” demişlerdir.⁷⁰⁷

Miras kişinin kendi emeği ile elde ettiği mal olmayıp herhangi bir sözleşme de söz konusu değildir. Tamamen Allah’ın bir fazl’ı olarak zengin olan anne-baba ve yakın akrabadan kalan tereke olduğundan kişiye intikal eden malın miktarının az veya çok olmasının da varisin herhangi bir rolü, emeği veya kaybı da yoktur. Bu nedenle herkes Allah’ın yapmış olduğu taksimata razı olmalıdır.

“Kız çocuğa yarım hisse verilmesinin sebebi, üstünlük meselesi olmayıp bir denge ve sosyal adalet meselesidir. İslam hukukuna göre ailenin geçiminden, ana-babaya bakılmasından, kadına verilecek mehirden sadece erkek sorumludur. Yine İslam hukukuna göre kadının mal varlığı erkeğin mal varlığından ayrıdır. Ve dolayısıyla kazandıkları kendisine aittir. Bütün bunlara karşılık, kadının hiç kimseye karşı mali bir yükümlülüğü söz konusu değildir. Bu itibarla kadına tam hisse verilecek olsa, erkeğe zulmedilmiş olur.”⁷⁰⁸

⁷⁰⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, C.2, s.480.

⁷⁰⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, C.2, s.480-481.

⁷⁰⁶ Şah Veliyyullah Dihlevi, *Hüccetullahi'l-Baliğ*, (Çev: Mehmet Erdoğan), İmaj Baskı-Cilt, Ankara 2003, C.2, s.306.

⁷⁰⁷ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Çev: Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yay., Ankara 1996, s.108.

⁷⁰⁸ Salih Akdemir, *a.g.m.*, s.249-258.

“Mirasta kadının payının erkeğin payının yarısı olduğu iddiası bütün durumlar için geçerli olmayıp, sadece kız çocuğunun erkek kardeşiyle birlikte anne-babasına mirasçı olması durumunda sözkonusudur. Bunun dışında bir anne veya kızkardeş olarak ölene mirasçı olma durumunda kadının payı değişmekte, bazen -ölenin kızkardeşi olarak mirasçı olma durumunda olduğu gibi- erkek ile eşit hisse de alabilmektedir.”⁷⁰⁹

Kadına yapılan haksızlıkları önlemek için inzal olan bir ayetin dahi toplumsal gerçekler ışığında açıklanmayıp hedefinden saptırılması, yani kadın erkek ayırımı nedeniyle yapılan haksızlığı önlemek için inen bir ayetin dahi erkeği kadından üstün kıldığına hükmedilmesi Kur’an tefsirindeki subjektifliği yansıtmak bakımından önemlidir. Ayrıca bu yorum kadın erkek üstünlüğü ile ilgili diğer yorumların da reel değerini yansıtmaktadır.

e) Kadının Kamu Görevinde Bulunma Yasağının Olduğu iddiası

İslam, işin ehline verilmesini öngören bir anlayışa sahiptir. Eğitim-öğretim imkanlarını kadın-erkek bütün Müslümanlara tanıdığına göre kişinin bu haklardan faydalanarak kendisini hiç değilse bir alanda eğiterek meslek sahibi olması gerekir. Kendisini bir işe ehil hale getiren herkes kamusal alanda veya serbest bir meslekte çalışabilir.

Kur’an, kamusal alanda çalışabilmek için erkek olma şartı koymamıştır. Buna rağmen İslam alimleri, kadının devlet başkanı ve hakim olup olamayacağı konusunu tartışmışlardır. Kadının devlet başkanı olamayacağını ifade eden bir ayet veya kesin bir hadis yoktur. İran’da bir kadının hükümdarlığa getirildiği haberini alan Peygamber(sav)’in; “İşlerini bir kadının eline bırakan bir kavim iflah olmaz”⁷¹⁰ buyurmasını ise çeşitli şekillerde yorumlamak mümkündür. Öncelikle bu hadisin söylenmesini hazırlayan tarihi sebeplere bakmak gerekir. Hz. Peygamber (sav), çevre ülkelerin devlet başkanlarına mektup göndererek onları İslam’a davet etmişti. İran hükümdarı kendisine gönderilen mektubu yırtmıştı. Peygamber (sav), bunu duyunca “Onlarda paramparça olsunlar” demiş, daha sonra da hükümdar ölüp yerine kızı geçince söz konusu hadisi söylemiştir. İkinci olarak bu hadisin genel-geçer bir kaide olarak değil, belli bir toplumun akibetini haber vermek için söylendiğini görüyoruz. Üçüncü olarak ta peygamber (sav)’in “...felah bulmayacaklar...” demesi onun İranlıların kadını hükümdarlığa getirmelerini iyiye alamet görmediğini gösterir. Fakat bu, kadının amme

⁷⁰⁹ Kırbaçoğlu, *a.g.m.*, s.259-270.

⁷¹⁰ Buhari, Meğazi, bab: 84, Hno:4425.

görevine istihdamının caiz olmadığına delalet etmez. Dördüncüsü; “bunu yapan İranlılar felah bulmayacaklar” veya “ devlet görevinde öncelik erkeklere ait iken buna riayet edemeyecek hale gelen toplum felah bulmayacaktır” şeklinde anlamak da mümkündür.⁷¹¹

Kadının devlet başkanlığı ve diğer kamu görevlerini yapabileceğine delil olarak Kur’an’dan, Peygamber (sav) döneminden ve sonrasında örnek vermek mümkündür. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. “Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. İyiliği emreder ve kötülükten alıkorlar, namazı dosdoğru kırlar, zekatı verirler, Allah ve Rasulüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azizdir, hikmet sahibidir.”⁷¹² Bu ayette hem erkek hem de kadınlara velayet hakkı tanınmıştır.

2. Kadının devlet başkanı olabileceğine delil olarak Neml suresinde anlatılan Sebe Melikesi Belkıs’ı gösterebiliriz. Kur’an’da bu kıssaların anlatılması genellikle Müslümanların olaydan ders alması içindir. Müçtehid İmamlar’ın şer’i hükümlerin delilleri arasında saydığı “şer’u men kablena” İslam’dan önceki ilahi dinlerin hükümlerinden Kur’an’da veya Hz. Peygamber (sav) ‘in ifadelerinde kabul veya red işareti olmayan ve mensuh olduğu bildirilmeyen hükümler genelde İslam uleması tarafından örnek alınmış ve onlarla kıyas edilerek bazı hükümler konulmuştur. Hz. Salih (as)’a hitab eden Kamer suresi 28. ayetini bazı fakihler, müşterek mülkiyete konu olan bir malın “mühayee” usulüyle paylaşımına delil saymışlardır.⁷¹³

Neml suresinde anlatılan Belkıs’ın kadın olması ve yöneticiliğinin hiçbir şekilde eleştirilmemesi, aksine onun olaylar karşısındaki olgun tavrı, savaş istememesi, istişare yapması, politikayı çok iyi bilmesi (Süleyman (as)’a hediye göndermesi, savaşın olması halinde şehrin başına gelecek felaketleri hesaplama vs.), ayrıca Hz. Süleyman’ın gönderdiği mektubu anlaması ve vermiş olduğu karar, bütün bunlar muntazam bir şekilde Kur’an’da anlatılıyor.⁷¹⁴ Fakat onun kadın olması nedeniyle hata işlediğine dair küçük bir işaret bile yoktur. Onun melikeliği de eleştirilmemiştir. Eğer kadının yönetici olamayacağı yönünde Kur’an hüküm koymuş olsaydı burası tam yeri olurdu.Ya da bazılarının kadının yönetici olamayacağına delil olarak saydığı sebepler burada zikredilirdi.⁷¹⁵ Halbuki Belkıs’ın eleştirilen tek yönü onun Firavun ve Nemrut gibi Allah’a şirk koşması, yani güneşe secde

⁷¹¹ Hayrettin Karaman, *İslamda Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994, s.88-89.

⁷¹² Tevbe, 71.

⁷¹³ Zekiyyüddin Şa’ban, *Usulü’l Fıkh*, (Çev: İbrahim Kafi Dönmez), T.D.V. Yay., Ankara 2000, s.208-211.

⁷¹⁴ Bkz., Neml, 24-45.

⁷¹⁵ Bkz., Hayrettin Karaman, *Kadının Şahitliği, Örtünmesi Ve Kamu Görevi*” İslami Araştırmalar, C.10, S.4,1997, s.271-278.

etmesidir.⁷¹⁶ Aynı zamanda bu krallardan farklı olan yönüne, yani Allah'a davet edildiğın de hemen durumu istişare kuruluyla görüşüp⁷¹⁷ en doğru kararı vermesine de işaret edilmiştir.⁷¹⁸

3. Hz. Aişe'nin başkanlığında Cemel olayı gerçekleşmiştir. Hz. Aişe'nin yanında birçok büyük Sahabi yer almıştır. Eğer kadınların komutan olamayacağı yönünde bir hadis veya bu konuya işaret eden bir ayet mevcut olsaydı bunu Hz. Aişe ve ileri gelen sahabenin bilmesi gerekirdi. Fakat bu yönden Hz. Aişe eleştirilmemiş aksine o, çatışan iki taraf arasında yapmış olduğu tercihinde isabetli karar veremeyişinden dolayı pişman olmuş ve çok üzölmüştür.⁷¹⁹

Kadınların komutan ve imam olamayacaklarını iddia edenlere en güzel örnek olarak Hz. Aişe'nin Cemel vak'asında komutan olmasını (ki savaşı başlatma ve durdurma yetkisine sahipti ve bilfiil kendisi savaşı iştirak etmişti) verebiliriz. Bedir savaşına hastabakıcı olarak katılan, ayrıca Kur'an'ı hıfzeden Umm Varaka bintu Abdillan ibni'l-Haris (ra)'in aynı zamanda oturduğu mahalledeki mescidin imamlığını yapmasını da kadınların imamlığına örnek vermek mümkündür.⁷²⁰ Göröldüğü gibi Peygamber ve sahabe zamanında kadın hem komutan hem de imam olmuştur.

Kadının devlet başkanı olması halinde, bazı durumlarda yerine erkek vekil tayin edebilir. Nitekim erkek devlet başkanı da görevlerini yetiştiremediği zamanlarda yerine vekil tayin edebiliyor. Kadın başkan da, erkeklere namaz kıldırma ve diplomatik bazı işlemlerde yerine bir vekil atayabilir.⁷²¹

Kadınların tarih boyunca kamu görevinde çok az istihdam etmiş olması ve devlet başkanlığı gibi görevlerde bulunmayışı ya da çok az bulunması, kadının kamu görevinde çalışmasını yasaklayan bir nassın bulunması sebebiyle değil, mevcut örf -adetlerin baskısı ve dolayısıyla sosyo-költürel ve ekonomik şartlara dayanmaktadır. Bu mevcut düzenlerde erkeklerin daha kabiliyetli ve daha liyakatli olduğu, (sosyo-költürel ve ekonomik şartların erkeklerin lehinde olmasının tabii bir sonucu olarak) dolayısıyla yöneticiliği daha iyi becerdikleri bir gerçektir.⁷²² Bununla birlikte İslam tarihinde, ihtiyaç ve zaruret oldukça kadın başkanlar da olmuştur. Memlük sultanlarından Raziye ve şeceretu'd-Dur geçici bir süreliğine başa geçen iki kadın hükümdardır. Raziye dört yıl ülkeyi yönetmiş, ondan 14 yıl sonra da

---

⁷¹⁶ Neml, 24.

⁷¹⁷ Neml, 29, 32-33.

⁷¹⁸ Belkis'in: "Ben gerçekten kendime yazık etmişim. Süleyman'la beraber âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum" (Neml, 44) sözleri, Kur'an'ın anlatmış olduğu diğer hükümdarlarda bulunmayan bir özelliktir.

⁷¹⁹ Bkz., Nejla Akaya, "*İslam Hukuku'nda Kadının Siyasi Hakları*" İslami Araştırmalar , C.10, C.4, 1997, s.228-240.

⁷²⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (Çev: Salih Tuğ), İmaj Baskı-Cilt, Ankara 2003, C.1, s.172.

⁷²¹ H. Karaman, *İslamda Kadın ve Aile*, s.89-90; H.Karaman, a.g.m., s.271-278.

⁷²² H. Karaman, a.g.e., s.91.

Şeceretu'd-Dür (1250) Mısır'da Eyyubi hanedanlığının başına geçmiş, fakat Abbasi halifesi, kadın olması nedeniyle onun yöneticiliğinden rahatsız olunca siyaseti çok iyi bilen bu kadın, devletin yöneticisi olan kişiyle evlenerek onunla birlikte devleti yönetmiştir. Bütün kadın sultanlar (veya liderler) her dönemde toplumsal ya da dini meşruluk problemi ile karşılaşmış ve hemen hepsi çeşitli entrikalara kurban edilmiştir.⁷²³

4. Kadının hakim olamayacağı yönündeki iddiaların da İslamî bir dayanağı yoktur. “Kadın her nevi davada ve mahkemede hakim olabilir. Bu görüş İbn Cerir et-Taberi ve el-Hasanu'l Basri'ye aittir. Bu müctehidler, içtihad edebilen ve fetva verebilen bir insanın (kadının) tabii olarak hakim de olabileceğini, selahiyetini sınırlayan bir delilin bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Gerek Hz. Peygamber ve gerekse Raşit Halifeleri zamanında kadınlara hakimlik görevi verildiğine, bu cümleden olarak Şifa binti Abdullah ve Semra binti Nuheyk'ın pazarda ortaya çıkan ticari ihtilaflarla ilgili davalara baktıklarına ve bu arada pazarın kontrol görevini de üstlendiklerine göre kadının hakimlik görevi konusunda dini kaynaklara dayanan bir engelin bulunmaması gerekir. Bundan ötesi ihtiyaç, öncelik prensibi ve diğer şartlarla ilgili olmalıdır.”⁷²⁴

5. Hz. Peygamber zamanında kadınlar ordunun geri hizmetlerinde çalıştıkları ve zaman zaman fiilen savaşa katıldıkları bilinmektedir. Buna en güzel örnek Nesibe el-Mazeniye isimli hanımdır.⁷²⁵ Rubeyyi bintu Muavviz (ra), Hz. Peygamber (sav) ile birlikte gazaya çıktığını, orduya su dağıtıp, onların hizmetlerini gördüğünü, yaralı ve ölüleri Medine'ye götürdüklerini anlatmaktadır.⁷²⁶

İslam'ın ilk dönemlerinde kadının topluma iştirakının çok yönlü olduğu görülmektedir. İlk dönemde kadınların yaptığı görevler daha sonraları para karşılığında yapılan meslekler haline gelmiştir. Kadının bu alanlardan tecrit edilmesi de bu noktadan sonra başlamıştır. Kadının eğitimsiz, cahil ve olup-bitenlerden haberi olmayan bir varlık haline gelmesi de daha sonraki yıllarda ortaya çıkan bir durumdur. “Müslüman kadının arketipleri (olan), Hz. Hatice, Hz. Aişe, Hz. Fatima, Hz. Zeyneb; cahil, bilgisiz, kendi başına hareket edemeyen, toplumsal sorunlardan habersiz ve politikayla ilgilenmeyi kadın işi saymayan kadınlar değillerdi. Hz. Hatice tüccar, Hz. Aişe bilgin, Hz. Fatima bilginliğinin yanı sıra şair ve hatibe, Hz. Zeyneb ise muhalefet sözcüsüydü. Aslında bu hanımların hepsi politikayla yakından ilgili bulunuyorlardı. Ve elbette toplumsal birer kişilik sahibiydiler.”⁷²⁷

⁷²³ Emel Topçu, “*Kadın Lider Olunca*”, İslâmiyât, 2000, C.3, S.2, s.161-174.

⁷²⁴ H. Karaman, a.g.e., s.87.

⁷²⁵ H. Karaman, a.g.e., s.86.

⁷²⁶ Buhari, , Cihad ve Siyer, bab:66, s.222 (Çağrı Yay., İstanbul 1992) .

⁷²⁷ Cihan Aktaş, *Modernizmin Evsizliği ve Ailenin Gerekliği*, Beyan Yay., İstanbul Trs., s.175.

Hız. Aişe, Resulullah (sav) ve Hız. Ebu Bekr'in yetiştirdiği bir alimeydi. Kendisi de zamanında yaşıyan kadınlara öğretmenlik yaptı. Kadınlarmn eğitim ve öğretimiyle ilgilendi. Bir çok hanım onun çevresinde yer alarak Hadis ve diğer ilimleri aldılar. Böylece Hız. Aişe, kendisi ve yetiştirmiş olduğu öğrencileriyle İslam dünyasında kadınlarmn ilimle meşgul olmaları gerektiğini hiçbir tereddüde meydan vermeden göstermiştir.⁷²⁸

Kadınlarmn toplumdandan uzaklaştırılması Peygamber döneminden sonra olup, kadının toplumdaki yegane fitne unsuru olarak kabul edilmesinden kaynaklanıyordu. Bu, kadının dini ibadetlerini cemaatle yerine getirmesine dahi engel olup zamanla bu durum İslam dininin bir emri gibi telakki edilmeye başlamıştır.⁷²⁹

Hız. Muhammed (sav): Anne-babaların gençlere ok atmak, yüzmek, aritmetik,tıp,hıfzı sıhhanın prensipleri, astronomi, ilmu'l ensab, Kur'an okuma vs. ilimleri öğretmesini istiyordu.⁷³⁰ Hız. Ömer (ra), Resulullah (sav)'ın: "Bana en çabuk kavuşanınız, kolu en uzun olanınızdır" buyurması üzerine hanımlarmn kollarını ölçmeye başladığını, oysa Resulullah (sav)'ın bu özülle, el işleri yapıp, onların bedeliyle Allah yolunda infak eden Zeyneb'i kastettiğini belirtmektedir.⁷³¹ Bu da Peygamber (sav)'ın kadının çalışmasını takdir ettiğini göstermektedir.

Çalışmak her zaman için ailenin nafakasını temin şeklinde gerçekleşmeyebilir. Nitekim çalışma sadece ferdi ihtiyaçları değil aynı zamanda sosyal ihtiyaçları da gidermeye yöneliktir. İnsanlara fayda sağlayan herhangi bir işte çalışan kimse, yerine getirilmesi gerekli bir farzı işlemiş olur. Bu görev ihmal edilirse bütün cemiyet sorumlu olur.⁷³²

Kadınlarmn ince duygularıyla uyuşan alanlarda eğitim görmeleri, onların bu alanlarında daha başarılı olmalarını sağlayacaktır. Örneğim tıbbın bazı dalları, fotoğrafçılık, müzik, dokumacılık, aşçılık, çocuk bakımı, hasta bakıcılığı ve süslemecilik gibi. Bunlar dışında kalan alanlarda kadın ve erkek eşittir.⁷³³ Kadınlarmn zevkle yaptığı işleri oluşturan bu alanlar da mahremiyet sorunu da pek yaşanmaz. Müslüman kadın, yetenek ve azmini evde oturarak çürümeye terk etmemeli ve gayrı İslamî eğilimlere yönelerek vakit israfi yapmamalıdır. Büyük bir potansiyel güç olan kadınlar, en uygun sektöre kaydırılarak kişisel ve ulusal gelirin artırılması sağlanmalıdır. Fakat Müslüman ülkelerin buna pek dikkat etmediği görülmektedir.

⁷²⁸Bedruddin Ez- Zerkeşi, *Hız. Aişe'nin Sahabeye Yöneltiği Eleştiriler*, (Çev: Bünyamin Erul), Kitâbiyât Yay., Ankara 2002, s.33.

⁷²⁹ Bkz., Abdullah Karaman, "*Kadının Cemaatle İbadetinde Fitne Söyleminin Rolü*", Marife (2004), Yıl 4, S.2, s.59-80.

⁷³⁰ M. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.2, s.775-776.

⁷³¹ Zerkeşi, *a.g.e.*, s.125; Buhari, Sahih, Zekat, bab: 11, C.2, s. 115 (Çağrı Yay.,).

⁷³² Ahmet Tabakoğlu., *İslam ve Ekonomik Hayat*, D.İ.B. Yay., İstanbul 1987, s.22.

⁷³³ Tabatabai, *a.g.e.*, C.4, s.331.

Fukahanın ifadesine göre kişinin dört temel hürriyeti vardır. Bunlardan bir tanesi de “mal kazanma ve ona sahip olma hürriyetidir.”⁷³⁴ Erkek gibi hür olan kadının, hürriyetini kısıtlamaya kimsenin hakkı yoktur. Kadın çalıma hürriyetine sahip olup, kazancını eşiyile paylaşma mecburiyeti de yoktur. Kadın her özgür birey gibi malı üzerinde tasarruf yetkisine sahiptir.⁷³⁵ Kadının çalışması ve kazancını dilediği gibi kullanabilmesi önündeki engellerin hala varlığını devam ettiriyor olması din dışı normların toplumdaki yaptırım gücünün çok fazla olduğunu göstermektedir.

f) Kadının Siyasi Haktan Mahrum Olduğu iddiası

Yukarıda kadının kamusal alanda çalışabileceğini, kadının çalışmasını engelleyen bir nassın bulunmadığını, bu konudaki kısıtlamaların daha çok örf ve adetlere, sosyo-kültürel ve ekonomik şartlara dayandığını belirttik. Kadının devlet başkanı olup olamayacağı konusundaki tartışmalara orada yer verdik.⁷³⁶

İslam hukukunda açık bir nass ile istisna edilmediği takdirde kadının hak ve görevleri yerine getirme konusunda erkekle eşit olduğu kabul edilmektedir.⁷³⁷ Kur'an da, kadının seçme ve seçilme hakkından mahrum olduğunu gösteren herhangi bir ayet yoktur. İslam alimleri Hz. Peygamber'in kadınlarla bey'at yapmasını, kadının seçme hakkına sahip olduğuna delil göstermişlerdir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعَصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْنَهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey peygamber, inanan kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık yapmamaları, zina etmemeleri çocuklarını öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemeleri ve sana hiçbir iyi işte karşı gelmemeleri şartıyla sana biat etmeye geldikleri zaman biatlarını kabul et ve Allah'tan onların bağışlanmalarını dile! Çünkü Allah çok bağışlayandır merhamet edendir.”⁷³⁸

Toplumsal hayatta kadın ve erkeğin beraberliğini ve yardımlaşmasını öngören ayetlerden bir tanesi de Tevbe 71. ayetidir.

⁷³⁴ Fazlurrahman, *a.g.e.*, s.100.

⁷³⁵ Halit Çalış, “*Kadının Mali Özerkliğinin Erkeğin İznine Bağlanması*”, Marife (2004), S.1, s.7-28.

⁷³⁶ Detaylı bilgi için Bkz. Hayrettin Karaman, “Kadının şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi” adlı makalesine s.271-278.

⁷³⁷ Nejla Akkaya, *a.g.m.*, s.229-240.

⁷³⁸ Mümtetine, 12.

“Erkek ve dişi bütün inananlar, birbirlerinin dostudurlar; iyiliği emreder, kötölükten alıkoyarlar; namazı dürüst kılar, zekatı verirler; Allah'a ve peygamberine itaat ederler. İşte bunları, Allah yarın rahmeti ile bağışlayacaktır. Çünkü Allah, güçlüdür, hikmet sahibidir.”

Kadını devlet başkanı olamayacağını savunan İslam alimler ise şu ayetleri delil getirmişler:

1. Nisa suresi 34. ayetinde geçen “erkekler kadınlar üzerine hakimdirler” ifadesine dayanarak, yöneticilik, hakimiyet ve riyasetin erkeklere ait olduğunu belirtmişler. Fakat bu ayetin siyak-sibak ve sebab-i nuzülü dikkate alınacak olursa, ayetin evlilik hayatı ve aile düzeni ile ilgili olduğu anlaşılacaktır.

2. Ahzab suresi 33. ayetinde “evlerinizde oturun” ifadesini kadının devlet başkana olamayacağına delil getirilmiştir. Hz. Peygamberin hanımlarına hitab eden bu ayetin bütün Müslüman kadınlara hitap ettiğini savunanların bu ayeti kadınların görüş bildirmelerini ve siyasetten men ettiğini savunmaları zorlamadır. Bunu ilk ihlal eden ise Hz. Aişe olmuştur.

3. Bakara 282. ayetinde, “biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatsın” ifadesini kadının akıl fukarası olduğu bağlamında değerlendirenlere göre kadın devlet başkanı olamaz.⁷³⁹

Yukarıda işaret ettiğimiz delillerden anlaşılacağı üzere kadını, erkekten aşağı bir konumda değerlendiren ve toplumsal hayattan uzaklaştıran nass değil, gelenek, görenek ve baskıyla yoğrulan yorumdur.

Devlet başkanlığı dahil bütün görevlerde esas olan liyakattir. Bu sebeple siyasi görevleri cins ayrılığı esasına göre tanzim etmek uygun olmaz. Her erkeğin her türlü siyasi görevi yerine getirebileceği söz konusu olmadığı gibi, hiçbir kadının da siyasi görevi yerine getirmeye kabiliyeti olmadığını düşünmek doğru değildir.⁷⁴⁰

g) Boşanma Hakkının Erkeğe Verildiği İddiası

Boşamanın erkeğe verilmiş, sınırsız bir hak olduğunu savunmak asılsız ve gerçek dışı bir iddiadır. Boşama ile ilgili ayetlere bakıldığında boşama fiilinin erkeğe isnad edildiği görülmektedir. Fakat bu durum, Kur'an'ın indiği tarihi çerçeveden kaynaklanmaktadır. Yani Kur'an'ın “ataerkil” geleneğinin hakim olduğu bir toplumda inzal olmasıyla ilgili bir durumdur. Bununla birlikte, hiçbir ayette, “boşama sadece erkeğe ait ve sınırsız bir haktır” denmemektedir. Boşamanın erkeğe isnad edilmesinin sebebi, boşama sonucunda erkeğin yerine getirmek zorunda olduğu birtakım yükümlölüklerinin olması nedeniyledir. Bunlar:

⁷³⁹ Nejla Akkaya, *a.g.m.*, s.229-240.

⁷⁴⁰ Nejla Akaya, *a.g.m.*, s.229-240.

- 1.Eşine yaklaşmamaya yemin eden erkeğin dört ay beklemesi gerekir.
- 2.Eşine dönmek istemesi halinde bu süre içinde dönmesi gerekir.⁷⁴¹
- 3.Boşayan erkeğin, hanımına önceden verdiği şeyleri geri almaması gerekir.⁷⁴²
- 4.Erkekler eşlerini boşadıkları zaman iddet süresi içinde onları evlerinden çıkaramazlar.⁷⁴³
- 5.Erkek boşadığı eşini haksızlıkla yanında tutamaz.⁷⁴⁴
6. Erkeğin (üç talaktan sonra) boşadığı eşi başkasıyla evlenip boşamadıkça ilk eşine dönemez.⁷⁴⁵

Yukarıda özetleyerek verdiğimiz boşama ile ilgili ayetlerden anlaşılacağı üzere, boşanma durumunda kadın lehine olarak erkeğe birçok yükümlülük düşmektedir. Dolayısıyla bu ayetlerin muhatabı erkek olmaktadır. Bu ayetler boşama hakkının sadece erkeğe ait olduğunu ve dolayısıyla erkeğin kadından üstün olduğunu ortaya koymak için değil, boşama durumunda erkeğin yükümlülüklerini belirtmek için gönderilmiştir. Kadının ise boşanma sonucunda ortaya çıkan hemen hiçbir maddi yükümlülüğü yoktur.⁷⁴⁶ Fakat kadının boşanmak istemesi durumunda kocasının kendisine mehir olarak verdiği maldan vazgeçmesi gerekir.

الطَّلُقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ اَوْ نَسْرِيحٍ بِاِحْسَانٍ وَا لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوْا مِمَّا ءَاتَيْتُمُوْهُنَّ شَيْئًا
اِلَّا اَنْ يَخَافَا اَلَّا يُقِيْمَا حُدُوْدَ اللّٰهِ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيْمَا حُدُوْدَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهٖ تِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ
فَلَا تَعْتَدُوْهَا وَا مَنْ يَّعْتَدْ حُدُوْدَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُوْنَ

“O boşama iki keredir. Ondan sonrası, ya iyilikle tutmak veya güzellikle salmaktır. Onlara verdiklerinizden bir şey almanız da size helal olmaz. Erkek ve kadın Allah'ın yükümlü kıldığı görevleri yerine getiremeyeceklerinden korkarlarsa o başka. Eğer siz de bunların Allah'ın verdiği yükümlülükleri doğru dürüst yerine getiremeyeceklerinden korkarsanız, kadının ayrılmak için hakkından vazgeçmesinde artık ikisine de günah yoktur. Bunlar, Allah'ın belirlediği sınırlardır. Sakın bunları aşmayın! Her kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir”⁷⁴⁷ ayeti kadının özel mülkiyetinde bulunan malını sevmediği kocasından boşanmak için fidye (boşanma bedeli) olarak verdiğini belirtir. Nitekim bu ayetin nüzul sebebi olarak, Sabit b. Kays'ın hanımı Cemile'nin, kocasını sevmediği için boşamak istemesi üzerine Peygamber (sav)'e müracaat etmesi ve Peygamber'in (sav) de Cemile'ye,

⁷⁴¹ Bakara, 226.

⁷⁴² Bakara, 236-237.

⁷⁴³ Talak, 1.

⁷⁴⁴ Bakara, 231.

⁷⁴⁵ Bakara, 230.

⁷⁴⁶ Mehmet Hayri Kırbaoğlu, *a.g.m.*, s.259-270.

⁷⁴⁷ Bakara, 229.

kocasının kendisine mehir olarak verdiği bahçeyi geri vermek şartıyla boşamayı gerçekleştirir.⁷⁴⁸

Kadının bir bedel karşılığında evlilik bağından kurtulması (hul)⁷⁴⁹ mümkündür. Bir kadının kocasını sevmemesi durumunda onu boşamak istemesi halinde evlenirken kocasından aldığı mehri iade etmesi ve böylece kocasından boşanması gerekir.⁷⁵⁰ Kadın, nikah esnasında konulacak bir şartla da kocasını boşama hakkı elde edebilir.⁷⁵¹

Sevmediği halde sırf malı için kadını yanında tutan, huysuzluk edip kadını kendisinden ayırmak ve böylece hul isteğinde bulunmak için zorlamak ise yasaklanmıştır.

“Kadının da boşama hakkı vardır. Ancak, erkek boşanma tazminatı borçlusu, kadın ise boşanma tazminatı alacaklısı olduğundan, kadın boşanmak istiyorsa, ileride tazminat ihtilaflarına yol açılmaması amacı ile, kadının boşanması hakim hükmü ile olur. Erkek ise bir süre bekledikten, sulh teşebbüsüne girildikten ve sonuçsuz kaldıktan sonra, ancak iki adil şahit huzurunda ve bir mecliste tek bir talak ile eşini boşayabilir. Şu halde görülüyor ki boşanma hakkı açısından da eşitsizlik değil, sadece hukuki dengeyi ve dolayısı ile denklığı, eşitliği sağlayacak bir düzenleme vardır.”⁷⁵²

Erkeğin kadından üstün olduğunu savunanların yukarıda belirttiğimiz ayetler dışında maalesef sığındıkları kimi uydurma hadisler de vardır. Kadının kaburga kemiğinden yaratıldığı, Havva'nın Adem'e ihanet etmesi, kadının akıl ve din bakımından eksik olması, kadınların çoğunluğunun cehennemlik olması ve kadının uğursuz olduğu iddia edilmektedir.⁷⁵³

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, erkeğin aile reisliği veya önderliği, onun ahlaki (şeref, fazilet) değerinden değil, antropolojik yapısının ve ekonomik konumunun doğurduğu ehliyetten kaynaklanmaktadır. Tarihsel ve toplumsal değişme neticesinde kadının eğitim seviyesinin yükselmesi ve ekonomik özgürlüğünün olması durumunda erkeğin egemenliği, önderliği ve üstünlüğü aşağıya doğru çekilebilir.⁷⁵⁴

Nitekim saydığımız bu nitelikler değiştirilemez ve devredilemez nitelikler olmayıp, günümüzde bu konularda büyük değişmeler olmuştur. Nitekim örf ve törelerin belirlediği bu

⁷⁴⁸ Bkz: Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, C.2, s.83; H. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C.1, s.366.

⁷⁴⁹ H.Karaman, *a.g.e.*, C.1, s.366.

⁷⁵⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, C.2, s.83.

⁷⁵¹ Süleyman Ateş, *a.g.m.*, s.304-310.

⁷⁵² Hüseyin Hatemi, *a.g.m.*, s.311-314.

⁷⁵³ Bu uydurma rivayetler için Bkz., Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyat Yay., Ankara 2001, s.71, 83, 97, 205.

⁷⁵⁴ İlhami Güler, *Kur'an'da Kadın-Erkek Eşitsizliğinin Temelleri*, İslami Araştırmalar, C.10, S.4, 1997, s.297-303.

üstünlük ölçüleri, örf ve törelerin yaptırım gücünü kaybetmesiyle birlikte geçerliliğini büyük oranda yitirmiştir.

Allah hiç kimseye zulm etmez. Bunu, Allah'a inanan herkes bilir. Kur'an'ın ve dolayısıyla Allah'ın erkeği kadından üstün kıldığı şeklindeki bir iddiaya sahip birinin ise öncelikle adil bir Allah anlayışına sahip olmadığı ortaya çıkacaktır. Oysa en ilkel dinlerde bile Tanrının adaletli olduğu, kullarına zulüm yapmayacağı inancı hakim iken, semavi dinlerin en mükemmeli ve son şekli olan İslam'ın ilahı olan Yüce Allah'ın adaleti terk ederek kendi kullarına zulm edeceği, erkeği kadına tercih edeceğini düşünmek, en ilkel din mensubundan daha ilkel bir tanrı anlayışına sahip olan insanların iddiası olabilir.⁷⁵⁵

4. Sosyal ve Ekonomik Statü Bakımından Üstünlük

a) Allah'ın Rızık Dengesi

Yüce Allah kainattaki her şeyi insanoğlu için yaratmış ve emrine vermiştir. “O Rabb ki,yeri sizin için bir döşek, göğü de bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı...”⁷⁵⁶ Allah bazı nimetleri ayırım yapmaksızın herkese eşit oranda vermiştir. Fakat bireysel olarak çalışıp emeğinin karşılığını alması hususunda insanı serbest bırakmıştır. Kimi doğar doğmaz kendini zengin bir ailede bulurken kimi de yoksul bir ailede hayata gözlerini açabilir. Bu şartlar kişiye avantaj veya dezavantaj sağlamakla beraber asıl büyük nimet kişinin çalışabilme yeteneği ve azmine sahip bir şekilde doğmasıdır. “Takva sahibi için sağlıklı olmak, zengin olmaktan daha hayırlıdır ve gönül rahatlığı da bir nimettir.”⁷⁵⁷

Allah dilediğine dilediği ölçüde rızık verir.⁷⁵⁸ Güç ve kuvvet sahibi odur. Bütün canlıların rızık O'nun elindedir.⁷⁵⁹ Dilediğinin rızıkını daraltır, dilediğine de bol rızık verir.⁷⁶⁰ Allah'ın rızık verme konusunda kimini kimine üstün kılması⁷⁶¹ bir eşitsizlik değil bir imtihan vesilesidir.

⁷⁵⁵ Kırbaşoğlu, *a.g.m.*, s.259-270.

⁷⁵⁶ Bakara, 22.

⁷⁵⁷ İbn Mace, Ticare, Babul İktisat fi Talebi'l Maişet, H.no:2141, (Çağrı Yay., İstanbul 1992).

⁷⁵⁸ Hicr, 21; Yunus, 31; Zümer, 58.

⁷⁵⁹ Hud, 6.

⁷⁶⁰ Bakara, 245; Rad, 26; İsrâ, 30; Kasas, 82; Mülk, 21,

⁷⁶¹ Nahl, 71; İsrâ, 21; Şura, 27; Zuhuf, 32

Ayetlerde çoğunlukla mal ve rızıkın Allah'a ait olduğu vurgulanmaktadır. Ekonomik gücün "Allah'ın nimeti" veya "Allah'ın fazlı" olarak isimlendirilmesi çoğu zaman insanın ekonomideki rolünü küçümseyen bir bakış tarzıyla yorumlanmıştır. Dolayısıyla rızık nasıl olduğu üzerinde durulmayıp, rızık verenin Allah olduğu tekrarlanmıştır. Oysaki iktisadi hayattaki bolluk veya kıtlığın sebeplerini, insanın çalışmasında, emeğinde ve toplumdaki arz ve talep dengesiyle, israf ve tüketim anlayışında ve tabiat konuları ile ilim ve teknikten istifadede aramak gerekir. İnsanların alacakları sosyal ve ekonomik tedbirler onların refah seviyelerine etki edecektir. Rızıkın Allah tarafından belirlendiğini ifade eden ayetler Allah'ın ezeli ilminin bir onayı ve ifadesidir. Kısaca iktisadi büyüme, gelişme, gelir ve servetin kaynakları veya bunların tersi olan durumlar insan çabasının ve emeğinin birer ürünüdür.⁷⁶²

Rızıkın Allah tarafından belirlendiğini ve dilediğine hesapsız lütufta bulunacağını belirten ayetler; "Allah Teâlâ onlara yaptıklarına karşılık en güzel mükâfatı verecek, onların mükâfatlarını kendi lütfundan artıracaktır. Allah dilediği kimseyi hesapsız rızıklandırır."⁷⁶³ Ya da; "إِشْتَبَاهُ اللَّهُ لِقَوْلِهِمْ إِنَّا كُنَّا صَالِحِينَ" "İşte bu, Allah'ın lütfudur ki, onu dilediğine verir. Allah, büyük lütfun sahibidir."⁷⁶⁴ Şeklinde olup, Allah'ın yeryüzünün asıl maliki olduğuna ve dilediğine hesapsız rızık vereceğini belirten, Allah'ın azametini işaret etmektedirler. İnsanların Allah'ın verdiği rızıkı tamamen kendi emek ve çabaları sonucu ulaştıkları bir nimet olarak görmeleri ve fakir olanlara üstünlük taslamaları, onları küçük görmeleri, Allah'ın emrettiği zekat ve sadakayı vermemeleri ya da fakir iken zengin olmaları durumunda sadaka vereceklerini söyleyen insanların zengin olmalarıyla bu sözlerini unutup sahip oldukları malları sadece kendi çabalarının bir neticesi olarak görmeleri sebebiyle ayetlerde mülkün asıl sahibinin Allah olduğu vurgulanmaktadır. İnsanların bu nankörlüğüne işaret eden ayetler çoktur.

وَمِنْهُمْ مَّنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنِ آتَيْنَاهُم مِّن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ

"Yine onlardan kimi de Allah'a şöyle ahdetmişlerdi: "Eğer bize lütf ve kereminden ihsan ederse biz de elbette zekâtı veririz ve kesinlikle salihlerden oluruz." diye söz vermişlerdi."⁷⁶⁵

فَلَمَّا آتَيْنَاهُمْ مِّن فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُّعْرِضُونَ

"Onlara kendi bol ihsanından verince ise, onunla cimrilik yaptılar ve yüz çevirdiler; onlar böyle sırt dönenlerdir."⁷⁶⁶

⁷⁶² Zülfikar Durmuş, "Kur'an Bağlamında İman- Rızık İlişkisi," İslami Araştırmalar (2003), C.16, S.4, s.582-595.

⁷⁶³ Nur, 38.

⁷⁶⁴ Cuma, 4.

⁷⁶⁵ Tevbe, 75.

İnsanoğlu kendini malın gerçek sahibi olarak gördüğünden malını, Allah'ın onlardan harcamasını istediği yerlere harcamaz. Kendisinin fakirleşeceğinden korkar. Yüce Allah bu korkularının yersiz olduğunu belirtmek için, dilediğine lütufta bulunacağını belirtmektedir.

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Şeytan sizi fakirlikle korkutur, size görünür görünmez çirkinliklere sürükler, Allah ise size kendisinden bir bağışlanma ve lütuf vaat eder. Allah, Vâsi'dir, Alîm'dir.”⁷⁶⁷

وَأَنْكِحُوا الْأَيْمَىٰ مِنكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Aranızdaki bekarları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi davranışta olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.”⁷⁶⁸

وَلَيْسَتَعْتَفِ الْأَذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ الْكِنَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَانُوا لَهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآثَوْهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَيْنَاكُمْ وَلَا تُكْرَهُوا فَتَنِيكُمْ عَلَىٰ الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَعُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهِنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Evlenme imkanını bulamayanlar ise, Allah, lütfu ile kendilerini varlıklı kılıncaya kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükatebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde (hürriyete kavuşmalarında kendileri için) bir iyilik görüyorsanız, hemen mükatebe yapın. Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki, zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”⁷⁶⁹

Yukarıda verdiğimiz ayetlerde Yüce Allah'ın dilediğine rızık vereceğini belirtmesi, Allah'ın insanların rızık için çalışıp çabalamasını küçümsediği ve bunu gereksiz gördüğü anlamına gelmez. İslam, meşru yolda kazanılmış mal ve serveti desteklemektedir. Peygamber (sav): “Allah'tan korkan için servetinde hiçbir beis yoktur.”⁷⁷⁰ buyurmaktadır. Kur'an da, maldan söz ederken “dünyanın süsü”⁷⁷¹ tabirini kullanmaktadır.

Yüce Allah aşağıda vereceğimiz ayetlerin tamamında görüleceği üzere insanların rızık araması için çeşitli imkanlar yarattığını, daha doğrusu tabiatı insanların rızıklarını kendilerinin arayacağı şekilde kanunlar koyduğunu belirtmektedir. Allah'ın düzenlediği bu tabiat

⁷⁶⁶ Tevbe, 76.

⁷⁶⁷ Bakara, 268.

⁷⁶⁸ Nur, 32.

⁷⁶⁹ Nur, 33.

⁷⁷⁰ İbn Mace, Ticare, babu'l İktisat fi Talebil Maişet, H.no:2141, (Çağrı Yay., İst., 1992) .

⁷⁷¹ Kehf, 46.

kanunları ise insanın çalışıp çabalamasını gerektirmektedir. Çünkü geçim, rızık istemek ve bunu elde etmek için çalışıp gayret etmekten ibarettir.⁷⁷² İnsanın hayatını devam ettirmesi için gerekli olan bu rızık araması ifade edilirken çoğunlukla “fazl” kavramı kullanılmıştır. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

وَمِن رَّحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Rahmetinden dolayı, Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki geceyin dinlenesiniz (gündüzün) ise O'nun lütuf ve kereminden (rızıkınızı) arayasınız. Umulur ki şükredersiniz.”⁷⁷³

وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ

“Geceyin uyumanız, gündüz de lütfundan rızık aramanız O'nun varlığının belgelerindedir. Bunlarda kulak veren millet için dersler vardır.”⁷⁷⁴

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَّاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَ لِيَذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَلِيَجْرِيَ الْفَلَكَ بِأَمْرِهِ وَلِيَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de: Size rahmet eserlerini tattırması, emri ile gemilerin akıp gitmesi ve O'nun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz için, rüzgârları müjdeci olarak göndermesidir.”⁷⁷⁵

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Namaz kılındığı zaman da yeryüzüne dağılın ve Allah'ın rızıkını (lütfunu) arayın, Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa erebilesiniz.”⁷⁷⁶

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِعٌ شَرَابُهُ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَ مِنْ كُلِّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَ نَسْتَخْرُجُونَ حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا وَ تَرَى الْفَلَكَ فِيهِ مَوَآخِرَ لِيَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“İki deniz bir değildir. Birinin suyu tatlı ve kolay içimlidir; diğeri tuzlu ve acıdır. Her birinden taze balık eti yersiniz; takındığınız süsler çıkarırsınız; Allah'ın lütfuyla rızık aramanız için gemilerin onu yarararak gittiğini görürsün. Belki artık şükredersiniz.”⁷⁷⁷

وَ هُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَ تَسْتَخْرُجُوا مِنْهُ حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا وَ تَرَى الْفَلَكَ مَوَآخِرَ فِيهِ وَ لِيَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Yine denizden taze et (balık) yiyesiniz ve ondan takındığınız süs eşyasını çıkarasınız diye, denizi emrinize veren Allah'tır. Gemilerin denizde suyu yarararak gittiklerini görüyorsunuz. Lütfundan rızık aramanız ve şükretmeniz için Allah böyle yapmıştır.”⁷⁷⁸

⁷⁷² İbn Haldun, Mukaddime, s.522.

⁷⁷³ Kasas, 73.

⁷⁷⁴ Rum, 23.

⁷⁷⁵ Rum, 46.

⁷⁷⁶ Cuma, 10.

⁷⁷⁷ Fatır, 12.

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِن ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِّنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَن لَّنْ نَحْصُوهُ فَنَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقِرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَن سَيَكُونُ مِنكُمْ مَّرْضَىٰ وَءَاخِرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِن فَضْلِ اللَّهِ وَءَاخِرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاقْرَأُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا نَقَدَّمُوا لِنَفْسِكُمْ مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Gerçekten Rabbin, senin gecenin üçte ikisinden biraz eksiginde, yarısında ve üçte birinde (namaz için) kalktığını bilir; seninle birlikte olanlardan bir topluluğun da (böyle yaptığını bilir). Geceyi ve gündüzü Allah takdir eder. Sizin bunu sayamayacağınızı bildi, böylece tevbenizi (O'na dönüşünüzü) kabul etti. Şu halde Kur'an'dan kolay geleni okuyun. Allah sizden hastalar olduğunu, başkalarının Allah'ın fazlından aramak için yeryüzünde gezip-dolaşacaklarını ve diğerlerinin Allah yolunda çarpışacaklarını bilmiştir. Öyleyse ondan (Kur'an'dan) kolay geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Allah'a güzel bir borç verin. Hayır olarak kendi nefisleriniz için önceden takdim ettiğiniz şeyleri daha hayırlı ve daha büyük bir ecir (karşılık) olarak Allah katında bulursunuz. Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.”⁷⁷⁹

رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

“Rabbinizdir, bolluğundan, bereketinden (payınızı) arayasınız diye sizin için denizde gemileri yüzdüren; O'dur size gerçekten acıyan, sahip çıkan.”⁷⁸⁰

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلُّ شَيْءٍ فَصَلَّنَاهُ تَفْصِيلًا

“Oysa Biz geceyi, ve gündüzü iki delil yaptık; sonra gece delilini silip gündüz delilini gösterici yaptık ki, Rabbinizden lütuf ve ihsan isteğinde bulunasınız; bir de yılların sayısını ve hesabını bilesiniz. Artık her şeyi ayrıntılı olarak anlattık.”⁷⁸¹

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ اللَّهَ لَدُوٌّ فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

“Allah, sükunet bulup dinlenmeniz için geceyi yarattı. Etrafınızı görüp çalışabilmeniz için de aydınlık olan gündüzü var etti. Doğrusu Allah, insanlara büyük lütuf sahibidir, fakat insanların ekserisi şükretmezler.”⁷⁸²

⁷⁷⁸ Nahl, 14.

⁷⁷⁹ Müzzemmil, 20.

⁷⁸⁰ İsra 66.

⁷⁸¹ İsra 12.

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِيَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Allah o yüce Zattır ki, içinde emri ve izni ile gemiler akıp gitsin, lütfundan nasiplerinizi arayıp şükredesiniz diye denizleri hizmetinize vermiştir.”⁷⁸³

Yukarıda verdiğimiz ayetlerde “fazl” kavramının “rızk” veya başka bir tabirle Allah’ın insanlara maddi açıdan ihsan ettiği nimetler anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.

Bu ayetlerden çıkarılabilecek sonuç, Yüce Allah’ın dünyayı canlı varlıkların yaşayabileceği şekilde gerekli olan unsurlarla donattığı ve dünya nimetlerini elde etmek için insanları teşvik ettiğidir. Dolayısıyla insanların maddi kazançlarındaki emekleri inkar edilemez. Çalışma ve emeğin azaldığı yerde kazanç ve birikim olmaz.⁷⁸⁴ Bu yönüyle çalışanla çalışmayanın rızkı da bir olmaz. Kişiye ancak kazandığı vardır.⁷⁸⁵ Başkalarına yük olmadan kişinin elinin emeğini yemesi daha hayırlıdır.”⁷⁸⁶

b) İnsanların Rızık, Mal-Makam Yönünden Birbirinden Üstünlüğü ve Cennetteki Dereceler

انظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَ لِلآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَ أَكْبَرُ تَفْضِيلًا

“Onlardan kimini kimine nasıl üstün tuttuğumuzu gör. Muhakkak ahiret dereceler bakımından daha büyüktür, üstünlük bakımından da daha büyüktür.”⁷⁸⁷

Mekki’nin, i’rabının müşkil olduğunu belirttiği bu ayetten⁷⁸⁸ iki durum anlaşılmaktadır.

1. Bu ayeti şöyle anlamak mümkündür: “Bizim her iki gruba da dünyada mübahattan verdiğimiz şeylere bir bak. O mübahı bir mümine verirken diğerine vermemiştir, yine bir kafire verirken, bir diğerine vermemiştir. Biz nasıl onların bazısını bazısından üstün kılmışız.” Allah bu farklı kılışın hikmetini;

أَهُمْ يَفْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا وَ رَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ

⁷⁸² Mümin, 61.

⁷⁸³ Casiye, 12.

⁷⁸⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, s.522; Krş: Gıyasettin Arslan, “*İbn Haldun Mukaddim’esinde Tabii Tefsir Realitesi*” İslami Araştırmalar, C.17, S.4, 2004, s.264-280.

⁷⁸⁵ Necm, 39-42.

⁷⁸⁶ Buhari., Buyû, bab:15, C.3, s.9 (Çağrı Yay.).

⁷⁸⁷ İsra, 21.

⁷⁸⁸ Mekki, İbn Ebi Tabil el-Kaysi, *Kitabu Müşkilü İ’rabu’l Kur’an*, (Thk: Yasin Muhammed Sivasi), Daru’l Me’mun li’l Turas, Dımeşk Trs., C.2, s.29.

“Dünya hayatında onların geçimlerini bile aralarında biz taksim ettik. Kimini derece derece diğerinden üstün kıldık, bir kısmı diğer kısmı işçi tutsun (çalıştırsın) diye.”⁷⁸⁹ Diğer bir ayette de:

“Allah, size verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için kiminizi derecelerle kiminizin üzerine çıkardı”⁷⁹⁰ buyurmaktadır.

“Ahiret dereceler bakımından daha büyüktür, üstünlük bakımından da daha büyüktür”⁷⁹¹ buyurmak suretiyle de insanların dünyalık mal-mülk-makam bakımından birbirlerinden üstün oldukları gibi ahirette de üstünlük olacaktır. Ahirette dereceleri üstün olanların üstünlüğü, dünyada dereceleri üstün olanların üstünlüğüne oranı, ahiretin dünyadan üstünlüğü nispetinde fazladır. Dolayısıyla insan dünya üstünlüğünü elde etmek için uğraştığı gibi ahiret üstünlüğünü elde etmek için de daha büyük gayretle uğraşmalıdır.

2. Bu ayeti bir de şöyle anlayabiliriz: Bu üstün kılma ile, ahiretin dünyadan daha yüce ve üstün olduğu vurgulanmak istenmiştir. Müminin cennete, kafirin ise cehenneme gireceği muhakkaktır. Durum böyle olunca da müminlerin kafirlerden üstün olduğu anlaşılacaktır.⁷⁹² Nitekim bir ayette: “O gün cennetliklerin eğlenip duracakları yer çok hayırlı, dinlendikleri yer çok güzeldir.”⁷⁹³ Başka bir ayette: “Allah, imân edenlere ve sâlih amellerde bulunanlara icabet eder ve onlara fazlından (sevaplarını) arttırır. Kâfirlere gelince onlar için şiddetli bir azap vardır.”⁷⁹⁴

“İnsanları nasıl birbirinden üstün kıldığımıza bir bak”⁷⁹⁵ ayeti, kendinden önce geçen ayetlerde zikredilen rızka delalet eder. Yani Yüce Allah: “Ey Muhammed bir bak! Biz, insanları şekil bakımından, makam-mevki ve nasip bakımından nasılda birbirinden farklı ve üstün kılıyoruz”⁷⁹⁶ demektedir.

Allah masiyet ve hikmetine binaen dünyada, bazılarını bazılarından üstün kılıyor. Ahirette ise daha büyük dereceler (ikramlar) vardır. Ruhun beden üzerindeki rüchaniyeti gibi ahiretin de dünya üzerine rüchaniyeti vardır. İşte bu ikisinin birbirlerine olan üstünlüğü derece üstünlüğüdür.⁷⁹⁷ Alimler bu derece ve üstünlüklerinin müminler arasında olduğunu söylüyorlar.⁷⁹⁸

---

⁷⁸⁹ Zuhruf, 32.

⁷⁹⁰ En'am, 165.

⁷⁹¹ İsrâ, 21.

⁷⁹² Razi, *Mefatihü'l Gayb*, C.20, s. 181-182.

⁷⁹³ Furkan, 24.

⁷⁹⁴ Şura, 26.

⁷⁹⁵ İsrâ, 21.

⁷⁹⁶ İbn Atiye, *a.g.e.*, C.10, s.275.

⁷⁹⁷ İbn Arabî, Muhyiddin, *Tefsiru'l Şeyhu'l Ekber*, by., H.1291, C.1, s.375-376.

⁷⁹⁸ İbn Atiye, *a.g.e.*, C.10, s. 276.

“Bazısını bazısından üstün kıldık” buradaki üstünlük, rızık ve mevki-makamdır.⁷⁹⁹ Yani rızıkta kimine az kimine çok vererek üstünlük sağlanmıştır. Tıpkı bunun gibi cennette de farklı menzileler vardır. İnsanların amellerine göre Allah’ın onlara lütfu olacak.⁸⁰⁰ Peygamber (sav): “ Yeryüzünün doğusu ile batısı arasında bulunan yıldızın görüldüğü gibi cennetin en üstü ile en altı arasında derecelerin var olduğu görülecektir” diyerek cennette müminlerin amelleri nispetinde faziletlerin ve farklı menzilelerin olduğunu beyan etmiştir.⁸⁰¹ Bir ayette de: “Rabbinizden bir affa ve Allah ile resulüne inananlar için hazırlanmış bulunan, eni de yerle göğün eni kadar olan bir cennete doğru yarışarak koşun. Bu, Allah'ın dilediğine vereceği bir lütuftur. Allah, o büyük lütfun sahibidir”⁸⁰² denilmektedir.

c) Sosyal Bir Realite Olarak Sınıf Vakıası

Toplumlarda farklı meslek grupların olması ve toplumların refah seviyelerinin birbirlerinden farklı olması Yüce Allah’ın bir takdiridir.

Ayetlerden anlaşılacağı üzere insanlar arasında ekonomik yönden farklılıklar bulunmakta olup, mesleki farklılık bir rahmettir. Toplumdaki ekonomik yönden oluşan sınıfları doğal karşılayan Kur’an, sınıflar arası geçişi serbest bırakmış ve hatta önünü açmıştır. Çünkü Kur’an insanlara çalışmayı emretmektedir. Ayrıca sınıf değişmezliğine işaret eden hiçbir ayet yoktur. Çünkü Kur’an’da üstün ırk ve üstün kavim olmadığı gibi, toplumların kendilerini değiştirmeleri gerektiği, aksi takdirde durumlarının değişmeyeceğini⁸⁰³ belirterek toplumun ilerlemesini yine toplumun gayret ve insiyatifine bırakmıştır. Bu değişme hem manevi hem de maddi yöndeki değişimleri içermektedir. Her yönüyle kuvvetli olan mü’min, zayıf olandan daha efdaldir. Yüce Allah insanların bir şahsiyet sahibi olmasını istemektedir. Maddi ve manevi yönden zayıf olan bir insanın ne kendisine ne de başkasına bir faydası dokunamaz. Fakat, kişinin kendine yetecek kadar malla kanaat etmesi ve zengin olma hırsına sahip olmaması övülen bir haslettir. Aslolan kişinin dengeli çalışması ve dini ibadetlerin ve dünya maişetinin dengesini bozmamasıdır.

Yüce Allah ekonomik durumları bakımından insanları birbirinden farklı kılmış, insanların bu durumunu fazl ve üstünlük olarak değerlendirmiştir. Fakat bu üstünlük,

⁷⁹⁹ Beydavi, *a.g.e.*, C.1, s.403 (Daru’l-Fikr, Beyrut 1996).

⁸⁰⁰ Vahidi, *el-Vasit fi Tefsiri Kur’an’il Mecid*, C.3, s.102.

⁸⁰¹ Taberi, *Camii’l-Beyan*, C.15, s.61.

⁸⁰² Hadid, 21.

⁸⁰³ Rad, 11.

ekonomik yönden bir üstünlük olup kişinin toplumdaki konumunu belirten bir üstünlüktür. Yani insanın Allah katındaki sevimliliğini gösteren ve kurtuluşa erdiğini gösteren asıl üstünlük değildir. Kur'an asıl üstünlüğün takva (Allah'a karşı duyduğu sevgi ve O'na layık olamama korkusu) ile olduğunu belirtmektedir. Allah, her nasıl davranırlarsa davransınlar kendisinin yanında hep muteber kalacak bir soy ve sülalenin varlığından söz etmez. Bu bakımdan Kur'an'da ayrıcalıklı bir toplumun varlığından söz etmek mümkün değildir.⁸⁰⁴ Nitekim Kur'an, İlahi emre itaat etmemeleri durumunda mevcut insanları başkalarıyla değiştireceğini söylüyor.⁸⁰⁵ Yani insanların Allah katındaki değerleri mensubu buldukları ırk ve soy ve ekonomik durumu itibarıyla değil, Allah'ın sevgisini ve rızasını kazanmakla alakalı bir durumdur

Hangi soydan ve cinsiyetten olursa olsun ve ekonomik düzeyleri ne seviyede bulunursa bulunsun Allah, hayırlı iş yapanların işini zayi etmez.⁸⁰⁶ Kimin iyi amelleri varsa o kurtuluşa erecektir, soylu bir aileden olmak veya zengin olmak kişiye hiçbir fayda sağlayamayacaktır.

“Sur'a üfrüldüğü zaman, artık o gün ne aralarında soy sop ilişkisi olacak, ne de birbirlerini soracaklar.”⁸⁰⁷

5. İlim Bakımından Üstünlük

a) İlim Sahiplerinin Üstünlüğü

ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ عَلِيمًا

“Bu, Allah'ın lütfudur; ve hiç kimse Allah'ın sahip olduğu bilgiye sahip olamaz.”⁸⁰⁸ Allah her bakımdan üstün olduğu gibi ilim bakımından da en üstün varlıktır.

İnsanlar birçok yönden birbirlerine üstünlük tasladıkları gibi sahip oldukları ilim nedeniyle de üstünlük iddiasında bulunmaktalar. Buna en güzel örnek Hz. Musa (as)'nın ilim de üstün olduğunu iddia etmesi ve Hızır (as)'la yaptığı yolculuktur. Bu yolculuk sonunda Hızır (as)'ın: “Bizim ilmimiz Allah'ın ilmi yanında, kuşun okyanustan aldığı bir damla su kadar bile değildir”⁸⁰⁹ demesi insanların ilim yönünden kapasitesini göstermektedir. Bununla

⁸⁰⁴ Not: İsrailoğullarının üstünlüğü konusuna bakınız.

⁸⁰⁵ Nisa 113; Maide 54; Muhammed 38.

⁸⁰⁶ Ali İmran, 195.

⁸⁰⁷ Müminun, 101-102.

⁸⁰⁸ Nisa, 70.

⁸⁰⁹ Buhari, Ehadisul Enbiya, bab: 29, Hno:3400-3401, Bkz: Kehf 60-82.

birlikte insanların ilim yönünden birbirlerinden farklı oldukları ve “Allah’ın hakkında hayır dilediği kulunu dinde fakih kılacağı”⁸¹⁰ bilinmektedir. İlmin bir güç ve üstünlük olduğu da doğrudur.

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ عِلْمًا وَ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلْنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

“Andolsun ki, Davut'a ve Süleyman'a bir ilim verdik. İkisi de: "Bizi mü'min kullarının bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun." dediler.⁸¹¹ Bu ayette Hz. Davud ve Süleyman’ın: “Bizi mü’min kullarının çoğundan üstün kılan” ifadesi, Müslümanlar arasındaki bu üstünlüğün ilim, mal-mülk vs. Allah’ın kullarına olan dünyevi nimetleri olduğunu göstermektedir. Bu nimetler kişiye dünyada bir üstünlük sağlamaktadır. Bu nimetler inanan-inanmayan ayırımı yapılmaksızın Allah’ın dilediği kullarına verdiği üstünlüklerdir. Hz. Davud ve Süleyman’ın; “ mü’min kulların çoğundan üstün kılan” ifadesi Müslümanlar içerisinde Allah’ın kendilerine lütufta bulunduğu ve ayette de belirtilen ilim üstünlüğüdür. Nitekim onlara hayvanların dilinden anlama, cinlere ve rüzgara hükmetme vb. başka hiç kimseye verilmeyen özellikler verilmiştir. Kur’an onlara verilen bu özellikleri “üstünlük” olarak değerlendirmiştir. Bu üstünlüğün ilim olduğu ise ayette açıkça belirtilmektedir.

يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَقَسَّعُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَ إِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنكُمْ وَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Ey iman edenler, sizlere meclislerde: "Yer açın!" denildiği zaman yer açın ki, Allah da size genişlik versin! "Kalkın!" denildiği zaman da kalkın ki, Allah da inananlarınızı yükseltsin ve kendilerine ilim verilenleri ise derecelerle yükseltsin. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”⁸¹² Bu ayette kendilerine ilim verilenlerin üstünlüğünü ifade edilirken “fazl” kavramının yakın anlamlıları olan “derece” ve “rafea” kavramları kullanılmıştır.

Yüce Allah, Peygamberin ve dolayısıyla insanların kendisinden ilim istemesini tavsiye etmektedir.⁸¹³ Ayrıca kendisine hakkıyla saygı duyanların ancak bilen kullar olduğunu belirtmektedir.⁸¹⁴

“Sana bu muazzam kitabı indiren O'dur. O'nun bir kısmı anlamları kesin olup kitabın temelini oluşturan ayetlerdir. Diğer bir takımları da anlamları benzeşik olanlardır. Ama kalplerinde bir yamukluk bulunanlar fitne aramak ve keyiflerince yorumlamak için sadece

⁸¹⁰ Buhari, İlm, bab:14, Hno:71.

⁸¹¹ Neml, 15.

⁸¹² Mücadele, 11.

⁸¹³ Taha, 114.

⁸¹⁴ Fatır, 28.

anlamı benzeşiklerin ardına düşerler. Halbuki, onun gerçek yorumunu ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar da: "İnandık, hepsi Rabbimizdendir." derler. Bunları özü temiz olanlardan başkası düşünemez."⁸¹⁵

"Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve inananlar, senden önce indirilenle birlikte sana indirilene de iman ediyorlar. Özellikle namaza devam edenlerle zekat verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar yok mu, işte onlara yarın büyük bir mükafat vereceğiz."⁸¹⁶

"De ki: "İster ona inanın, ister inanmayın; zira bundan önce kendilerine bilgi verilmiş olanlara okununca çeneleri üstü secdelere kapanıyorlar ve diyorlar ki: Rabbimizi tenzih ederiz. Gerçekten Rabbimizin va'di kesinlikle gerçekleşmiş bulunuyor; Ve ağlayarak çeneleri üstü kapanıyorlar; o onların ürpertilerini de artırıyor."⁸¹⁷

"Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar, Kur'an'ın şüphesiz Rabbından gelen bir gerçek olduğunu bilsinler ve ona iman etsinler de kalpleri O'na saygı duysun. Çünkü Allah iman edenleri doğru bir caddeye çıkarır."⁸¹⁸

"İşte bu misaller var ya, Biz onları insanlar için getiriyoruz; fakat onlara ilim sahiplerinden başkasının aklı ermez."⁸¹⁹

Yukarıda verdiğimiz ayetlerde ilim sahiplerinin Allah'a olan sarsılmaz imanı ve olaylar karşısındaki olgun tavırları dikkat çekmektedir. İlim sahiplerinin akıllı olduğu, özlerinin temiz olduğu belirtilmektedir. Bu üstün özelliklere sahip olanların Allah'tan en çok korkan ve ibadetlerine devam eden kullar olduğu da gözlenmektedir. Allah'ın rızasını kazanan ilim sahipleri, buldukları toplumların en elit tabakasını oluşturmaktadırlar.⁸²⁰

"İnsana bir sıkıntı dokunduğu zaman bütün gönlünü vererek Rabbine dua eder. Sonra kendisine tarafından bir nimet lütfettiği zaman da önceden O'na dua ettiği hali unuttur da yolundan sapıtmak için Allah'a ortaklar koşmaya başlar. De ki: "Küfrünle biraz zevk et. Çünkü sen, o ateşliklerdensin." Yoksa o, gece saatlerinde kalkan, secdeye kapanıp, ayakta durarak daima vazifesini yapan, ahireti hesaba katan ve Rabbinin rahmetini uman kimse gibi olur mu? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak temiz akıllı olanlar anlar."⁸²¹

Bu ayet bilenlerin olgun tavrını ortaya koyma açısından önemlidir. Ve bilenler işte bu tavırlarıyla cahillerden ve bildiğini uygulamayan kitap yüklü merkeplerden⁸²² üstündürler.

---

⁸¹⁵ Ali İmran, 7.

⁸¹⁶ Nisa, 162.

⁸¹⁷ İsrâ, 107-109.

⁸¹⁸ Hac, 54.

⁸¹⁹ Ankebut, 43.

⁸²⁰ Not: Bu ayetlerde "fazl" kavramı kullanılmadığından Arapçalarını vermedik.

⁸²¹ Zümer, 8-9.

⁸²² Cuma, 5.

b) İlim Yönünden İnsanların Diğer Varlıklar İçindeki Yeri

İnsanların yeryüzündeki varlıklardan her yönüyle üstün olduğu hakkında alimler ittifak halindeyken, insanların meleklerden üstün olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Bu iki farklı tür arasındaki üstünlük yönleri uzunca tartışılmıştır. Bu üstünlük tartışmalarında iddia edilen bir nokta da insan ve meleğin ilmi yönüdür.

Meleklerin ilim ve amelleri insanlardan daha fazla olduğu için onlardan üstün kılınmışlardır. Filozoflara göre melekler, gaybı biliyorlar. Dolayısıyla geleceğe yönelik bilgilere sahiptirler. Ayrıca meleklerin ilimleri fiili, fitri, külli ve daimidir. İnsanların ilimleri ise bunların tersi bir özellik sergilemektedir.⁸²³

Meleklerin peygamberlerden daha üstün olduğunu savunanların Hz. Adem'in meleklerden daha üstün olmadığını ispat etmek için ileri sürdükleri deliller arasında Hz. Adem'in isimleri bilmesinin bir üstünlük olmadığını beyan etmeleridir. Onlara göre Hz. Adem isimleri biliyordu, melekler ise bilmiyordu. Fakat meleklerde Hz. Adem'in bilmediği daha başka şeyler biliyorlardı. Ayrıca İblis'in Hz. Adem'i cennetten çıkarmasına sebep olan ağacın özelliklerini bilmesi ve Hz. Adem'in bunları bilmemesi İblis'in Hz. Adem'den üstün olduğunu göstermez. Ayrıca Hüdhdü kuşunun Hz. Süleyman'a: "Senin bilmediğin şeyler öğrendim"⁸²⁴ demesine binaen; "Hüdhdü, Hz. Süleyman'dan daha üstündür" demek doğru değildir.⁸²⁵

Bilgili olmak Allah'a karşı itaatlı ve ihlaslı olmayı gerektirir. Asıl üstünlük ancak bununla mümkün olur.

6. Cihad Edenlerin Oturanlara Üstünlüğü

Cihad, takat, meşakat, güç, mübalağa yapmak,⁸²⁶ Allah'ın rızasını kazanmak için din düşmanlarıyla savaşmak, din uğruna yapılan savaş, İslam uğruna çalışma, iyiliği hakim kılma ve kötülüğü yok etmek için gösterilen çaba⁸²⁷ demektir. Şehit ise, Allah yolunda canını feda eden Müslüman, şahadet mertebesine ulaşan ve kutsal bir ülkü uğruna savaşırken ölen kimselere denir.⁸²⁸

⁸²³ Razi, *Mefatihü'l Gayb*, C.2, s.229.

⁸²⁴ Neml, 22.

⁸²⁵ Razi, *a.g.e.*, C.2, s. 235.

⁸²⁶ İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, C.3, s.223-224; İsfehani, *Müfredat*, s.108.

⁸²⁷ Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s.220; T.D.K., *Türkçe Sözlük*, C.1, s. 408.

⁸²⁸ Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s.1230; T.D.K., *Türkçe Sözlük*, C.1, s. 2081.

İnsanlar arasında bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklardan bazıları takdir edilirken bazıları da yerilmektedir. İnsanlarda takdir edilen özellikler birer üstünlük olarak değerlendirilmektedir. Takdir edilen özelliklerinin kişinin kendi çabasıyla elde edilmişse bu daha da önem arz etmektedir. Kişinin kendi çaba ve gayretinin bir sonucu olan şahadet mertebesi bu yönüyle büyük bir üstünlüktür. Kur'an da şehitlerin üstün bir konumda oldukları ve Allah'ın lütfuyla nimetlendirildikleri açıkça belirtilmektedir.

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أحيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ
فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ
الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ
الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

“Sakin Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanmayın. Hayır onlar hep hayattadırlar. Rableri katında yaşarlar. Allah'ın lütuf ve yardımından rızıklanırlar. Allah'ın kendi fazlından onlara verdikleriyle sevinç içindedirler. Onlara arkalarından henüz ulaşmayanlara müjdelemeyi isterler ki onlara hiç bir korku yoktur, mahzun da olmayacaklardır. Allah'ın bir nimetini hatta daha fazlasını, Allah'ın müminlerin ecrini zayı etmeyeceği müjdesinin sevinci içindedirler. Hele yara aldıktan sonra Allah'ın ve peygamberin emrine uyanların. Müminler içinden özellikle iyilik yapıp fenalıklardan sakınanlara pek büyük bir mükafat vardır. Onlar ki, insanlar kendilerine: "Haberiniz olsun, düşmanlarınız size saldırmak için toplandılar, onun için onlardan korkun!" dediler. Bu, onların imanını artırdı ve: "Bize Allah yetişir; O, ne güzel vekildir!" dediler.”⁸²⁹

Yani Ey Muhammed (s.a.v)! bu savaşta ölenleri bir şeyden lezzet almayan nimetlendirilmeyenler olduğunu zannetmeyin. Bilakis onlar benim katımda diridirler. Kendilerine verilen üstünlük ve fazilet dolayısıyla sevinç ve sürur içinde rahatlanmaktadır.⁸³⁰ Şehitlerin Allah katında rızıklanması ve bundan dolayı sevinmeleri, mertebelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü şehitlerin ölümü diğer insanların ölümünden derece bakımından farklıdır.⁸³¹

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أحيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ

⁸²⁹ Al-i İmran, 169-173.

⁸³⁰ Razi, a.g.e., C.7, s.384.

⁸³¹ Erkan Yar, *Ruh Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, s.120.

“Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin, hayır onlar diridirler, fakat siz bunu sezmezsiniz.”⁸³²

Bir hadiste Resulullah (s.a.v): “Kardeşleriniz Uhut Savaşında canlarını kaybedince Allah onların ruhlarını yeşil renkli kuşlar şeklindeki yaratıklara verdi. Onlar cennetin ırmaklarına gelir su içerler, onun meyvelerinden yerler ve arşın gölgesindeki altından yapılmış kandillerin çevresinde konaklanırlar. Onlar, yiyecek ve içeceklerinin temiz ve lezzetli oluşunu konaklarının da güzelliğini görünce şöyle dediler: “Bizim diri olduğumuz ve cennette rızıklandırıldığımızı, mümin kardeşlerimize kim tebliğ eder ki onlar, cihattan geri kalmasınlar ve savaştan çekinmesinler.” Bunun üzerine Allah: “Bunu kullarıma, sizin yerinize ben bildireyim” dedi ve bu ayetler indi.⁸³³

Bir başka rivayette ise şehitlerin ruhu hakkında sorulduğu ve bunun üzerine şehitlerin ruhu yeşil renkli kuşlar⁸³⁴ şeklinde ve arşın altında ki kandillerde olduğu ve cennette rızıklandırıldıkları belirtilmekte ve Allah’ın onlara ne istersiniz sorusuna karşılık dünyaya dönüp bir daha öldürülmeyi istedikleri belirtiliyor.⁸³⁵ Şehitlere verilen lütuflar hakkında rivayetler çok olup, bir rivayete göre de onların cennette yeşil bir kubbe de oldukları şeklindedir.⁸³⁶

Peygamber (sav)’e; insanların hangisi daha faziletlidir? Diye sorulduğunda: “Allah yolunda cihad eden kişidir” buyurdu.⁸³⁷ Peygamber (sav)’e en hayırlı amel sorulduğunda, Allah ve Resulünden sonra cihaddır buyurdu.⁸³⁸ Şehitlerin üstünlüğü, onların Allah katındaki değerleri ve Allah’ın onlara olan lütuf ve ihsanıdır. Allah kendisine ve Resulüne olan sevgilerinden dolayı cihad eden mücahitleri kendi yolunda savaştıkları için kendi lütuf ve kereminden verir. Yani onlara katından fazlasını verir. Onlar Allah’ın bu ihsanına karşı büyük bir sevinç duyarlar. Bu nedenle geride kalanlara da haber veriyorlar ki şehitlere korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklar. Asıl korkması ve hüznlenmesi gerekenler sizin dışınızdaki kişilerdir. Çünkü Allah şehitlere fazlu keremiyle ikram etmektedir ve onların ecirlerini asla zayi etmeyecektir.⁸³⁹

⁸³² Bakara, 154.

⁸³³ Ebu Davut, Cihat, bab:25, Hno:2520; Abdulfettah el-Kadi, *a.g.e.*, s.103; Suyuti, *Esbab-ı Nüzul*, C.1, s.162; Vahidi, *a.g.e.*, s.73; Taberi, *a.g.e.*, C.7, s.385; Bedrettin Çetiner, *a.g.e.*, C.1, s.179.

⁸³⁴ Şehitlerin ruhları hakkında Bkz., Erkan Yar, *a.g.e.*, s.95-97.

⁸³⁵ Buhari, Cihat ve’s-Siyer, bab: 6, Hno: 2795; Bedrettin Çetiner, *a.g.e.*, C.1, s.179.

⁸³⁶ Taberi, *a.g.e.*, C.7, s.388.

⁸³⁷ Tirmizi, Fezailil Cihad, bab: 24, Hno: 1660.

⁸³⁸ Tirmizi, Fezailil Cihad, bab: 22, Hno: 1658.

⁸³⁹ Celaleddin Muhammed b. Ahmed el- Mahali, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyuti, *Tefsirul Celaleyn*, el-Mektebetul Haşimiyye, Dimeşk, H.1369, s. 96; Numan, İbn Amir b. Osman, *Tefsiri Nu’mani*, Millet Kütüphanesi, Helsinki, 1958/ 1959, C.1, s.110; el- Nimetullah b. Mahmud el-Nahcivani, *el-Fevatihu’l İlahiye ve’l-Mefatihu’l Gaybiyye*, (Thk. Müellifatul Şeriye), Varaka er-Rahisetül Şadiye, H.1325, C.1,

وَلَنْ أَصْبَحَ فَضْلٌ مِّنَ اللَّهِ لِيَقُولَنَّ كَانَ لَمْ تَكُن بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَلِيَّتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا
فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ
نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

“Ve eğer Allah'tan size bir lütuf ve zafer erişecek olsa, sizinle kendisi arasında hiç sevgi yokmuş gibi, bu sefer de hiç şüphesiz şöyle diyecek: "Ah ne olurdu, onlarla beraber olaydım da büyük murada ereydim.”⁸⁴⁰

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ

“Sonra da kendilerine hiçbir keder dokunmaksızın Allah'tan bir nimet ve lütuf ile geri döndüler ve Allah'ın hoşnutluğunun ardınca gittiler. Allah, daha da çok bir lütuf sahibidir.”⁸⁴¹

Bu ayetlerde geçen “fazl” mücahitlerin savaşta elde ettikleri ganimet ve Allah'ın onlara vaad ettiği cennet ve derecelerdir.

Allah katında insanlar eşit değer de olmayıp, iman ve amel farklılığına göre konum ve dereceleri farklı olacaktır. Allah'ın katında üstün oldukları kesinleşen bir kısım insanlar malları ve canlarıyla cihat edenler ve bu yolda şehit düşenlerdir.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ
فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ
عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

دَرَجَاتٍ مِّنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا

“Mü'minlerden özürleri olmaksızın oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaşanlar eşit olamazlar. Allah mallarıyla ve canlarıyla savaşanları, oturanlardan mertebeye üstün kılmıştır. Gerçi Allah her ikisine de cenneti va'd etmiştir. Bununla beraber Allah savaşanları, oturanlardan büyük bir mükafat, kendi tarafından derece derece verdiği rütbelere, mağfiret ve rahmetle üstün kılmıştır. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.”⁸⁴²

Bu ayet indiği vakit Hz Peygamber (sav) yazdırmaya başladı. “Oturanlar cihat edenlerle bir değildir” ibaresini yazdırınca İbn Mektum: “Ya Resulullah! Ben körüm” deyince

s.134 ; Suyuti, *ed-Durrul Mensur fi Tefsiri'l Me'sur*, C.1, s.220.

⁸⁴⁰ Nisa, 73-74.

⁸⁴¹ Al-i İmran, 174.

⁸⁴² Nisa, 95-96.

ayet: “Özür sahibi dışındaki oturanlar cihad edenlerle eşit değildir” şeklinde yeniden nazil oldu.⁸⁴³ Yine bu ayet indiği vakit Hz. Muhammed (s.a.v) yazdırınca İbn Mektum çıkageldi: “Ey Allah’ın elçisi eğer cihad yapabilecek güçte olsaydım elbette yapardım” deyince Yüce Allah o sırada “Özür sahibi dışındakiler” ilavesini inzal buyurdu. İbn Abbas da bu ayetin hastalık ve sakatlık sebebiyle cihada katılmayanlar hakkında nazil olduğunu, onların mazeretini kabul ettiğini beyan için inzal olduğunu belirtir.⁸⁴⁴

Bedenlerinde ciddi bir rahatsızlığı olanlar (İbn Ümmi Mektum gibi) dışında müminlerden cihat edenler ile oturanlar eşit değiller. Allah yolunda malları ve canlarıyla cihada katılanlar, özürsüz olarak cihada katılmayıp geride duranların üzerine çıkarılmıştır. Oturan ve cihat eden Müslümanlar arasında derece ve fazilet farkı vardır. Allah, cihat edenlere hünsayı (cenneti) vaat etmiştir.⁸⁴⁵ Tevil ehli, söz edilen derecenin İslam olduğunu ve cihadın da hicretin de birer derece olduğunu, cihatta şehit olmanın da başka bir derece olduğunu söylüyorlar. Bu dereceler cihat edenler içindir.⁸⁴⁶ Bazıları konum itibarıyla diğer bazısından üstündür. Allah rahmet ve mağfiretiyle bu şehitlerin üstünlüğünü daha da artıracaktır.⁸⁴⁷

Allah yolunda cihat eden ve şehit düşenlerin üstünlüğü bu ayetlerle kesinleşmiştir. Ayetlerde dikkat çeken bir diğer unsur, mümin olduğu halde kendi iradesiyle savaşa katılmayan ve mümin olup kendi iradesiyle savaşa katılan iki müslümanın tamamen kendi tercihleri olarak bu üstünlüğü kazandıkları veya kaybettikleri noktasıdır. Dikkat çeken bir diğer nokta ise, Allah’ın cihadı tercih eden ve şehit düşen kullarına cennetle birlikte başka rütbe ve dereceler verdiğidir. Kısacası Allah’ın lütfuyla daha fazlasını verdiği ortaya çıkmaktadır.

7. Dini Üstünlük

Kur’an’da “fazl” kavramının din (islam) anlamında ve bu din mensuplarına verilen mükafat anlamında kullanıldığı görülmektedir. Müslümanlara verilen bu mükafat (fazl)ın da cennet, cennetteki rızık ve yüksek dereceler olduğu anlaşılmaktadır. Dini üstünlüğün “fazl” kavramıyla ifade edildiği bazı ayetler aşağıda verilmiştir.

⁸⁴³ Abdulfettah el Kadi, *Esbab-ı Nuzül*, s.138.

⁸⁴⁴ Abdulfettah, *a.g.e.*, s.139; Suyuti, *Esbab-ı Nuzül*, C.1, s.221-222; Elmalılı, *Hak dini Kur’an Dili*, C.2, s.577.

⁸⁴⁵ Suyuti, *a.g.e.*, C.1, s.283-284.

⁸⁴⁶ Taberi, *a.g.e.*, C.9, s.97 (Darul Marife, Mısır 1971).

⁸⁴⁷ Celaleddin es-Suyuti, *Tefsiru'l Celaleyn*, s. 123 .

يَأْيُهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَسِعَ عَلِيمٌ

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, bilsin ki Allah yakında öyle bir toplum getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı yumuşak, kâfirlere karşı da onurlu ve şiddetlidirler; Allah yolunda mücadele eder, hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. Bu, Allah'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir. Allah, geniş ihsan sahibidir, her şeyi çok iyi bilendir.”⁸⁴⁸

فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللّٰهِ وَ ءَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِّنْهُ وَ فَضْلٍ وَ يَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمًا

“Allah'a inanıp O'na sınımsız sarılanları (Allah), kendisinden bir rahmet ve lutfu sokacak ve kendisine varan dosdoğru yola iletacaktır.”⁸⁴⁹

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَ ءَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ

“Çünkü O, iman edip salih amel işleyenlere lütfundan mükafat verecektir. Çünkü O, kâfirleri sevmez.”⁸⁵⁰

وَ يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَ ءَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ يَزِيدُهُمْ مِّنْ فَضْلِهِ وَ الْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ

“İmân edenlere ve sâlih amellerde bulunanlara icabet eder ve onlara fazlından (sevaplarını) arttırır. Kâfirlere gelince onlar için şiddetli bir azap vardır.”⁸⁵¹

وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِّنَ اللّٰهِ فَضْلًا كَبِيرًا

“Mü'minlere, Allah'tan büyük bir lütf bulunduğunu müjdele!”⁸⁵²

ثَرَى الظَّالِمِينَ مُشَفِّقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَ هُوَ ءَاقِعُ بِهِمْ وَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَ ءَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

“Yaptıkları şeyler başlarına gelirken, zalimlerin korkudan titrediklerini görürsün. İnanıp yararlı işler işleyenler cennet bahçelerindedirler. Rablerinin katında, onlara diledikleri verilir. İşte büyük lütf budur.”⁸⁵³

يَأْيُهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطٰنِ وَ مَن يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطٰنِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنكُمْ مِّنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَ لَكِنَ اللّٰهُ يُزَكِي مَن يَشَاءُ وَ اللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

⁸⁴⁸ Maide, 54.

⁸⁴⁹ Nisa, 175.

⁸⁵⁰ Rum, 45.

⁸⁵¹ Şura, 26.

⁸⁵² Ahzab, 47.

⁸⁵³ Şura, 22.

“Ey iman edenler! Sakın şeytanın izinden gitmeyin! Her kim şeytanın peşinden giderse bilsin ki o kendisinden hep fena, çirkin ve meşrû olmayan şeyleri yapmasını ister. Eğer Allah’ın lütuf ve merhameti olmasaydı, sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı. Ancak Allah dilediğini temizleyip arındırır. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir.”⁸⁵⁴

وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ رَعُوفٌ رَحِيمٌ

“Ya Allah’ın lütfu ve rahmeti üzerinizde olmasaydı! Allah Raûftur, Rahîm’dir.”⁸⁵⁵

وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Eğer dünyada ve ahirette Allah’ın lütuf ve merhameti üstünüzde olmasaydı, size mutlaka büyük bir azab isabet ederdi.”⁸⁵⁶

Başka bir ayette ise; فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُم مِّن فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُم مِّن دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

“İman edip iyi ve yararlı işler yapanların mükâfatlarını Allah, tam tamına ödeyecek, hatta lütfundan onlara hak ettiklerinden daha fazlasını da verecektir. Kulluktan kaçınıp kibirlenenleri ise can yakıcı bir azaba sokacak ve onlar Allah’tan başka ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı bulamayacaklardır”⁸⁵⁷ denilerek Allah’ın salih kullarına fazladan vereceği lütuf zikredilmektedir.

لَنَلَّا يَعْلَمَ أَهْلَ الْكِتَابِ أَلَّا يَفْخَرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّن فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Böylece Kitap ehli, Allah’ın lütfundan hiçbir şey elde edemeyeceklerini bilsinler. Lütuf bütünüyle Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir.”⁸⁵⁸

Yukarıda verdiğimiz ayetlerde “fazl” kavramı Türkçe’ye lütuf olarak tercüme edilip, bununla Allah’ın kendisine inanan salih kullarına hidayet, İslam ve cennetle ihsanda bulunması kastedilmektedir. Allah, inanan kullarına yüksek dereceler ihsan ederken, kendisine isyan edenleri de şiddetli bir azapla müjdelemektedir.

يَأْيُهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Müşrikler bir pislikten ibarettir. Onun için, bu yıldan sonra Mescid-i Harama yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, Allah dilerse, sizi lütfundan

⁸⁵⁴ Nur, 21.

⁸⁵⁵ Nur, 20.

⁸⁵⁶ Nur, 14.

⁸⁵⁷ Nisa, 173.

⁸⁵⁸ Hadid, 29.

zenginleştirir. Çünkü Allah alîmdir, hakîmdir (her şeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.”⁸⁵⁹

Yüce Allah Müşriklerin pislik olduğunu söylüyor. Yani müşriklerin Allah yanındaki değerleri pislik mesabesinde. Müslümanların da onlara aynı değeri vermesi gerekir. Yüce Allah’ın kendilerine “pislik” dediği bir varlık nasıl ve hangi açıdan üstün olabilir ki? Allah katındaki değerleri bu ise dünyadaki mal ve makamları, oyun ve eğlencelerinin değeri ne olabilir ki? Bu değerdeki bir varlık, Müslüman’a nasıl üstünlük taslayabilir? Ve bir Müslüman, bu değere sahip bir yaratığın konumunda olmayı nasıl arzulayabilir?

Nebilerin en üstünü Hz Muhammed (sav)’dir. Ümmetlerin en hayırlısı da onun ümmetidir.⁸⁶⁰ Bir ümmetin en hayırlı olması, onun dindeki kemal ve olgunlukları itibariyledir.⁸⁶¹ Bütün dinlerin sentezi olması nedeniyle ve diğer dinleri neshetmiş olması nedeniyle yeryüzünde geçerli olan yegane din İslam’dır. Bu nedenle mevcut dinlerin hepsinden üstündür.

---

⁸⁵⁹ Tevbe, 28.

⁸⁶⁰ Bkz., Al-i İmran, 110.

⁸⁶¹ Taftazani, Saduddin, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi* (Şerhu’l Akaid), (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1982, s.304.

SONUÇ

“Fazl” kavramı lügatta, noksanlığın zıttı, artmak, fazlalaşmak, bir şeyin yeterli miktarda çok olması, ihsan etmek, tercih etmek, üstün tutmak, üstün olmak, meziyet sahibi, isteyerek ve karşılıksız yapılan iyilik, sevabı çok olan iş gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

“Fazl” kökünden türeyen kelimeler Kur’an da 104 yerde geçmektedir. Kerem, hayr, ıstıfa, derece, refea, izzet, menn kavramları “fazl” kelimesiyle aynı veya yakın anlamı karşılamak için kullanılır. “Fazl” kavramının zıt anlamlarını karşılayan bazı kelimeler ise, sefil (yüceliğin zıttı), zillet (değersiz, rezil, önemsiz), bahs (noksanlık, azlık), naks (eksik, az) dır.

“Fazl” kavramı Hadislerde, lügat anlamlarında ve Kur’an’da geçtiği anlamlarda kullanılmıştır. Meşhur ve muteber hadis kitaplarında “fezail” bölümleri açılmıştır. Hadisler de “fazl” kavramının ifade ettiği anlamlar şunlardır: Lütuf, ihsan, üstünlük, bir şeyden arta kalan, en hayırlı, en sevimli, en faziletli, seçilmiş kişi, sevabı en çok olan ameller.

“Fazl” kavramı eski ve yeni Arapça lügatlarda, eski Arap şiir ve hutbelerinde, Hadis ve Kur’an metninde yukarıda belirttiğimiz anlamlarda kullanılmış olup, kelime olarak herhangi bir anlam değişmesine uğramamıştır. Fakat cahiliyye Araplarının en büyük fazilet olarak gördükleri aşırı cömertlik, atalarla övünme ve her durumda onlara bağlı kalma gibi tutucu ve Allah’ın rıza ve muradının gözetilmediği durumlar fazilet olarak görülmemiştir. Bu bakımdan diğer bir çok Kur’an kavramında olduğu gibi, Allah’ın yasakladığı tutum ve davranışlar, üstünlük ve şeref olarak nitelendirilmemektedir. Fakat Allah’ın emirlerini yerine getirmeye engel olmayan mal, makam, hükümdarlık, güç, ilim, ibadet vs. ameller, üstünlük ve fazilet olarak değerlendirilmiştir.

“Fazl” kökünden türeyen kelimelerden birçoğu aynen Türkçe’ye geçmiş ve her hangi bir anlam kaymasına uğramadan Osmanlıca da ve günümüz Türkçe’sinde hala kullanılmaktadır. Türkçe Kur’an Meallerinde lütuf, ihsan, üstünlük olarak tercüme edilen “fazl” kelimesi birçok meal sahibi tarafından ve çoğu yerde aynen “fazl” olarak kullanmıştır. Çünkü “fazl”, Türkçe de sık kullanılan bir kelimedir. “Fazl” kökünden türeyip, Türkçe de en fazla kullanılan kelimeler; kök manasıyla “fazl” (üstünlük, erdem, lütuf) ve ondan türeyen “fazla” (noksanlığın zıttı, çok anlamında) ve “fazilet” (en iyi en üstün, en erdemli davranışları sergilemek vs.) kelimeleridir.

Kur’an’da “fazl” kökünden türeyen kelimelerin büyük bir kısmı Yüce Allah’ın, temelde bütün insanlara ve inananlara, belli kişi (peygamber) ve zümrelere (İsrailoğulları) karşı maddi ve manevi lütuf ve cömertliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu bakımdan

Kur'an, "fazl"ın Allah'ın elinde olduğunu ve onu dilediğine verdiğini (Al-i İmran, 73) belirtmektedir.

Allah tarafından iptidai olarak verilen "fazl"ın, başkaları tarafından temenni edilmesinin yasaklanmasının sırrı ve hikmeti şundadır; iptidai olan ilahi fazl, insanların ihtiyari ve iradesi dışındadır. Bu temenni ve talep ile hasıl olacak bir şey değildir. Zira bu fazl, bir hikmet ve nazmın iktizası doğrultusunda verilmektedir.

Allah'ın İnsanlara olan cömertliği ve merhameti, Peygamberler ve Kitaplar göndermesi ve bunlarla insanları hidayete erdirmesi (İslam) gibi lütuf ve ihsanları (Fazl'ın tekvini boyutu) ile; Allah'ın, insanların geçimi ve barınması için yaratmış olduğu varlıklar, ticaret, kazanç, mal, zafer, ganimet vb. maddi nimet ve rızıklar da "fazl" kavramıyla anlatılmıştır.

İnsanların hayırlarda yarışması, Allah'ın sevdiklerini sevmesi ve düşmanlarından nefret etmesi, Allah yolunda savaşması (cihat) vs. güzel davranışlar "fazl" kavramının teşrii boyutunu oluşturup, bunun gerçekleşmesi için insanın, adı geçen vesilelere sarılması ve gerekli öncüllerini hazırlaması gerekir.

"Fazl" kavramının üstünlük anlamında geçtiği ayetlerde, insanların, çoğu varlıktan üstün kılındığı belirtilmektedir. Müfessirler, insanoğlunun bu üstünlüğünü insanın elleriyle iş yapabilmesi, elleriyle yemek yemesi, akıllı olması, konuşup yazabilme yeteneğine sahip olması, dimdik ayakları üzerinde yürümesi vs. olarak belirtmişlerdir.

"Fazl" kelimesinin "üstünlük" anlamında geçtiği ayetlerin bir kısmında ise, Yüce Allah'ın bazı insanları görevleri (erkeklerin kavvam olması gibi), dini, ahlaki ve insani değerlerdeki gayret ve farklılıkları nedeniyle diğer bazı insanlardan üstün kıldığı şeklinde geçmektedir. İsrailoğulları'nın bir zamanki üstünlüğü onların dini, ahlaki meziyetlere ve ilahi lütuflara mahzar kalmaları nedeniyledir. Daha sonra bozulduklarında (Bakara, 61) bu üstünlüklerini kaybettiler. Ayrıca şehitlerin Allah katındaki üstünlükleri de dini-ahlaki gayretlerin bir sonucudur.

Kur'an'da fazl kavramı, peygamberlerin birbirine olan üstünlüğünü ifade etmede kullanılmakta olup, bu üstünlüğün; bazılarıyla konuşması, bazılarının derecesini yükseltmesi, bazısına mal-makam ve hükümdarlık vermesi, kitab ve hikmet vermesi, bazı mucizelerle onları desteklemesi gibi nimetler olduğunu belirtmektedir. İnsanların peygamberler arasında tafdil yapması doğru değildir.

İnsanların üstünlüğünün belirtildiği İsrâ 70. ayette: "Andolsun ki: Biz, Adem oğullarını üstün bir şerefe mazhar kıldık; karada ve denizde binitlere yükledik ve güzel güzel nimetlerle besledik; yarattıklarımızdan çoğunun üzerine geçirdik" denilmektedir. Bu ayette de

insanlardan üstün olan varlıkların da olduğu ortaya çıkmaktadır. İslam alimleri bu varlıkların melekler olduğunu belirtmişlerdir. İnsanın üstün olduğu varlıklar bu durum da hayvanlar, bitkiler ve cansızlar olmaktadır. Bu varlıklar akıl ve ihtiyar sahibi olmadıklarından ilahi teklife muhatap değillerdir. Onların değer ve üstünlüğü insanlara verdikleri fayda nispetindedir.

Kur'an'da fazl kavramıyla üstün olduğu belirtilen bir tür olarak insanlar, ayrıca bazı yönleriyle birbirlerinden üstün kılınmışlardır. İnsanların birbirinden üstün olmasını sağlayan nitelikler ise Allah'a inanması ve O'nun rızasını kazanmış olması, helal yoldan kazandığı bol rızık, sahip olduğu mal-makam ve ilim, ayrıca Allah yolunda yaptığı fedakarlıklardır. Bunun dışında insanın iradesi dahilinde olmayan sebepler nedeniyle insanları üstün veya alçak görmek veya bu özellikler nedeniyle üstünlüğünü iddia etmek doğru değildir. Allah'ın kendi lütfuyla insanlara verdiği nimetler üstünlük taslamaya neden olmamalıdır.

Kur'an insanları millet ve kabilelere ayırdığını fakat bir milletin diğerinden üstün olmadığını, üstünlük ve şerefın ancak takva ile olduğunu belirtmektedir. Kur'an'ın üstün olarak değerlendirdiği hiçbir millet, soy, sülale ve nesil yoktur. Sahabe, halifeler, Ehl-i Beyt ve tabiilerin üstünlüğü onların iman, takva ve İslam'ın en zor ve kritik döneminde gösterdikleri azim ve sebat nedeniyledir. Bununla birlikte onları birbiri üzerine tafdil etmek doğru değildir.

İsrailoğulları'nın alemlere üstün kılınmasından maksat ise onların yaşadıkları dönem itibariyle peygamber, kitap ve Allah'ın daha birçok nimeti sayesinde şerefli bir hayat sürmeleridir. Onların bu üstünlükleri kalıcı bir nitelik olmayıp Allah'ın bu nimetlerine sırt çevirmeleriyle sona ermiştir.

Kur'an'ın "fazl" kavramıyla üstünlüğünü belirttiği diğer bir konu ise erkeğin kadından bir derece üstün ve önde olduğudur. Ayetlerin inzal olduğu toplumun ataerkil olması nedeniyle, yani erkeğin ailenin nafakasını temin etmek, mehir vermek vs. bütün maddi ihtiyaçları karşılamak zorunda olması nedeniyledir. Arap toplumunda kadınların toplumsal hayata katılmak ve kamusal alanda çalışmak gibi imkanlara sahip olmaması ve eğitim düzeylerinin düşük olması gibi nedenlerden dolayı, Kavvam (yönetici ve koruyucu)'ın erkek olması, toplumda ve ailede erkeği baskın bir duruma getirmekte ve erkek, üstlendiği bu görevler sebebiyle bir derece önde kabul edilmektedir. Erkeğin bu üstünlüğü onun cinsiyeti sayesinde değil üstlendiği görev ve fonksiyon nedeniyledir. Dolayısıyla bu görevlerini yerine getirmeyen bir erkeğin sırf cinsiyeti sebebiyle üstün olduğunu iddia etmesi yersizdir. Kadının erkekle beraber bu görevleri üstlenmesi durumunda bu konuda aralarında bir fark kalmayıp ikisi müsavi olur. Yani erkeğin üstünlüğünü vurguladığı iddia edilen ayetler de tıpkı

İsrailoğulları'nın üstünlüğünü belirten ayet gibi olup, görev, sorumluluk ve şükürünün eda edilmemesi durumunda ortadan kalkan ve bir diğerine geçen özelliklerdir. Erkeğin kadından üstün olduğunu savunan bazı müfessirlerin iddia ettiği gibi bu üstünlük erkeğin daha güçlü ve akıllı yaratılması, birtakım dini emirlerle mükellef kılınmasından kaynaklanmıyor. Nitekim bu özellikler vehbi olup, üstünlüğü gerektiren nitelikler değildir. Kur'an'a göre kadın ve erkeği üstün kılan onların cinsiyetleri değil, sosyal hayatta yüklendikleri misyon ve Allah'a olan iman ve ibadetleridir.

“Fazl” kavramı iki şeyden birinin diğerine fazlalık ve ziyadeliği anlamına gelmektedir. Cins ve türe özgü noksanlık ve fazlalıklar çalışmak suretiyle ortadan kaldırılamaz. Fakat bir şahsın diğer bir şahsa olan fazlalığı arızı bir üstünlük olup kazanılması veya kaybedilmesi mümkündür. İsrailoğullarının bir zamanlar sahip oldukları üstünlüklerini yitirmesi, rızık bakımından fazlalığa sahip olan bir kişinin fakirleşmesi, kavvam olan bir erkeğin görevini yerine getirmemesi durumunda sahip olduğu fazlalıklarını yitirmesi bu türdendir.

“Fazl” kavramı insanların birbirlerine nispetle sahip oldukları fazlalık ve farklılıkları ifade edip, mutlak bir fazlalık ve üstünlüğü değil, nisbi fazlalığı, yani gerekli ve ihtiyaç olana nispetle fazlalık anlamında kullanılmaktadır. Kur'an'de üstün insanların özellikleri belirtilmiş olup, bunalar: Adalet, iyi niyrtlilik, başkasını istismar etmemek, doğruluk, iffetli olma, kısacası insanlara karşı olan sorumluluklarını ve Allah'a karşı olan görevlerini yerine getirme şeklindedir. Görüldüğü gibi bu nitelikler fazl kavramıyla ifade edilen kişiler ve nesnelere arasındaki fazlalıklardan farklıdır.

Allah'ın yarattıkları arasında çeşitli yönlerde farklılıklar vardır. Bu farklılıklar övünme ve yerilme nedeni olmayıp birer güzelliştir. İmtihan yeri olan dünyada varlıkların farklı derecelerde yaratılması Allah'ın hikmeti gereği olup, her varlığın üzerine düşen görevi yapması esastır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULBAKİ**, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l Mufehres Fi Elfazi'l Kur'an'ı Kerim*, Daru'l-Marife, Beyrut 2005.
- ABDULFETTAH EL KADİ**, *Esbab-ı Nuzül*, Fecr Yay., (Çev: Salih Akdemir), Ankara 1996.
- AHATLI**, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Peygamber'in Peygamberliği*, Değişim Yay., İstanbul 2002.
- AHMED B. HANBEL**, *el-Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- AHMED EMİN**, *Fecru'l İslam*, (Çev: Ahmed Serdaroğlu), Kılıç Kitabevi, Ankara 1979.
- AKAR**, İsmail “*İslam Ceza Hukukunda Kadının Şahitliği*”, İslâmiyât, (2000), C.3, S.2, s.81-85.
- AKBULUT**, Ahmet, Nübüvvet Meselesi Üzerine, Birleşik Yay., Ankara 1992.
- AKDEMİR**, Salih, “*Tarih Boyunca Ve Kur'an'ı Kerimde Kadın*”, İslami Araştırmalar, C.10, S.4,1997, s.249-258
- AKKAYA**, Nejla, “*İslam Hukuku'nda Kadının Siyasi Hakları*” İslami Araştırmalar, C.10, S.4,1997, s.229-240,
- AKTAŞ**, Cihan, *Modernizmin Evsizliği Ve Ailenin Gerekliliği*, Beyan Yay., İstanbul Trs.
- ALİYYÜL KARİ**, *Fıkh-ı Ekber, Aliyyül Kari Şerhi*, (Çev: Yunus Vehbi Yavuz), Çağrı Yay., İstanbul 1979.
- ARSEL**, İlhan, *Arab Milliyetçiliği Ve Türkler*, A.Ü.H.F., Yay., Ankara 1973.
- ARSLAN**, Gıyasettin “*İbn Haldun Mukaddime'sinde Tabii Tefsir Realitesi*” İslami Araştırmalar, C.17, S.4, 2004, s.264-280
- ..... *Muhammed eş-Şeybani'nin Kur'an'ı Yorum Metodu*, İlahiyât Yay., Ankara 2004.

- ARSLAN Aydın, Ali, *İslam İnançları (Tevhid Ve İlm-İ Kelam)*, Gonca Yay., Ankara 1984.
- ATAY, Hüseyin, “*İslamda Olgun İnsan(İnsan-ı Kamil)*”, A.Ü.İ.F.D., C.15, 1967. s.155-171
..... *İslam’ın İnanç Esasları*, A.Ü.İ.F., Yay., Ankara 1992.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar, İstanbul Trs..
..... “*İslamın Kadına Getirdiği Haklar*”, İslami Araştırmalar C.10, S.4,1997,
s.304-310.
- ÂLÛSÎ, Ebu’l Fadl Şahabeddin es-Seyyid Mahmud, *Ruhu’l Me’ani fi Tefsiri’l Kur’an’il Azim Ves-Seb’il Mesani*, Daru’l Fikr, Beyrut 1997.
- EI-BAKUVÎ, Mir Muhammed Kerim, *Keşfu’l Hakaik an-Nüketil Ayat Ve’d Dakaik*, Buhariye Matbaası, Bakü 1904.
- BAĞDADÎ, Abdulkahir b. Tahir, *Usulu’d-Din*, Matbaa-i Devlet, İstanbul 1928.
- BAĞAVÎ, Ebu Muhammed Huseyn b. Mes’ud el-Fera, *Tefsiru’l Bağavi* (Lübabu’t-Te’vil fi Ma’limu’t-Tenzil) el-Mektebetu’t-Ticariyetu’l Kübra, Mısır Trs.
- el-BEHİY, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur’anî Kavramlar*, (Çev: Ali Turgut), Yöneliş Yay., İstanbul 1988.
- BEYDAVÎ, el-Kâdî Nasiruddin Ebu Sa’id Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, *Envaru’t- Tenzil Ve Esraru’t- Te’vil*, (Haşiye: Celaleyn), Mustafa el-Babi, Mısır H.1320.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur’an’t Kerim’in Türkçe Meali Alisi Ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İstanbul Trs.
- BOUTROUX, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, (Çev: Hilmi Ziya Ülken), İstanbul 1988.
- BUHARÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Daru İhyai Turasi’l-Arabiye, Beyrut 2001
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacu’l-Luğa*, (Thk., Muhammed Abdulgafur Atar), Daru’l Kitabi’l Arabiye, Mısır Trs.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2000.

- EL CEVZİ, *Zadu'l-Me'sir fi İlmi Tefsir*, el-Mektebetu'l İslami, by, 1965.
- CÜRCANİ, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabu't-Tarifât*, Kostantiniye 1300.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, "Fazl" maddesi, İstanbul 1995.
- ÇALIŞ, Halit "*Kadının Mali Özerkliğinin Erkeğin İznine Bağlanması*", Marife (2004), S.1, s.7-28.
- ÇANGA, Mahmud (Hazırlayan), *el-Miftah Kur'an Kelimelerinin Anahtarı* (Mu'cemu'l Mufehres li'l Elfazi'l Kur'an-i Kerim) Timaş Yay., İstanbul 1986.
- ÇETİNER, Bedrettin, *Esbab-ı Nüzul*, Çağrı Yay., İstanbul 2002.
- DANIŞMAN, A. Zuhri, *İslam Dininde İtikad, İbadet ve Ahlak* (Yeni İslam Dini Ansiklopedisi), Ülkü Basımevi, by. Trs.
- DARİMİ, Ebu Muhammed b. Abdurrahman b. el-Fazl, *Sünen*, Dımeşk, H.1349.
- DERVEZE, Muhammed İzzet, *Tefsiru'l Hadis*, Daru'l İhya-i Kitabi'l Arabiyye, by., 1963.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1962.
- DİHLEVİ, Ahmet Şah Veliyullah, *Huccetullahi'l-Baliğa*, (Çev: Mehmet Erdoğan), İmaj Baskı-Cilt, Ankara 2003.
- DOĞAN, Mehmet, , *Büyük Türkçe sözlük*, Vadi Yay., Ankara 2003.
- DÖNDÜREN, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı*, İmaj Baskı-Cilt, Ankara 2003.
- DURMUŞ, Zülfikar, "*Kur'an Bağlamında İman-Rızık İlişkisi*", İslami Araştırmalar, S.4,(2003), s.582-595.
- DURUSOY, Ali, *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, İstanbul 1993.
- EBU DAVUT, Süleyman b. El-Eşas el-Ezdi es-Sicistani, *Sünen*, Mektebetu İbn Hacer, Dımeşk 2004.
- EBU HANİFE, Numan b. Sabit, *Fıkhı Ekber Ve İzahı*, (Çev: Sabit Ünal), D.İ.B. Yay., Ankara Trs.

- EFLATUN**, *Timaios*, (Çev: Erol Günay, Lütfü Ay), İstanbul 1997.
- EMİROĞLU**, H.Tahsin, *Esbabi Nüzul*, Kuzucular Ofset, Konya 1979.
- ESED**, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, (Çev: Cahit Kaytak; Ahmet Ertürk), İstanbul 1999.
- EZHERİ**, Ebi Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tezhibu'l-Luga*, (Thk: Harun Abdusselam Muhammed), Muessesetü'l Mısriyyeti'l-Amme, Kahire 1964/1967.
- EL –FARABİ**, Ebi İshak b. İbrahim, *Divanul Edeb*, (Thk: Ahmed Muhtar Ömer), Mecmuu'l Lügattü'l Arabiye, Kahire 1974.
- FARABİ**, *El-Medinetü'l Fazıla*, (Çev:Nafiz Danışman), M.E.B Yay., İstanbul 1990.
- FAZLURRAHMAN**, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Çev:Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yay., Ankara 1996.
- FERAHİDİ**, Ebi Abdurrahman el-Halil b. Ahmed, *Kitabu'l Ayn*, (Thk: Mehdi Mahzumi, İbrahim Samirai), Muesesetü'l-E'lemi, Beyrut 1988.
- FERRA**, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Meani'l Kur'an*, (Thk:Ahmet Yusuf Necati, Muhammed Ali en-Naccar), Daru'l Kütübü'l İlmiye, Kahire 1955.
- FİRUZABADİ**, Mecdü'ddin Muhammed b. Ya'kub, *El-Kamusu'l-Muhit*, Muessesetu'l Risale, Beyrut 1994.
- GAZALİ**, Ebu Hamit Muhammed b. Muhammed, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, (Çev: M. Ferşat), Ferşat Yay., İstanbul 1972.
- .....*Kur'an'dan Cevherler*, (Çev: Hüseyin Suudi Erdoğan), Hisar Yay., İstanbul 1977.
- GEZGİN**, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod Ve Kur'an'da "Kavm" Kelimesinin Semantik Analizi*, Ötüken Yay., İstanbul 2002.
- GÖKALP**, Ziya, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, İnkılap Kitabevi, İstanbul Trs.
- GÜLER**, İlhami, *Kur'an'da Kadın-Erkek Eşitsizliğinin Temelleri*, İslami Araştırmalar, C. 10, S.4,1997, s.297-303

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Çev: Salih Tuğ), İmaj Baskı-Cilt, Ankara 2003.

HARİRİ, *Makamat*, (Çev: Sabri Sevsevil), M.E.B., Yay., İstanbul 1991.

HATEMİ, Hüseyin, *Modern Mahrem Ve İslam'ın Kadına Bakışı*, İslami Araştırmalar, C.10 S.4,1997, s.311-314

HATİPOĞLU, Mehmet Sait. *“Kadına Dinin Verdiğini Fazla Bulanlar”*, İslâmiyât, C.3, (2000), S.2, s.7-14

..... *Hilafetin Kureysiliği*, A.Ü.İ.F.D., C.23, 1978, s.121-213

İBN ADİL, Ebu Hafs Ömer b.Ali İbn Adil Ed-Dimeşki El-Hanbeli, *El-Lubab Fi Ulumi'l Kitab*, (Thk: Adil Ahmed Abdulmevcud vd.), Darü'l Kütübil İlmiye, Beyrut 1998.

İBN ARABİ, Muhyiddin, *Tefsiru'l Şeyhu'l Ekber*, by., H.1291.

.....*Futuhât-I Mekkiye*, (Çev: Salahaddin Alpay), Esmâ Yay., İstanbul 1993.

İBN ATİYYE, Ebu Muhammed Abdül-Hakk b. Galib el-Endelusi, el-*Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, by., 1981.

İBN HACER, el-Askalani, *Fethu'l Bari bi Şerhi Sahihi Buhari* (Tevcihu'l -Kari Adlı Eserle Birlikte), Haz: Abdullah Aziz b. Abdullah b. Baz, Daru'l Fikr, Beyrut 1996.

İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (Çev: Halil Kendir), İmaj Baskı Cilt, Ankara 2004.

İBN HAZM, el- Endelusi, *el-Usul ve'l-Furu*, Daru'l Kütibi'l İlmiye, Bayrut 1984.

İBN KESİR, el-Hafız Ebu'l Fida İsmail, *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri*, (Çev: Bedrettin Çetiner, İzah: Bekir Karlığa), Çağrı Yay., İstanbul 1988.

.....*Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, Darul Marife, Beyrut 1987.

İBN MACE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l Arab*, Dar Sader, Beyrut 2004.

İBN MUBATA, *Divan*, Matbaatü'l-Amireti'l-Maliciyye, Mısır 1323.

İBN NUVASİ, *Divan*, Mektebetu Saver, Beyrut Trs.

İBN TEYMİYE, Ahmed, *Külliyat*, (Çev.,Ahmet Önkal, M.Sait Şimşek, İbrahim Sarmış), Tevhid Yay., İstanbul 1988.

İHVAN-I SAFA, *Resailu İhvani's-Safa*, (Nşr: B. el-Bustani), Beyrut Trs.

İMAM YAFİ, *Kur'an'ı Kerim'in Havas Ve Esrarı*, (Çev:Hami Erin), Pamuk Yay., İstanbul Trs.

İSFAHANİ, Huseyn b. Muhammed er-Rağıb, *Müfredat Fi Garibi'l-Kur'an*, Daru'l Ma'rife, Beyrut 2001.

.....*İnsan İki Hayat İki Saadet*, (Thk.,Abdülmecit en-Naccar, Çev: Mevlüt F. İslamoğlu), Pınar Yay., İstanbul 1996.

İZUTSU, Toshihiko *Kur'an'da Dini Ve Ahlaki Kavramlar*, (Çev: Salahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul 1997.

..... *Kur'an'da Allah ve insan*, (Çev: Süleyman Ateş), A.Ü.İ.F., Yay., Ankara 1975.

EL KADİ, Abdulfettah, *Esbab-ı Nuzül*, (Çev: Salih Akdemir), Fecr Yay., Ankara 1996.

KADI ABDULCEBBAR b. Ahmed, *Şerhi Usuli'l Hamse*, (Thk: Abdulkerim Osman), Mektebetu Vehbe, Kahire 1988.

KARAÇAM, İsmail, *Kur'an'ı Kerimin Faziletleri Ve Okuma Kaideleri*, M.Ü.İ.F. Vakfi Yay., İstanbul 1984.

KARAGÖZ, İsmail, *Kur'an'da Dört Kavram*, Kar Yay., by., 1999.

KARAMAN, Abdullah, *“Kadının Cemaatle İbadetinde Fitne Söyleminin Rolü”*, Marife (2004), Yıl 4, S.2, s.59-80.

- KARAMAN**, Hayrettin, *İslamda Kadın Ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994.
.....*Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yay., İstanbul 1999.
.....“*Kadının Şahitliği, Örtünmesi Ve Kamu Görevi*” İslami Araştırmalar, C.10, S.4,1997, s.271-278
- KASIMİ**, Muhammed Cemaleddin, *Tefsiru’l Kasımi (Mehasinu’t-Te’vil)* Daru İhyai’l Kütübi’l Arabiyye, by., 1957.
- KIRBAŞOĞLU**, Mehmet Hayri, “*Kadın Konusunda Kur’an’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler*,” İslami Araştırmalar, C.10, S.4, 1997, s.259-270
- KÖKSAL**, Fatma “*Müctehitlerin Kadın Aleyhinde Taraflı Tutumlarının Sebebi*”, İslâmiyât, 3, (2000), s.71-79.
- KURTUBİ**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Cami li Ahkâmi’l Kur’an*, Daru’l Kütübil Msriyye, Kahire 1947.
- EL-MAKARRİ**, Ahmed b. Ahmed b. Ali, *Misbahu’l Münir*, Mustafa Babi el-Halebi, Mısır 1342.
- MATURİDİ**, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Tevilatu’l-Kur’an*, (Thk: Ahmet Vanlıoğlu), Darul Mizan, İstanbul 2005.
- MAVERDİ**, Ebu’l Hasan Ali b. Muhammed b.habib, *En-Nüket ve’l Uyun (Tefsiru’l Maverdi)*, Darul Kütübil İlmiye, Beyrut 1992.
- MEKKİ**, İbn Ebi Tabil el-Kaysi, *Kitabu Müşkulu İ’rabu’l Kur’an*, (Thk: Yasin Muhammed Sivasi), Daru’l Me’mun li’t-Türas, Dımeşk Trs.
- MERAĞİ**, Ahmed Mustafa, *Tefsiru’l Meraği*, Mustafa Babi el- Halebi, Mısır 1946.
- MERĞİNANİ**, *El-Hidaye Şerhu Bidayeti’l –Mübtedi*, by., Beyrut Trs.
- MEVDUDİ**, Ebul Ala, *Tefhimu’l Kur’an*, (Çev: Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman vd.), İnsan Yay., İstanbul 1987.
- MEYDAN LAROUSSE**, Meydan Yay., İstanbul 1971.

- MUKATİL** b. Süleyman El- Belhi, *el-Eşbah ven-Nezair fi Kur'an'il Kerim*, (Thk. Abdullah Muhammed Şehatih), El Heyetu'l Mısriye, by. 1994
- MUSTAFA**, İbrahim; Ahmet Han Ziyad, Muhammed Ali en-Necar, Mecmuul Lugatu'l Arabiye *Mucemu'l-Vasit*, İhyau'l Turasu'l Arabiye, Beyrut Trs.
- MUSTEFEVİ**, Hasan, *et-Tahkiku fi Kelimati'l-Kur'ani'l-Kerim*, Ettabae ve'n-Neşr, by.1416.
- MÜCAHİD**, Ebu'l Haccac, *Tefsiru'l Mücahid*, Atabü'd-Devhati'l-Hadide, Katar 1976.
- MÜSLİM** b. El- Haccac, *Sahih*, Daru İhyai Turasi'l-Arabiye, Beyrut 2000.
- EL-NAHCİVANİ**, el- Şeyh Nimetullah b. Mahmud, *el-Fevatihul İlahiye ve'l-Mefatihul Gaybiye*, (Thk: Müellifatul Şeriye), Varaka er-Rahisetül Şadiye, H.1325.
- NESAİ**, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, Mektebetu İbn Hacer, Dımeşk 2004.
- NUMAN**, İbn Amir b. Osman, *Tefsiri Nu'mani*, Millet Kütüphanesi, Helsinki 1959.
- ÖZEK**, Ali, Turgut, Ali, Karaman, Hayrettin, *Kur'an'tı Kerim Ve Türkçe Meali*, Kral Fehd Mushaf Basım Kurumu, Medine 1992.
- ÖZDEŞ**, Talip, *Kur'an Ve Cinsiyet Ayrımcılığı*, Fecr Yay., Ankara 2005.
- PEZDEVİ**, İmam Ebu Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnnet Akaidi*, (Çev: Şerafettin Gölcük), by., 1980.
- RAZİ**, Fahrudin, *Tefsiru'l Kebir (Mefatihul Gayb)*, Darul Kutubil İlmiye, Tahran Trs.
.....*Kitabu'l Erbain fi Usulid-Din*, Meclisi Daireti'l el-Osmaniye, Haydarabad, H. 1353.
- RAZİ**, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkadir, *Muhtaru's-Sıhah*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1967.
- REŞİT RIZA**, *Tefsiru'l Kur'ani'l Hakim*, by., H.1353.
- SABUNİ**, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Darul Kiblemiz, Beyrut 1986.

.....*Kur'an-ı Kerim'in Ahkam Tefsiri*, (Çev: Mahzar Taşkesenlioğlu), Şamil Yay., İstanbul 1989.

.....*Kur'an Işığında Peygamberlik ve Peygamberler*, (Çev: Suat Cebeci, Bilal Delice), Dilek Matbaası, İstanbul 1970.

SUBKİ, Muhammed Abdullatif, , *Muhtar Min Sahihi'l Luga*, Kahire 1935.

SUYUTİ, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *El-İtkan Fi Ulumi'l Kur'an*, Daru İbn Kesir, Dimeşk 2002.

..... *Tefsirul Celaleyn*, El-Matbaatü'l Haşimiyye, Dimeşk H.1369,

.....*Ed-Durrul Mensur Fi Tefsiri'l Me'sur*, (Nşr:Muhammed Emin), Beyrut Trs.,

.....*El-Lealil Mesnua Fi Ehadisi Mevzua*, Edebiye Matbaası, by., H.1317.

.....*Esbabı Nüzul*, (Çev: İbrahim Seyfi Oymalı), Fatih Yay., İstanbul Trs.

SUYUTİ EL-MAHALİ, Celaluddin Muhammed b. Ahmed, *Tefsirul Celaleyn*, el-Mektebetul Haşimiye, Dimeşk H.1369.

ES-SÜLEMİ, Ebi Nasr Muhammed b. Mesud İbn Ayyaş el-Semerkandi, *Tefsiru'l Ayyaşi*, Muasessetu'l E'lemi, Beyrut 1991.

ŞA'BAN, Zekiyyüddin, *Usulü'l Fıkh*, (Çev: İbrahim Kafi Dönmez), T.D.V. Yay., Ankara 2000.

ŞEFKATLİ TUKSAL, Hidayet, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyat Yay., Ankara 2001.

ŞEMSETTİN SAMİ, *Kamuş-ı Türki*, Dersaadet, by. 1317.

ŞEVKANİ , Muhammed b. Ali b. Muhammed *Fethu'l Kadir* (El- Camiu Beyne Fennir-Rivayet Ved-Dirayeti Min İlmit-Tefsir), Darul Fikr, by. 1973.

EŞ-ŞİRBİNİ, Hatip, *Siracu'l-Münir* (Beydavi'nin Nuru't-Tenzil Ve Esraru't-Te'vil Haşiyisiyle Birlikte), Hayriyye Matbaası, by., H.1311.

TABAKOĞLU,Ahmet, *İslam Ve Ekonomik Hayat*, D.İ.B. Yay., İstanbul 1987.

TABATABAİ, Muhammed Hüseyin, *El- Mizan Fi Tefsiri'l Kur'an*, (Çev: Salih Uçan), Kevser Yay., İstanbul 1999.

TABERİ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Camiul Beyan An Te'vili Ayil Kur'an*, Mustafa el-Babi, Mısır 1954.

TAFTAZANİ, Saduddin, *Kelam İlmi Ve İslam Akaidi (Şerhu'l Akaid)*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1982.

TANTAVİ, El-Cevheri, *El-Cevahir fi Tefsiri'l Kur'ani'l Kerim*, Mustafa el-Babi el-Hale Mısır H.1350.

TANTAVİ, Muhammed Seyyid (Ezher Şeyhi), *Tefsiru'l Vasit Lil Kur'an'il Kerim*, Daru Nehzet, Kahire 1998.

TİRMİZİ, Muhammed b. İsa, *Sünen*, Daru İhyai Turasi'l-Arabiye, Beyrut 2000.

TOPÇU, Emel, "*Kadın Lider Olunca*," İslamiyat, C.3, (2000), S.2, s.161-174

TÜRKÇE SÖZLÜK (T.D.K.), Parlatur,İsmail, Nevzat Gözayden, Hamza Zülfikar, Ankara 1998.

ÜNAL, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul 1990.

VAHİDİ, Ebul Hasan Ali b.Ahmed En-Nisaburî, *El-Vasit fi Tefsiri Kur'an'il Mecid*, (Thk: Adil Ahmed Abdulmevcud vd.), Darul Kütübil İlmiye, Beyrut 1994.

.....*Esbabı Nüzul*, Mustafa Babi, Mısır 1959.

VEHBİ, Mehmet, *Hülasatu'l Beyan İ Tefsiri'l Kur'an*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1967.

WATT, Montgomery W., *Kur'an'a Giriş*, (Çev: Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yay. Ankara 2000.

YAKIT, İsmail, *Kur'an'ı Anlamak*, Ötüken Yay., İstanbul 2003.

YAR, Erkan, *Ruh Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçağ Yay., Ankara ts.

YEĞİN, Abdullah, Abdulkadir Badıllı, İlham Çalım, Hekimoğlu İsmail(Hazırlayanlar.), *Osmlca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*, İstanbul 1978.

YEPREM, M. Saim, *Matüridi'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, İstanbul 1989.

YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yay., İstanbul 1989.

ZEBİDİ, es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyni, *Tacu'l Arus min Cevahiri'l Kamus*, Daru'l Fikr, Beyrut 1994.

ZEMAŞERİ, Ebu'l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *Esasu'l Belağa*, Matbaatu'l-Darili'l Kütübi'l-Mısır, Kahire 1922.

.....*el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l Ekavi'lfi Vucuhi't-Te'vil*, Matbaatü'l Kübra, Mısır H.1318/1319.

ZERKEŞİ, Bedruddin Muhammed b. Abdilllah, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yöneltiği Eleştiriler*, (Çev: Bünyamin Erul), Ankara 2002.

..... *el-Burhan fi Ulumi'l Kur'an*, (Thk: Muhammed Ebu'l Fadl), Daru'l Turas, Kahire Trs.

EZ-ZENCANİ, Mahmut b. Ahmet, *Tehzibus Sthah*, Darul Marife, Mısır 1952.

ZERKANİ, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l İrfan fi Ulumil Kur'an*, (Thk: Muhammed Ali Kutyb-Yusuf eş-Şeyh Muhammed), Mektebetul Asriye, Beyrut 2004.

ZEVZENİ, Ebu Abdullah El Huseyin b. Ahmed, *Şerhu Muallakata'l Seb'*, El Matbaatü'l Vataniye, İskenderiye 1292.

ZUHAYLİ, Vehbe, *Et-Tefsiru'l Münir*, Daru'l Fikr, Dımeşk 2003.

<http://www.kuran.gen.tr> (20. 07. 2006)

<http://www.kuranmeali.com> (15. 03. 2006)

<http://www.theosociety.org/pasadena/oclos/og-ghi.htm> (13. 07. 2006)

ÖZGEÇMİŞ

Halime Karabulut, 1980 yılında Karakoçan'da doğdu. İlk öğrenimini Karakoçan da yaptıktan sonra lise öğrenimine Elazığ İmam Hatip Lisesinde devam etti.Yüksek öğrenimine (2000) İnönü Üniversitesi Darende İlahiyat Fakültesinde başlayıp, 2004 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bitirdi. Ardından Fırat Üniversitesi SBE' de Temel İslam Bilimler dalında lisansüstü eğitimine başladı.